

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ANTAL RÓBERT-ISTVÁN
BALÁZS IMRE JÓZSEF
L. BALOGH BÉNI
DÁVID GYULA
DEMÉNY PÉTER
FODOR JÁNOS
FŐCZE JÁNOS
GALI MÁTÉ
GOTTFRIED BARNA
GYÁRFÁS ELEMÉR
JANOVICS JENŐ
KESZTHELYI GYÖRGY
KOVÁCS KISS GYÖNGY
MÁRKI SÁNDOR
MOLNÁR GUSZTÁV
ROMSICS IGNÁC
SZAKÁLY SÁNDOR
SZENTES ZÁGON
ZUH DEODÁTH

12

III. FOLYAM
2018.
DECEMBER

IMPÉRIUMVÁLTÁS ERDÉLYBEN
(1918–1920)

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXIX/12. • 2018. DECEMBER

TARTALOM

K. K. Gy • Impériumváltás Erdélyben (1918–1920)	3
SZAKÁLY SÁNDOR • Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása. Katonai összeomlás	6
FODOR JÁNOS • Magyar nemzetiségpolitikai kísérletek és a román álláspont 1918 őszén	12
GOTTFRIED BARNA • A Székely Hadosztály megalakulása	22
FŐCZE JÁNOS • Paál Árpád és a román hadsereg. Az 1918–1919-es székelyudvarhelyi impériumváltás	31
ROMSICS IGNÁC • Románia nyugati határainak kijelölése a párizsi békekonferencián	42
DEMÉNY PÉTER • Teke (<i>vers</i>)	52
KESZTHELYI GYÖRGY • Álmatlan tartomány, Rendhagyó tavasz (<i>versek</i>) ..	53

■ FORRÁSKÖZLÉS

A gyulafehérvári egyesülési határozatok	55
GYÁRFÁS ELEMÉR • Egy át nem adott memorandum. „Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei”	57
A párizsi kisebbségi szerződés	65
A magyar béke delegáció VIII. számú jegyzéke. Az erdélyi kérdésről (<i>részlet</i>)	69
ERDÉSZ ÁDÁM • Metamorphosis Transsylvaniae (III.). Márki Sándor naplója az impériumváltásról	72
Impériumváltás és színházi élet Kolozsváron, 1918–1919. Janovics Jenő visszaemlékezése (<i>részletek</i>) (<i>Közzéteszi Antal Róbert-István</i>)	79

■ MŰHELY

MOLNÁR GUSZTÁV • A magyar–német geopolitikai viszony	92
--	----

■ MŰ ÉS VILÁGA

A szerkesztőnek megadatott ajándék. Beszélgetés Dávid Gyulával

(Kérdezett Balázs Imre József)	101
ZUH DEODÁTH • A cédák mi magunk vagyunk	106

■ TÉKA

KÉSZ ORSOLYA • Lakásmagány (<i>Sasszé</i>)	112
L. BALOGH BÉNI • Impériumváltás történelmi háttérrel	115
PATAKI SZABOLCS • Kelet-európai nemzetiségi mozaik	121
GALI MÁTÉ • „Finis Hungariae” – Trianon a kortársak szemszögéből	124

■ ABSTRACTS	127
-------------------	-----

■ KÉP

SZENTES ZÁGON

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR

Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGÁN LÓRÁND (filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS, POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap, a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Kolozs Megyei Tanács és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

IMPÉRIUMVÁLTÁS ERDÉLYBEN (1918–1920)

■ Az I. világháborút lezáró békeszerződések következtében Közép- és Kelet-Európa politikai térképe alaposan átalakult. A cári Oroszország örökébe lépő Szovjetunió nyugati, a Német Császárságot felváltó új Német Birodalom (Weimari Köztársaság) keleti határai mentén veszített jelentős területeket. A térség középső felében felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia, és változtak a balkáni határok is. Mindezek következtében a régió államainak a száma – Németországot nem számítva – 8-ról 12-re nőtt. Északon újjászületett Lengyelország és Litvánia, s mellettük megalakult – a történelemben először – az önálló észt és lett állam. A Monarchia helyén létrejött az Osztrák Köztársaság, tőle északra pedig a Csehszlovák Köztársaság. A Magyar Királyság régi területének alig harmadára zsugorodott; elveszített tartományain Ausztria, Csehszlovákia, valamint a Román Királyság és a szerb irányítással létrejött Szerb–Horvát–Szlovén Királyság osztozott. Horvátország, Dalmácia és Bosznia-Hercegovina mellett ez utóbbi a korábban önálló, apró Montenegrót is magában foglalta.

Az átalakulás fennen hirdetett alapelve a népek önrendelkezése volt. Ezt azonban számos esetben olyan mértékben írták felül a gazdasági, közlekedési szempontok és a győztesek stratégiai érdekei, hogy a térség új állami konfigurációja annyira sem felelt meg a nemzeti elvnek, amennyire azt a helyenként meglehetősen komplikált nyelvi-etnikai adottságok lehetővé tették volna. A 12 állam közül kettő, a Szerb–Horvát–

**Az 1918–1920-as
események/döntések
következtében az
erdélyi magyarság
merőben új helyzetben
találta magát, amelyből
adódóan saját jövőjének
újrágondolása legfőbb
teendőjévé – valójában
sorskérdésévé – vált.**

Szlovén Királyság és Csehszlovákia olyan volt kicsiben, mint az Osztrák–Magyar Monarchia nagyban. A régió másik két „pillérállama”, Lengyelország és Románia jóval egységesebb képet mutatott. Homogén nemzetállamnak azonban ezek sem voltak nevezhetők, hiszen nemzeti kisebbségeik aránya elérte a 31, illetve 28%-ot. Igazán homogén nemzetállamnak, amelyben a nemzetiségek aránya nem emelkedett 10% fölé, csak Ausztria (5%), Görögország (7%), Albánia (8%) és Magyarország (10%) számított.

Az átrendeződés egyik legfőbb nyertese Románia volt, amelynek területe a háború előtti 139 ezer négyzetkilométerről 295 ezer négyzetkilométerre, lakosságának száma pedig 7,6 millióról 16 millióra nőtt. Az újonnan szerzett 156 ezer négyzetkilométerből és 8,3 millió lakosból az addig Ausztriához tartozó Bukovina 10 ezer négyzetkilométerrel és 800 ezer fővel, a korábban Oroszország részét képező Besszarábia 44 ezer négyzetkilométerrel és 2,3 millió fővel, a Magyarországtól elkerült részek pedig 103 ezer négyzetkilométerrel és 5,2 millió fővel növelték a Román Királyság területét és lakosságának számát. Ez utóbbiak magukba foglalták a történeti, vagyis a Király-hágón inneni Erdélyt; a Maros, a Tisza és a Duna által határolt Bánság mintegy kétharmadát; valamint a Bánságtól északkeleti irányba Máramarosig húzódó Körösök vidékét, Érmellékét, Szatmárt és a Szilágyságot, vagyis az ún. Partiumot (Részeket). Az 1910-es magyar népszámlálás szerint ezeken a vidékeken összesen 2,8 millió román (54%), 1,6 millió magyar (31,6%) és 540 ezer német (9,8%) élt.

Bár Erdély és a csatlakozó részek Romániához kerülését csak az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés szentesítette, az impériumváltásra ténylegesen már 1918 végén és 1919 elején sor került. E konfliktusoktól nem mentes folyamat egyik fontos eseménye volt az 1918. december 1-jén, Gyulafehérváron megrendezett ún. román nemzetgyűlés, amely nemcsak Erdély Magyarországtól való elszakadási szándékát nyilvánította ki, hanem a Román Királysággal való egyesülési óhaját is. Tekintettel a centenáriumi évfordulóra a Korunk szerkesztősege úgy határozott, hogy a folyóirat 2018. decemberi számát nagyrészt e sorsfordító döntés körülményei bemutatásának szenteli. Az összeállítás gerincét öt olyan tanulmány képezi, amelyek a fenti folyamat egy-egy csomópontját elemzi. Szakály Sándor hadtörténész, a VERITAS Történetkutató Intézet igazgatója az 1918. őszi katonai összeomlást és az ellenségeskedés befejezését mutatja be, különös tekintettel az 1918. november 3-ai padovai fegyverszünetre és az ezt kiegészítő november 13-ai belgrádi katonai konvencióra. Ezt a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézete tanársegédjének, Fodor Jánosnak a tanulmánya követi az 1918. november-decemberi erdélyi fejleményekről, beleértve nemcsak a gyulafehérvári román, hanem a november 28-ai marosvásárhelyi székely és a december 22-ei kolozsvári magyar népgyűlést is. Gottfried Barna nyíregyházi főlevéltáros az 1918 őszen megszerveződött Székely Hadosztály megalakulásának folyamatát mutatja be. A negyedik tanulmány szerzője Főcze János, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának fiatal munkatársa, aki a székelyudvarhelyi Paál Árpád és társainak 1919 eleji kísérletét ismerteti a Székelyföld önálló köztársasággá alakítására. A tanulmányok blokkját Romsics Ignác akadémikus írása zárja. Ennek tárgya az 1919 januárjától ülésező békekonferencia Bánság megosztásával és a román–magyar határ kijelölésével kapcsolatos vitái és döntései.

Az öt tanulmányt hat forrásközlés egészíti ki. Ezek közül négy – a gyulafehérvári nemzetgyűlés határozata, Gyárfás Elemér 1919-es tervezete Erdély belső

berendezkedéséről és a Román Királysághoz való viszonyáról, a párizsi békeszerződés által kidolgozott és Románia által is elfogadott kisebbségvédelmi szerződés és végül a magyar béke delegáció 1920-as alternatív javaslata Erdély államjogi státusáról és belső viszonyainak svájci típusú rendezéséről – a régió leendő státusával és ehhez kapcsolódóan többség és kisebbség együttélésének kívánatos formáival foglalkozik. Kettő pedig – Márki Sándor kolozsvári történész, egyetemi tanár naplója és Janovics Jenő kolozsvári színházigazgató visszaemlékezése – az impériumváltás szubjektív olvasatát adja. Előbbit Erdész Ádám, a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltárának igazgatója, utóbbit Antal Róbert-István, az egri Eszterházy Károly Egyetem doktorandusa rendezte sajtó alá.

Az 1918–1920-as események/döntések következtében az erdélyi magyarság merőben új helyzetben találta magát, amelyből adódóan saját jövőjének újrarendelése legfőbb teendőjévé – valójában sorskérdésévé – vált.

K. K. GY.

SZAKÁLY SÁNDOR

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA FELBOMLÁSA

Katonai összeomlás

■ 1918 a magyar történelemben a letragikusabb esztendőek egyike. Egy európai nagyhatalom – az Osztrák–Magyar Monarchia – tragikus katonai veresége a kortársak és az utódok által csak „Nagy Háborúnak” nevezett világégés és világégetés során egyúttal azt is jelentette, hogy az európai hatalmi egyensúlyban sok évtizeden keresztül meghatározó szerepet betöltő Habsburg Birodalom, illetve annak 1867-től „utóda” – az Osztrák–Magyar Monarchia – megszűnt létezni. Ezzel a tragikus véggel a Monarchia addigi társországa, a korabeli Magyar Királyság is pontot tehetett több mint ezer esztendő múltjának végére.

Hosszú-hosszú út és közel ötesztendő véres háború következménye lett mindez.

1917 őszén a központi hatalmak még úgy látták – vagy inkább csak remélték –, hogy a háború megnyerhető lesz. Véltek ezt azért, mert az Orosz Birodalom helyzete tragikus volt – a bolsevik forradalom káoszba taszította az addigra már igencsak meggyengült országot –, az Olasz Királyság erői jelentős vereséget szenvedtek az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Császárság csapataitól Caporettnél, és az Amerikai Egyesült Államok hadereje még nem volt jelentős tényező az európai hadszíntereken.

Az idő azonban nem a központi hatalmaknak dolgozott. A már bolsevik Oroszországgal 1918 kora tavaszán megkötött békeszerződés – a breszt-litovszki béke (1918. március 3.) – ugyan jelentős erőket szabadított fel a keleti hadszínt-

Ahogy a francia Foch marsall mondta volt: „ez nem béke, ez fegyverszünet húsz évre”. Vagy amint egy brit főrend fogalmazott: „Hitler Versailles-ban született.”

téren, és a komoly ellátási gondokkal küzdő Német Császárság és Ausztria–Magyarország jelentős mértékben jutott vágóállathoz, gabonához, élelmiszerekhez és nyersanyagokhoz, de ezek nem pótolhatták teljes mértékben és hosszú távon a mindezekben rendszeresen mutatkozó hiányokat. (Részben hasonló eredménnyel járt a Román Királysággal 1918. március 5-én Bukarestben megkötött, úgynevezett „előzetes béke”, amely a központi hatalmak sikerét jelentette.) S a háborúk történetéből jól ismerhető volt, hogy a vereség és a győzelem nem minden esetben és nemcsak a frontokon dől el. A hátszág gazdasági és morális helyzete, illetve teljesítménye legalább olyan meghatározó, mint a katonai teljesítmény a frontokon.

Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai teljesítménye és lehetőségei pedig erősen korlátozottak voltak 1917–1918-ban. Az ipari és a mezőgazdasági termelés nem volt elegendő a haderő megfelelő szintű ellátásához, és a hátszágban komoly gondok merültek fel. A kenyér és a hús, a tejtermékek szinte eltűntek a piacról. A szövetek, a bőráruk is ritkaságszámba mentek. Mindenütt megjelentek a különböző pótanyagok és „pótermékek”.

A politikai és a katonai vezetésnek mindezek mellett komoly kihívást jelentett az Osztrák–Magyar Monarchia soknemzetiségűségéből adódó gondja. A birodalom népeinek egy része nem volt érdekelt a háborúban, és egyre inkább annak befejezését kívánta, mégpedig úgy, hogy a Monarchia addig létező valóságában már ne maradjon fenn.

Ehhez a maximális támogatást és biztatást is megkapták az antant hatalmaktól, amelyek már a háború kezdetén ígéreteket tettek azon országoknak – az Olasz Királyság és a Román Királyság –, amelyek az ún. hármasszövetség oldaláról hajlandóak voltak áttérni az antant oldalára osztrák–magyar területek megszerzésének reményében.

Az ígérek nem voltak ugyan teljesen ismeretlenek az osztrák–magyar politikusok előtt, de remélték, hogy egy esetleges megegyezéssel béke esetén azok nem lesznek beválthatóak, és a Monarchia bizonyos „reformok” segítségével megmaradhat továbbra is európai nagyhatalomnak.

Ezt az „álmot” némileg alátámasztani látszott az Amerikai Egyesült Államok elnökének, Wilsonnak a háború befejezésével kapcsolatban megfogalmazott 14 pontja, amelyben megjelent az annexió nélküli béke gondolata, s a népek és nemzetek önrendelkezési jogát is hangoztató javaslatnak tekintették sokan. A wilsoni „ajánlat” elfogadására azonban kezdetben nem reagáltak pozitívan a központi hatalmak, és amikor – érezvén az elkerülhetetlen vereséget – azonnali fegyverszünet megkötését és a wilsoni elvek alapján megindítandó béketárgyalásokat javasoltak 1918. október 4-én, a magukat győztesnek tekintő antant országai már nem tekintették azon elveket alkalmazhatónak.

Az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodója, IV. Károly magyar király – osztrák császárként I. Károly – a béke hívének mutatkozott. Úgy vélte/vélhette, a birodalom egy megegyezéssel békével még megmenthető lenne. Elképzelését azonban szövetségese, I. Vilmos német császár nem támogatta. Tapogatózó lépéseit utóbbi tájékoztatása nélkül hozta meg. Sajátos „béketapogatózásai” pedig annyira rosszra sikeredtek, hogy a németek bizalmát szinte teljes mértékben elveszítette. Kezdeményező szerepe – amely addig sem volt igazán érezhető – semmivé vált.

Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai lehetőségei is erősen a német szövetséges támogatásának függvényeivé váltak. Hasonlóan a háború korábbi szakaszaihoz, német segítség nélkül az osztrák–magyar csapatok önálló hadművelete-

ket alig voltak már képesek kezdeményezni. 1918 elején az oroszországi területeken lévő sereg- és csapatestek helyzete jobb volt, mint az olasz hadszíntéren lévőké, mivel előbbiek amolyan „megszálló feladatokat” láttak el, míg az olasz hadszíntéren az állóháború mérhetetlen erőfeszítést és véráldozatot követelt. Az isonzói csaták tényleges eredményt nem hoztak. A végsőnek remélt döntést – legyőzni az olasz haderőt – nem sikerült elérni. A front mozgása egyik s másik irányba viszonylag csekély volt ugyan, de mérhetetlen veszteségeket okozott az egyik és a másik félnek is.

1918 nyarára gyakorlatilag egyértelművé vált: a háború elveszett. Mindez olyan esetben és formában vált ténnyé, hogy közben az osztrák–magyar csapatok idegen országok területén állomásoztak, és ugyanez volt elmondható a német alakulatokról is. Egyik ország területén sem volt ellenséges katona – legfeljebb csak mint hadifogoly –, s a háború mégis megnyerhetetlenné vált.

S mit tehetett ekkor az osztrák–magyar politikai elit, a katonai vezetés? Keresni a kivezető utat a háborúból, a totálisnak ígérkező vereségből. Amely gyakorlatilag minden felelős politikai és katonai tényező számára világossá vált. (Az Osztrák–Magyar Monarchia vezérkarának főnöke, Arthur Arz vezérezredes 1918. október 28-án keltezett táviratában a következőket jelezte Hindenburg tábornagnak, a német szövetséges első számú katonai vezetőjének: „Megrendülve jelentem Excellenciádnak a most fellépő körülményeket: a csapatok közül 30 hadosztály, nemzetiségre való tekintet nélkül vonakodik, hogy folytassa a harcot. Ezredek egész egységei hagyják el önkényesen az állásaikat. [...] A parancsnokok tehetetlenek. Csodálatos módon az állásokban lévő seregek még harcolnak, mert ők a harctevékenység következtében még nem fertőződtek politikailag.” Eddigre azonban már nem volt érdeke a majdani győzteseknek tárgyalni a későbbi veszteségekkel. Gyakorlatilag a feltétel nélküli megadást tartották egyedül elfogadhatónak. S éltek is ezzel a gyakorlatban.

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. november 3-án kötött fegyverszüneti megállapodást Padovában az antant hatalmakkal, melyet azonban gyakorlatilag Párizsban azonnal „felülírtak”. Úgy tekintettek arra, mintha meg sem kötötték volna, miközben az itáliai frontvonalakon szemben álló felek másként értelmezték a fegyverszünet hatályosulását, és ennek következtében több százezer osztrák–magyar alakulatbéli katona került olasz hadifogságba.

A Monarchia széthullása megállíthatatlannak látszott. Az uralkodó Ausztria és az örökös tartományok esetében már 1918 októberében a föderális átalakulást biztosította, amely azonban a Magyar Királyságra nem vonatkozott. A magyar állam területén élő különböző nemzetiségek azonban élve a lehetőséggel létrehozták a saját nemzeti tanácsaikat, és sorra-rendre fogalmazták meg a Magyar Királyságból való kiszakadásukat/elszakadásukat. Voltak olyanok, amelyek a szomszédos országokhoz kívántak csatlakozni, míg mások önálló – pontosabban részben önálló – államok létrejöttét támogatták, illetve fogadták el az új államok létrehozásának elképzeléseit.

A birodalmon belül Magyarország egyedül maradt. Az Országgyűlés Képviselőházában 1918. október 17-én elhangzottak a korábbi miniszterelnök, Tisza István gróf sokat idézett szavai, miszerint a háborút elveszítettük. Tisza szavai megerősítették Károlyi Mihály gróf korábbi mondatait, aki a háború elvesztéséről szóló ugyancsak a Képviselőházban.

A kérdés csak az lehetett ezek után, hogy mit tehet a magyar politika, és milyen lehetőségei vannak a katasztrófa mérséklésére.

1918 októberének végén gyakorlatilag nem volt olyan felelős politikus, aki képes lett volna feltartóztatni, megállítani a szétesést. Az uralkodó 1918. október 31-én Károlyi Mihály grófnak adott miniszterelnöki megbízást, aki azt elfogadta, majd néhány óra múlva visszaadta azt, hogy a Magyar Nemzeti tanács jóvoltából legyen a még Magyar Királyság miniszterelnöke.

A közigazgatás, a politikai élet és a gazdaság teljes szétesése, a frontokon el-látás, utánpótlás nélkül álló csapatok, amelyek hazahozatalára adott utasítást a Károlyi-kormány hadügyminisztere, Linder Béla tüzértörzskari alezredes, aki az utókor szemében csak a „Nem akarok többé katonát látni!” hadügyminiszter lett.

S milyen volt a haderő helyzete? Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje három részből tevődött össze: a közös – császári és királyi – szárazföldi és tengeri haderóból, illetve az osztrák és a magyar honvédségből. Az előbbi a k.k. Landwehr, az utóbbi a magyar királyi Honvédség. A közös haderőben – mind a szárazföldi haderőben, mind a haditengerészetnél – különböző nemzetiségű személyek alkották az altiszti kart, és adták a legénységet, de a magyar királyi honvédség számos csapatestében is magyarok és más nemzetiségűek szolgáltak együtt. Kérdés: lehetséges lett volna-e ezt a vegyes nemzetiségű összetételű haderőt a birodalom, illetve a Magyar Királyság érdekében valamilyen formában még együtt tartani 1918 végén?

Valószínűsíthetően szinte lehetetlen lett volna. Mindez független attól – az egyébként az utókor által sokszor hangoztatott tény ellenére –, hogy a közös és a honvéd alakulatok valóban Magyarország határain kívül állomásoztak a frontvonalakban, és a padovai fegyverszüneti egyezmény demarkációs vonalnak Magyarország határait tekintette.

A frontokon azonban a haderő helyzete korántsem volt megfelelő és gond nélküli. A már korábban említett ellátási gondok, a lőszer-, az egyenruha- és a fegyverzeti hiányok érdemi hadműveletekre már nem tették alkalmassá a sereg- és csapatesteket. Hazaszállítatásuk/hazaszállításuk – mármint az ország határai mögé – még érthető és elfogadható, hiszen az ország határainak egy része gyakorlatilag védtelen volt a szerveződő – Cseh–Szlovákia és az ismét talpra álló államok – a Szerb Királyság, a Román Királyság – katonai erejével szemben. A vitatható és nehezen elfogadható döntés azonban az volt, hogy a hazatérő – nem egy esetben a katonai fegyelmet fenn- és betartó – alakulatokat a fegyverek leadására szólították fel, és a leszerelt legénységet gyakorlatilag „szélnek eresztették”.

Felmerülhet természetesen a kérdés: lehetséges lett volna-e a fegyelem fenn-tartása, a katonai erő fegyverben tartása és az ország határain belül a megfelelő ellátás biztosítása?

Erre a kérdésre is számos válasz lenne adható, de magam úgy vélem, hogy a hazatért katonatömegek esetében komoly kihívással kellett (volna) szembenéz-niük az előljáróknak/feljebbvalóknak.

A háború okozta családi tragédiák – elesettek, sebesültek, hadifoglyok százez-rei –, a gazdasági problémák és nem egy esetben a létbizonytalanság oly mértékű volt, hogy a Haza védelme hívó szó sem tűnt elegendőnek. Ugyanakkor az új ha-talom – Károlyi Mihály gróf kormánya – sem bízott a frontokról hazaérkezőkben. A háború közel öt esztendejét egyenruhában töltő katonák a legkevésbé sem a po-litikai kérdésekkel foglalkoztak, sokkal inkább a mindennapi megélhetéssel, a sok-szor „meglebegtetett” földosztással és a különböző sérelmek megtorlásával.

Az Osztrák–Magyar Monarchia sorsa a háborús vereséggel véglegesen meg-peccételődött. Az uralkodó 1918. november 13-án Eckartsauban megfogalmazott

levelében uralkodói jogainak gyakorlását felfüggesztette – vannak, akik ezt a magyar trónról való lemondásnak is tekintik –, s a Magyar Királyság 1918. november 16-án megszűnt létezni, miután Budapesten egy szűk politikai csoport – a Magyar Nemzeti Tanács – minden különösebb felhatalmazás nélkül kikiáltotta a Magyar Népköztársaságot, s annak ideiglenes elnökét Károlyi Mihály grófban „nevezte meg”.

Az ország egyben tartása gyakorlatilag lehetetlenné vált. Az 1910-es népszámlálási statisztika szerint Horvátország nélkül Magyarország lakosságának, mintegy 54 százalékát kitevő magyarság nem volt képes olyan alternatívát nyújtani az országban élő különböző nemzetiségeknek, amely arra ösztönözte volna azokat, hogy az ezeresztendő Magyar Királyság keretén belül képzeljék el a későbbi életüket.

A horvátok – és más délszláv népek – számára a szerbek által felvázolt „nagy délszláv állam” – Szerb–Horvát–Szlovén Királyságként jött létre – vonzóbb volt, mint a Magyarországgal való „kiegyezés”, lett légyen az királyság vagy népköztársaság, egy az Osztrák–Magyar Monarchiára emlékeztető formában. A szlovákok számára – függetlenül attól, hogy néhány szlovák politikus és a szlovák nemzetiségű Csernoch János esztergomi érsek és hercegrímás is a magyarokkal való együttélést ajánlotta – fontosabbnak tűnt egy északi szláv államban – Cseh–Szlovák Köztársaságban – való együttélés a csehekkel, mint egy közös állam a magyarokkal. Az Erdélyben élő románok a már korábban megfogalmazott igényeik szerint a Román Királysághoz való csatlakozást tartották csak elfogadhatónak. Sem egy Magyarországgal való megegyezés, sem egy önálló Erdély gondolata nem volt számukra elfogadható.

S ezek a létező és létrejövő, illetve területükben és népességükben megnövekvő államok az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiként léptek a történelem színpadára. A korabeli magyar politikai erők és a haderőnek akkor már alig nevezhető fegyveres erők – amelyek az 1918. novemberi belgrádi katonai konvenció alapján két lovas és hat gyaloghadosztályt tehettek ki mindösszesen – ennek a folyamatnak nem voltak képesek az útját állni. Külső segítség nem volt. A belpolitikában, kezdetben még támogatást is élvező Károlyi Mihály gróf egyre inkább talajt veszített. A kormány többször átalakult, a haderő megerősítését megfogalmazó és a katonai tekintélyt visszaállítani kívánó Bartha Albert vezérkari alezredest, a hadügyminisztert a Katonatanács követelésére és az általa szervezett tüntetés eredményeként tisztéből felmentették, és a katonai kérdésekben tökéletes járatlansággal bíró személyek – Károlyi Mihály gróf, Böhm Vilmos, Festetics Sándor gróf – kezébe került a haderő irányítása. Ezzel gyakorlatilag az esélye is elveszett annak, hogy a leszerelt katonatömegekből, különböző ígéretetek – pl. Jászi Oszkár részéről megfogalmazott „katonáskodásért föld” elv – ellenére ütőképes haderő legyen szervezhető.

A Katonatanács tevékenysége csak a züllesztéssel és a fegyelem aláásával illethető. Ehhez járultak hozzá a kormánynak azon döntései, amelyek valamennyi tábornok és ezredes nyugállományba helyezéséről rendelkeztek, és amelyek 1919. január 1-jével megszüntették a vezérkart, a tüzér törzskart és a hadmérnöki kart. Az ország teljes mértékben kiszolgáltatottá vált a területének jelentős részét megszállva tartó idegen államok csapatainak.

Az antant korábbi ígéreteiben – kérdés, hogy voltak-e egyáltalán olyanok, amelyeket komolyan lehetett venni? – bízók rá kellett hogy döbbenjenek: a le-

győztek esetében ismét a rómaiak által alkalmazottakkal találkozhatunk, azaz vae victis – jaj a legyőzötteknek!

S mit eredményezett az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, az ezeresztendő Magyar Királyság megszűnte? Nem azt, amit egyesek véltek/gondoltak és hirdettek, miszerint szétesett/felbomlott egy soknemzetiségű európai birodalom, és helyén sok kisebb nemzetállam jött létre, hanem ténylegesen az történt, hogy egy soknemzetiségű európai nagyhatalom megszűnte után több soknemzetiségű kis állam jött létre, amelyek a nemzetiségi kérdést nem oldották meg, de sokat tettek a területükön élő más nemzetiségűek beolvasztásáért.

Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai – ide sorolható Ausztrián és Magyarországon kívül a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, a Román Királyság, a Cseh–Szlovák Köztársaság, Lengyelország – közül nemzetállamnak gyakorlatilag Ausztriát és Magyarországot nevezhetjük, mivel ebben a két államban számottevő kisebbség/nemzetiség – a magyarországi németeket leszámítva – nem élt. Az Osztrák–Magyar Monarchia szétverése/felbomlasztása – ahogy a Német Császárság megszűnte – nem hozta meg a térség számára a békét és a nyugalmat. Ahogy a francia Foch marsall mondta volt: „ez nem béke, ez fegyverszünet húsz évre”. Vagy amint egy brit főrend fogalmazott: „Hitler Versailles-ban született.”

A későbbi történések azt igazolták, hogy mind a két megállapítás helytállónak vált, sajnos. S ennek a jövő számára is üzenetértékkel kell(ene) bírnia!

■ FELHASZNÁLT IRODALOM

Galántai József: *Az első világháború*. Korona Kiadó, Bp., 2000.

Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Osiris Kiadó, Bp., 2014.

Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa Kiadó, Bp., 2018.

Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország hadtörténete*. III. Zrínyi Kiadó, Bp., 2016.

Ormos Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1983.

Rauchensteiner, Manfred: *Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása*. Zrínyi Kiadó, Bp., 2017.

FODOR JÁNOS

MAGYAR NEMZETISÉGPOLITIKAI KÍSÉRLETEK ÉS A ROMÁN ÁLLÁSPONT 1918 ŐSZÉN

...Jászi értetlenül
megkérdezte: „Végtére
is mit akarnak
a románok?” „Teljes
elszakadást” – válaszolta
Iuliu Maniu.

■ Károlyi Mihály függetlenségi párti politikus előbb a Magyar Nemzeti Tanács élére került, majd az őszirózsás forradalmat követően az ország kormányfője lett. Bár korábban Károlyi pályája számos ellentmondást tartalmazott (ez a következőkben sem volt másképp), például köztudottan békepártiként 1915 szeptemberében önkéntesként a frontra vonult.¹ A háború utolsó szakaszában éppen a Gyalui-havasokban szarvasbőgésen tartózkodott az Andrássy családdal, amikor Ugron Gábortól értesült a bolgár fegyverletételről. Ezt követően, 1918. szeptember 28-án Kolozsvárra utaztak, onnan pedig Bethlen István társaságával kiegészülve Budapestre.² Október 17-én jelentette be Tisza István (a tudósítóként jelen lévő Márai Sándor szerint halálápadtan), hogy Magyarország a háborút elvesztette, de még lesújtóbb volt a közvélemény számára mondatának utolsó része: „megnyerésére többé reményünk nem lehet, és hogy ennek folytán keresnünk kell a békét oly feltételek mellett, amelyeket ily viszonyok között ellenségeink elfogadnak”.³ A bevallott háborús vereség következtében, de azt megelőzően is, a háttérben tárgyalások zajlottak a nemzetiségeknek adandó engedményekről, az ország egyben tartása végett.

Az erdélyi román nemzeti törekvések Erdélyre nézve történeti hagyományokkal rendelkeztek, amelyekre folytonosan figyelt a magyarországi állampolitika. A századelőn megjelenő magyarországi belső viták három pontban vol-

tak csoportosíthatók: a birtokviszonyok alakulása, a választójogi reform, valamint a nemzetiségi kérdés kezelési módszerei, vagyis utóbbi nyíltan, de előbbi kettő burkoltan is a nemzetiségi viszonyokra reflektáló kérdéskörök voltak. Mindenképp a vitákban megnyilvánuló szakértők és politikusok többsége tisztában volt azzal, hogy az erdélyi román nemzeti mozgalom a régió belüli szupremáciát Erdély Romániához való csatlolásával kívánja elérni.⁴ Az erdélyi román nemzeti mozgalom céljai elérését tekintve nem volt egységes. Míg egyesek inkább a bukaresti politikai elit társaságát keresték, addig mások a dualista Monarchia központjában, Bécsben próbáltak – egyébként nem sikertelenül – támogatokat szerezni. Az Aurel C. Popovici könyvéből ismert föderatív tervszerint a Monarchia 15 egységből állt volna össze, ez csakis az addigi magyar szupremácia hátrányára történhetett volna. Ugyanebben az időszakban a korszak szintén meghatározó egyénisége, Alexandru Vaida-Voievod víziójába a Román Királyság csatlakozása egy föderalizált Habsburg Birodalomba is belefért volna.⁵

Tisza István miniszterelnök nemzetiségpolitikai koncepciója eltért a korszakban igencsak népszerű drasztikus megoldásoktól, amelyek erőltetett magyarosítást, mezőségi betelepítést vagy a nemzetiségek rovására történő birtokparcellázást szorgalmaztak. Tisza szabadelvű értékrendjétől távol állt e megoldások alkalmazása, azonban ami talán még ennél is fontosabb, az a Monarchia nagypolitikai érdekeit szem előtt tartandó külpolitikai irányelv. E szerint az erdélyi nemzetiségekkel való relatíve jó viszony megőrzésével Romániának a Hármasszövetséghez való tartozása biztosítható.⁶ Ilyen értelemben fogható fel Tisza megegyezési kísérlete közvetlenül a háború előtt. Próbálkozásának kudarca borítékolható volt, talán egyik fél sem vette komolyan ezeket a tárgyalásokat. Egyrészt az erdélyi román követeléseket Bukarestben is kiemelten szem előtt tartották, így bizonyos volt, hogy ha születik is megállapodás, az nem lesz előnytelen. Másrészt pedig a magyar nacionalista mozgalmak is árgus szemmel figyelték a magyar miniszterelnök lépéseit, és vélhetően bármilyen csekély engedményt hazaárulásként értékelték volna.

A legfontosabb ilyen markáns nézettel rendelkező csoport az Erdélyi Szövetség volt. Az 1913-ban létrehozott Erdélyi Szövetség elsősorban azon ellenzéki politikusokat tömörítette, akik nem értettek egyet Tisza István nemzetiségi politikájával. Az 1914. június 7-én tartott marosvásárhelyi nagygyűlésen konkrétan megfogalmazták a hosszú távú teendőket, amelyeket harmincnégy pontban összegeztek. Ezek teljesítéséhez azonban több nyugodt évtizedre lett volna szükség. A csoport tulajdonképpen azokat az ellenzéki személyiségeket tömörítette, akik elsősorban Tisza politikai lépéseit vélték elhibázottnak, és valamiféle regionális tudatot szerettek volna biztosítani az amúgy függetlenségi párti nézeteiknek. Ami érdekes, hogy a korábbi hagyományosan függetlenségi párti székelyföldi választókerületekben a legutolsó, 1910-es választásokat követően a Nemzeti Munkapárt került fölénybe, míg Kolozsváron egy igencsak komoly ellenzéki politikai csoportosulás körvonalazódott: ekkor választották polgármesterre a függetlenségi párti Haller Gusztávot, de ugyanekkor lett a városi törvényhatóság tagja Apáthy István egyetemi tanár, Janovics Jenő színházigazgató, Kenéz Béla, Boér Elek, Pósta Béla, Somló Bódog, Szádeczky-Kardoss Lajos egyetemi tanárok, Ferencz József unitárius püspök, vagyis a későbbi impériumváltás időszakának meghatározó szereplői.⁷

Az Erdélyi Szövetség érdemi működését csupán 1917-ben kezdte meg, elnökei gróf Bethlen István, Ugron Gábor és báró Kemény Árpád, kolozsvári ügyve-

zető elnöke pedig Apáthy István volt.⁸ Szervezkedésük folytatódott a háború utolsó időszaka alatt is, amikor a megyei szervezetek kialakításán fáradoztak, azonban a balkáni front összeomlásával egy nagyobb tanácskozás összehívása már elmaradt. Ennek ellenére a főleg kolozsvári központú szervezet az 1918 őszi politikai fordulatok hatására javaslatokkal állt elő. Apáthy levélben ismertette Károlyival az Erdélyi Szövetség álláspontját, amelynek az erdélyi vonatkozásokról szóló lényege a következőképpen foglalható össze: elfogadhatatlan Erdély autonómiája vagy föderalizálása, támogatandó viszont a nemzetiségek egyházi, közművelődési, gazdasági autonómiája és az ezek kapcsán felállítandó nemzeti-ségi minisztérium.⁹ Ennél valamivel engedékenyebb, gyakorlatilag nemzeti autonómiák mentén föderalizált, demokratikus berendezkedésű Magyarországon belüli Erdélyt képzelte el Jászi Oszkár, a svájci kantonokhoz hasonló felosztásban. A Jásziéhoz hasonló jellegű nyilatkozatokat tett Károlyi Mihály parlamenti felszólalásaiban október folyamán. Ezzel szemben az erdélyi és magyarországi román vezetők (Vasile Goldiş, Alexandru Vaida-Voievod, Aurel Vlad, Ştefan Cicio Pop stb.) október 12-i nagyváradi értekezletükön a teljes elszakadás lehetőségét vetették fel. Ezt az álláspontot Alexandru Vaida-Voievod október 18-án ismertette a magyar országgyűlésben. Beszédében a következőket mondta: „Azon természetes jognak alapján, hogy a sorsa felett minden nemzet maga rendelkezessék, amely jogot a Monarchia fegyverszünet iránti ajánlatával most már Magyarország kormánya is elismert, a magyarországi és erdélyi román nemzet e joggal kíván élni, és ehhez képest követeli a maga részére is a jogot, hogy teljesen szabadon és minden idegen befolyástól menten önmaga határozhassa meg intézményes állami elhelyezkedését és koordináltságának viszonyát a szabad nemzetek között.”¹⁰ Felszólalásával igencsak élénk reakciókat váltott ki, mind képviselőtársai, mind az ország lakossága részéről.

Az őszirózsás forradalom hatására és az uralkodó jóváhagyásával 1918. október 31-én megalakult Károlyi-kormány rendelkezett elképzeléssel a nemzeti-ségi kérdés kezeléséhez, valamint ismerte az erdélyi magyar és román közvélemény álláspontját is. Ugyancsak október 31-én alakult meg Budapesten a Központi Román Nemzeti Tanács, többségében a román nemzeti párti és szociáldemokrata politikusokból. Érdemi munkájukat november 2-ától Aradon kezdték meg, Ştefan Cicio Pop házában.¹¹ November 9-én a Román Nemzeti Tanács Aradról „ultimátumot” küldött a budapesti Magyar Nemzeti Tanácsnak, melyben bejelentették a románok elszakadási szándékát. Emellett a novemberben kibontakozó diplomáciai események is egyértelműen azt hangoztatták, hogy az 1916-os bukaresti titkos szerződés területi követeléseit továbbra is érvényesnek tartják Románia felé. November 5-én nyilvánosságra hozták az ún. Lansing-üzenetet, melyben az állt, hogy az amerikai elnök „rokonszenvez a mindenütt lakó románok nemzeti egységének gondolatával”, valamint az USA ígéretet tett arra nézve, hogy befolyását érvényesíti ennek megvalósításában. Ugyanakkor Berlin is megüzente a román kormánynak, hogy amennyiben a kivonuló Mackensen hadseregét nem háborgatják, „Románia törekvéseit jóindulatúan kezelik”. Ezzel gyakorlatilag a győztes hatalmak mellett az addigi ellenfél is szorgalmazta Románia erdélyi bevonulását.¹² A magyar hadsereg leszerelését és felbomlását a budapesti Nemzeti Tanács hadügyminisztere rendeleteivel és kijelentéseivel is siettette. A korábbi rend fenntartására alkalmas erők így a községekben a Nemzeti Tanácsok mellett önszervező módon létrejövő nemzeti gárdák voltak, amelyeknek az 1918. novemberi időszakban rengeteg teendőjük akadt. Ugyanis az őszirózsás

forradalom hatására, valamint a hadsereg szétesésére reagálva számos helyszínen zavargások törtek ki. Ezek egy részéért a fegyelmetlen hadsereg kötelékei feleltek. „A kolozsvári vasúti állomáson ezrével keresztülvonuló katonákat nem volt módunk visszatartani. Hiába vártuk őket meleg étellel, kávéval, hiába kötöttük lelkükre a haza védelmét, mindenki sietett tűzhelyéhez és oda, ahol a háromszáz korona leszerelési illetéket felvehette” – emlékezett vissza Apáthy, megjegyezvén, különös erőfeszítést igényelt, hogy nem voltak nagyobb zavargások.¹³ A hadsereg mellett pedig megjelentek azok a fosztogatók, akik a közrend felbomlásán felbátorodva vagy éppen a rendszerváltás ideológiai támaszát kihasználva cselekedtek. Az esetek többségének nem volt etnikai jellege, leginkább a szociális elégedetlenség tört a felszínre: a módosabb földbirtokosok, jegyzők vagy Zetelakán éppen a katolikus plébános esett áldozatául a sokszor alkohol miatt felhevült népharagnak. Gyergyószentmiklóson a helyi birtokosok szenvedtek el atrocitásokat (egyikük később belehalt sebeibe), a zavargásoknak a Marosvásárhelyről kivezényelt nemzetőrség vetett véget.¹⁴ Feldúlták Bethlen István mezősámsondi birtokát, de hasonlóan menekülnie kellett Theodor Mihali nagybirtokosnak nagyilondai gazdaságáról. Talán a legkirívóbb eset a korabeli Krassó-Szörény vármegyei Fácádán történt, ahol a fosztogatások miatti polgárháborús hangulat fokozását a lugosi repülőosztág bombázása váltotta ki. A százas nagyságrendű áldozatokkal járó eseményt, akárcsak a jósikafalvi tűzharcok kivizsgálását román–magyar vegyesbizottság végezte.¹⁵ A budapesti kormányzat nem igazán volt ura a helyzetnek, ráadásul a vegyes településeken történt incidensek tovább hátráltatták egy esetleges magyar–román egyezség létrejöttét.

Jászi Oszkár az erdélyi bizottsági tagokkal, valamint a szász és sváb nemzeti tanácsok delegátusaival kiegészült kormányküldöttség élén november 13-án érkezett Aradra. A tárgyalások megkezdése előtt előjött a fentebb említett incidensek (különösen a jósikafalvi) problematikája, valamint annak kezelési módzatai, ami különösen bizalmatlan légkört teremtett a találkozó felekben. A Román Nemzeti Tanács továbbá kifogásolta Apáthy István jelenlétét az Erdélyi Nemzeti Tanács részéről, mivel „túlzottan sovínisztának és nacionalistának” tartották.¹⁶ Továbbá fontos azt is kiemelni, hogy Jászi egyfajta konszenzuális javaslatlall érkezett, javaslatait elfogadta az Erdélyi Szövetség szűkebb köre (pl. Bethlen István) is. Az RNT visszautasította Jászi ajánlatát, melyet követően egy 11 pontból álló átmeneti javaslatot tett, melyben a román többségű területeket teljesen az RNT fennhatósága alá helyezte volna. Azonban a román tárgyalófelek részéről erre is visszautasító válasz érkezett. Az elutasítás hatására Jászi értetlenül megkérdezte: „Végére is mit akarnak a románok?” „Teljes elszakadást” – válaszolta Iuliu Maniu. A visszautasítás nem konkrétan Jászi személyének szólt, mivel abban az időszakban azon kevesek közé tartozott, kinek szemléletét a román vezetők is tisztelték. A tárgyalóasztalt Jászi súlyos zárszavakkal hagyta el: „mindkét tárgyaló félre rendkívüli felelősség nehezedik, mert a megegyezés megghiúsulása véleményem szerint mindkét félre igen nehéz következményekkel fog járni”.¹⁷ Jászi utólag belátta, hogy eleve azzal a tudattal indult tárgyalni, hogy viszonylag kevés esélye van meggyőzni a románokat, különösen a magyar államrend megmaradásának elérésével.

November 13-án (gyakorlatilag Jászi aradi tárgyalásai alatt) aláírták a belgrádi katonai konvenciót, melynek lényeges következménye, hogy a szövetségesek (így az újra hadat üzenő Románia is) megszállják Erdély egy részét, egészen a Pécs–Baja–Maros–Beszterce demarkációs vonalig. Bizonyos Román Királyságbeli

előőrök már november 12-én (a MÁV jelentése szerint korábban is) megjelentek a Gyimesekben, melyet követően lassan haladva szálltak meg egyes székelyföldi településeket. A megszállásról a hatóságok kétségbeesett táviratokban adtak hírt a budapesti kormánynak, ahonnan az a válasz érkezett, hogy a benyomuló román csapatok antant csapatoknak tekintendők, és arra utasították a helyi közigazgatást, hogy gondoskodjon elszállásolásukról, valamint ételmezésükről. Ugyanakkor az aradi tárgyalásokat követően az RNT tárgyalásokat folytatott a Iași-ban székelő romániai kormánnyal. A november 18–19-i tárgyalások alkalmával abban állapodtak meg, hogy az egyesülés kikiáltására szervezendő nagygyűlést akkor fogják megszervezni, amikor az Erdélyben levő katonai egységek elég védelmet biztosítanak a magyar hadsereggel szemben.¹⁸ November 18-án (más források szerint 20-án) az RNT Vasile Goldiș szövegezésével egy a világ népeire címzett kiáltványt tett közzé, melyben a korábbi nyilatkozatokhoz képest sokkal világosabban fogalmaz az elszakadási törekvéseket illetően. A szöveg közzétételét követően kezdődtek meg azok a szervezkedések, amelyek a gyulafehérvári nagygyűlésre vonatkoztak. Ezzel párhuzamosan elkezdődött a szervezőmunka egy marosvásárhelyi „székely nagygyűlés” vonatkozásában is, amelynek megértéséhez röviden a marosvásárhelyi lokális viszonyokat ismertetni kell.

A marosvásárhelyi Magyar Nemzeti Tanács a budapesti mintára és utasításra 1918. október 31-én alakult meg, a városi Károlyi-párt, a Polgári Radikális Párt és a Szociáldemokrata Párt vezetőiből és szimpatizánsaiból állt. Megalakulását népgyűlésként hirdették meg, így a csatlakozott szervezetek sora a megalakulás után egyre bővült. A Nemzeti Tanács tagsága főleg olyan személyekből állt, akik addig nem voltak aktív résztvevői vagy tényezői a városi politikának. A tagság soraiban az értelmiség és a városi kispolgárság képviselői voltak többségben, kiszorítva az addig rendszeresen politizáló vidéki nagybirtokosokat (és azok befolyásos embereit). Marosvásárhely ilyen szempontból különbözött a többi székelyföldi várostól (például Székelyudvarhelytől), ahol nem létezett szervezett munkásság vagy más politikai szervezet, ezért az ottani nemzeti tanácsokat az addigi politikai réteg soraiból alakították meg.¹⁹ A mintegy ezerötyszáz fős tömeg előtt tartott népgyűlésen a meglepetést Antalffy Endre orientalista, kollégiumi tanár színre lépése jelentette, aki korábban nem volt komoly politikai tényező. Előmenetelét a véletlen hozta, nem a tudatos készülődés: a Nemzeti Tanács alakuló népgyűlésén Hofbauer Aurél volt polgármester személyét kifogásolta, annak beszédét megszakítva, amit a népgyűlés ovációval fogadott, akkora népszerűséget szerzett, hogy nyomban elnökké választották. Alelnökök a szervező pártok vezetői voltak: Kovács Elek és Csetri János szociáldemokraták, titkár Turnowsky Sándor polgári radikális párti ügyvéd, jegyzők Simó Géza és Molter Károly tanárok, valamint vagyonőrként Halász József bevallottan szocialista nézeteket valló bankigazgató. Tulajdonképpen ők sem voltak korábban aktív résztvevői sem a törvényhatóságnak, sem a városi politika más területeinek. A Nemzeti Tanács tagjai között már a megalakulás után politikai meggyőződésen alapuló konfliktus keletkezett: Hofbauer Aurél például az alakuló gyűlési beszédének sikertelensége után már nem vállalt aktív szerepet a tanács munkájában. Kovács Elek lap-szerkesztő pedig javasolta a városi törvényhatósági bizottság, valamint a megyei vezetőség tagjainak a felvételét, amit a Nemzeti Tanács balszárnyához tartozó tagjai elvetettek. Az ilyen természetű feszültség a tanácson belül állandó volt. A nézeteltérésből adódó feszültségek egyértelmű célja az 1918 előtti városi (és a megyei) politikum tagjainak az „átmentése” vagy a helyzethez való alkalmazko-

dás volt.²⁰ Hasonló konfliktusok miatt néhány alapító tag már az elején otthagyták a városi szervezetet, és a fővárosban folytatta: Turnowsky Sándor Jászi Oszkár meghívására november 16-án Budapestre utazott, ahol a Polgári Radikális Párt országos titkári posztjára került. Elutazását követően kizárták a marosvásárhelyi Nemzeti Tanácsból, a tanács budapesti bizalmas kapcsolatai is megszakadtak, ettől kezdve az utasítások tudomásul vétele volt az egyetlen kommunikációs forma Budapesttel. A városi Nemzeti Tanács a megyei felügyeletre is igényt tartott, így gyorsan konfliktusba keveredett a megyei Nemzeti Tanács alakítására irányuló kísérletekkel a vidéki arisztokrácia tagjaival, mint Toldalagi Mihály, Szoboszlai László vagy Szenner József.²¹ Toldalagiék mozgalma leginkább a marosvásárhelyi Nemzeti Tanács politikai befolyását ellensúlyozta volna, a tanács ugyanis csatlakozott ahhoz a Bethlen István szervezte tömeggyűléshez, amely a november 28-i Erdélyi Székely Nemzeti Tanács megszervezését vállalta. Bethlen István szervezkedése reakció volt Jászi Oszkár korábban ismertetett aradi tárgyalásainak kudarcára. A katonai konvenció és az aradi tárgyalások eredményeinek tudatában Bethlen István november 17-én több erdélyi vezetőt hívatott Marosvásárhelyre, ahol egy „székely nemzetgyűlés” megszervezését próbálta előkészíteni.²² Ennek eredményeképpen november 19-én megalakult egy szervezőbizottság, amelynek feladata az említett Erdélyi Székely Nemzeti Tanács megszervezése lett volna. A szervezőbizottság elnöke Bodó Sándor királyi főügyész volt, de a bejelentett akcióhoz részvételükkel és támogatásukkal csatlakoztak a székelyföldi és az erdélyi városok és községek nemzeti tanácsai.²³ A budapesti Székely Nemzeti Tanács küldöttsége csatlakozása mellett felkereste Jászi Oszkárt, akit megpróbáltak megnyerni az ügynek.²⁴ Tulajdonképpen ismerve a román nemzeti törekvéseket, a román nemzeti nagygyűlést próbálták megelőzni az akcióval, amihez a szászok és akár a románok támogatását is megpróbálták elnyerni.²⁵ Egyedül a marosvásárhelyi városi Nemzeti Tanács ellenezte a gyűlés szervezését, mivel a múlt rendszer politikusai – teljesen félreértve és félreértékelve a helyzetet – részéről való hatalomátvételleként értelmezték. Emiatt bírálatokat is megfogalmazott Bethlen Istvánnal szemben: „A székely szó nem jogcím arra, hogy nemzetmentőnek nevezzék ki magukat [Bethlen és társai]. Mert nincs külön székely érdek és nincs külön magyar érdek. A székelyföldi magyar és a magyar székely nem jelent kétféle népréteget s bárhog is nevezzük az Erdélyben lakó magyarokat, ezeknek célja csakis egyféle lehet: rendet, békességet teremteni s megmenteni ezt az országrészt az új köztársaságnak.”²⁶ Minden jel arra mutat, hogy a városi Nemzeti Tanácsnak valószínűleg nem volt tudomása Jászi aradi tárgyalásának kudarcáról, valamint a belgrádi katonai konvenció miatti közeledő román bevonulásról és a román nagygyűlés szervezéséről. A marosvásárhelyi székely nagygyűlés szervezése Bethlenék visszavonulásával végül a marosvásárhelyi Nemzeti Tanácsra hárult. Bethlen nem tudta megnyerni Kolozsvárt (Károlyi bizalmasát, Apáthy Istvánt) a „székely” ügynek,²⁷ ezért a szervezésből való kihátrálása miatt a nagygyűlésnek már csak szimbolikus jelentősége volt, ahol a területi integritás kérdése volt a legfontosabb. A székely állam (vagy önállóság) kérdése fel sem merült, mivel ekkorra Székelyföld egy részét már megszállta a román hadsereg. A vártnál kevesebben jelentek meg, de így is többezres létszámmal képviselte magát az erdélyi magyarság.²⁸ A következő személyek foglaltak helyet a gyűlést levezető szónoki emelvényen: Antalfy Endre, Bíró Balázs és Szádeczky Lajos egyetemi tanárok, Ravasz László püspök helyettes, valamint Szóts János (Kolozsvár) és Csetri János szociáldemokrata veze-

tó. A szónokok többnyire az elfogadásról, az integritásról, a demokratikus Magyarországáról beszéltek. A gyűlésen elfogadott határozat helyeselte a kormány „wilsonizmuson alapuló” nemzetiségi politikáját és az integritáshoz való ragaszkodást, s az „erről való eltérést” elutasította. A gyűlésen elfogadott, *A világ népeihez!* című határozat valójában az erdélyi románoknak szólt (hajazva is a korábban az RNT által kiadott nyilatkozat címére). A Jászi alaptétélein, aradi ajánlatán alapuló szöveg a demokratikus szövetségi népköztársaság előnyeit hangsúlyozta, de belekerültek az időközben előrenyomuló hadsereg által elkövetett sérelmek is. A több nyelven megjelent kiáltványban szó sem esett a székely köztársaság kikiáltásáról, de nem került sor az Erdélyi Székely Nemzeti Tanács megválasztására sem. A gyűlés a kormányhoz intézett kérelmében a megszállás lehetséges elkerülését kérte, valamint hogy az Erdélyi Nemzeti Tanácson belül hozzanak létre egy olyan szervezetet, amely a székelységet szervezné meg. Erre már végképp nem került sor, mivel december 2-án a román hadsereg bevonult Marosvásárhelyre.²⁹

A gyulafehérvári nagygyűlés menete sokkal simábban zajlott. Ennek megszervezésére a november végén Budapesten tartózkodó Iuliu Maniut Jászai Oszkár biztosította arról, hogy a magyar kormány nem fogja megakadályozni a nemzeti gyűlés megtartását. Sőt felső utasításra a MÁV különvonatokat biztosított a gyűlésre utazók számára. A szervezéskor több helyszín is felmerült: pl. Nagyszeben vagy Szászsebes, ahol már jóval korábban megtörtént az impériumváltás, november 3-tól átvették a városházát.³⁰ Végül is a történelmi okokra hivatkozva esett a választás „Mihai vajda Belgrádjára”, vagyis Gyulafehérvárra, ahol Mihai Viteazul fejedelem székhelye volt egykoron.³¹ Az 1228 küldött megválasztása is komoly szervezőmunkát igényelt. A hagyományos erdélyi választóközrzetekben a Monarchia-beli szabályoknak megfelelően (nyílt szavazással) választották meg a küldöttek egy részét, ami egyes helyeken egyfajta népünnepellyé alakult át a románok körében.³² A gyűlést december 1-jére hirdették meg, az egyesülési határozat vitája az RNT prominens képviselőivel már november 30-án megkezdődött. Néhány nappal korábbi sajtónyilatkozataiban Goldiş már utalt arra, hogy a gyűlésen ki fogják mondani a Romániához való csatlakozást. Ezt az egyesülést azonban az osztrák–magyar kiegyezéshez hasonló szövetségként képzelte el. A november utolsó napján megtartott vitaesten Erdély autonómiája mellett törtek lándzsát a szociáldemokraták jelen lévő képviselői, többek között Ion Flueraş is, míg a nemzeti pártiak többsége és a külföldről hazatért emigránsok képviselői az autonómia ellen és a feltétel nélküli csatlakozás mellett érveltek. A vitában leginkább Vaida-Voevod véleménye számított, aki szerint az erdélyiek, bukovinaiak és besszarábiaiak többsége a regátiakkal szemben önmagában is garanciát jelent a demokratikusabb viszonyok kialakítására. Iuliu Maniu azt hangsúlyozta, hogy a csatlakozás feltételekhez kötése összeférhetetlen lenne Románia tekintélyével. A késő estig tartó vita végül kompromisszummal zárult, amely lényegében a másnap ismertetett kiáltvány szövegében köszönt vissza. Nem kifejezetten feltételként, de mégis benne maradt a határozati javaslatban az „ideiglenes autonómia” terve az alkotmányozó gyűlés összeülésig.³³ A másnapi gyűlésre a kaszinó épületében került sor. Sokan vonattal, szekerekkel vagy gyalogosan tették meg az utat: „Az út egyik oldalán a románok szekerei haladtak a város felé, kerekük csikorgott a havas kerekvágásokban, s mindenik kurjantástól, örömmámortól zengett, a másik oldalon pedig ugyanabba az irányba a Romániából jövő német hadsereg vonult vissza” – emlékezett vissza a korabeli

viszonyokra Lucian Blaga.³⁴ A december 1-jei gyűlésen a delegáltak ünnepélyesen olvasták fel a kiáltvány szövegét a vármezőre összegyűlt több tízezres (egyes források szerint akár százezres) tömegnek. Ugyanakkor egy 200 tagú Nagy Nemzeti Tanácsot választottak, amely másnap delegációt küldött a román királyhoz, iktatva a határozat első (az egyesülést kimondó) pontját. Ugyancsak december 2-án a Nagy Nemzeti Tanács kijelölte a megszállt területeken végrehajtó szerveként működő 15 fős Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) tagjait Iuliu Maniu vezetésével. A későbbiekben, egészen az 1920. április 20-i felosztatásáig a Nagyszebenben székelő Kormányzótanács, hol kevesebb, hol több hatáskörrel, de együttműködve a bukaresti kormánnyal, a legmeghatározóbb erdélyi politikai intézmény volt.

A gyulafehérvári nagygyűlésről mintegy mellékes információkat közölt az erdélyi magyar sajtó, így a közvélemény nem volt megfelelő mértékben tájékoztatva részleteiben ekkor. Az egyik meghatározó kolozsvári napilap, az *Ellenzék* december 2-ai számában *Nem volt egységes a román nemzetgyűlés* címmel közölt beszámoló cikket (a lap második oldalán), kiemelve, hogy a román szocialista küldöttek nem álltak feltétlenül az elszakadás mellett.³⁵ Ez nagyjából megfelelt Apáthy utólagos reflexióinak is,³⁶ ami azért lehet félrevezető, mivel ha voltak is (kisszámban) ilyen szocialista küldöttek, azok legfeljebb a politikai berendezkedést kifogásolták, az egyesülés ellen pedig nem igazán lehetett hangjuk, mivel számszerűleg is kiszorultak a további döntéshozásból. A hasonló tájékoztatatlanságot és a helyzet teljes félreértését fokozta a lap december 4-i számában megjelent marosvásárhelyi publicisztika, melyben „megnyugtatták” a kedves olvasót, kijelentve, hogy a „román nemzetgyűlés határozata nem lehet más, csak egy óhajtas” vagy utopisztikus törekvés arra vonatkozóan, hogy mit szeretnének megvalósítani. Ugyanis a „józan román nép irtózik a romániai bojár és korrupt uralomtól, és vissza fogja sírni az annyit szidott magyar elnyomást”.³⁷ A nagygyűlés határozatai ellen Károlyi és kormánya tiltakozását fejezte ki, ugyanakkor kényszerűségből óvatosságra intette az erdélyi magyarságot, hogy lehetőleg kerüljék az összetűzéseket a bevonuló csapatokkal. Az események hatására az erdélyi ügyek irányítására – amelyekre láthatólag nem igazán volt eddig se befolyása a kormánynak – a minisztertanács egy Kelet-magyarországi Főkormánybiztosságot hozott létre, kolozsvári székhellyel és a román tiltakozások ellenére Apáthy vezetésével. A főkormánybiztosságot a maga tizennégy ügyosztályával Apáthy december közepéig szervezte meg, olyan személyiségeket bevonva, mint Vincze Sándor, Janovics Jenő, Jordáky Lajos, Pap József és Horváth Emil.³⁸ Maga a kormánybiztosság hatásköre arra a 26 erdélyi vármegyére terjedt volna ki, amelyekről a gyulafehérvári kiáltvány is szólt, de a gyakorlatban leginkább Kolozsvárra és környékére korlátozódott. Tevékenysége pedig a december 22-ére meghirdetett kolozsvári magyar népgyűlés megszervezésében nagyrészt ki is merült. Eközben a román hadsereg rég átlépte a demarkációs vonalakat, és a francia hadvezetésbeli kommunikációs nehézségek, olykor – szándékos – félreértések miatt folyamatosan haladt előre, gyakorlatilag ellenállás nélkül.³⁹

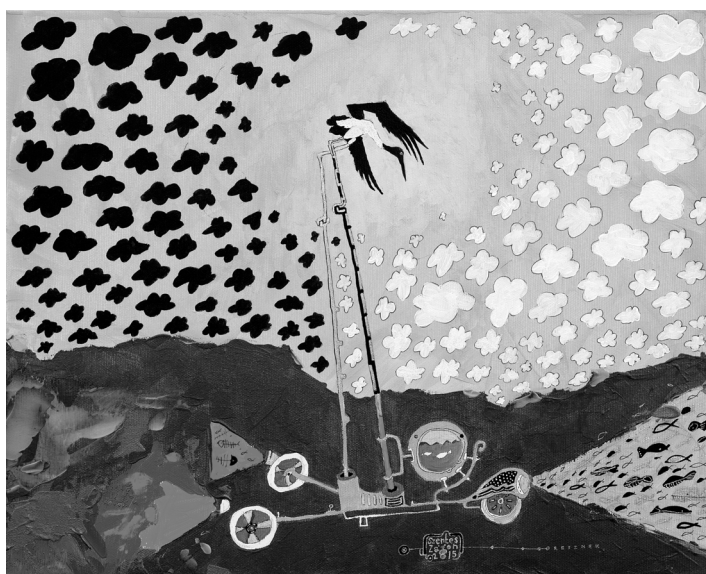
December közepén Neculcea tábornok Antalffy Endrét kérte fel követítőnek, hogy utazzon Kolozsvárra, és mondja meg Apáthyiéknak, hogy ne álljanak ellen a Kolozsvárra rövidesen bevonulni készülő román hadseregnek. Antalffy csupán az üzenet átadását vállalta, visszautazásakor pedig tanúja volt a Kolozsváron tartózkodó magyar csapatok visszavonulásának. „Szemtanúja voltam a maroknyi sereg Kolozsvárról kivonulásának. Nem volt ki tudja milyen ígéretes haderő” –

jegyezte meg Antalffy visszaemlékezésében.⁴⁰ A nagygyűlés megszervezéséhez ilyen körülmények között a Károlyi határozott fellépése volt szükséges, hogy a közelgő román haderők ne zavarják meg azt. A gyűlés menetét nem zavarták, viszont az odautazók egy részét igyekeztek visszatartani. Még ilyen körülmények között is több tízezres tömeg gyűlt össze Kolozsvár főterére. A cél Apáthy szerint bevallottan a gyulafehérvári nagygyűlés túlszárnyalása, így kétszázezer főre számítottak. Annak ellenére, hogy vélhetően ennyien nem gyűltek össze, Apáthy visszaemlékezésében létszámszerűen is túlszárnyaltak vélte a december 1-jei eseményt.⁴¹ A gyűlésen felolvasott beszédében további csúsztatásokat engedett meg magának: „[a gyulafehérvári gyűlés] 26 magyarországi vármegye területét Romániához tartozónak és az e területen lakó csaknem 4 millió nem román – magyart csaknem 3 milliót, németet, rutént és szerbet közel 1 milliót – román alattvalónak nyilvánította”.⁴² Pedig nyilvánvalóan ismerte a valós adatokat is, miszerint az általa említett 26 vármegye 6,8 milliós lakosságából a románok aránya 43%-ot, a magyaroké 35,5%-ot, a németeké 10,9%-ot, a szerbeké 4,3%-ot, a ruszinoké 2,9%-ot és az egyéb nemzetiségűeké 3,4%-ot tett ki.⁴³ Nyilatkozatát tehát politikai nyilatkozatként kell értelmezni, amely a korbali közhangulat hatására alakult. Apáthyt követően két román származású szociáldemokrata szólalt fel, akik többnyire a magyar sérelmeket sorolták, a román megszállást ellemeztek, valamint a Jászi-féle kantonosítási megoldást látták célszerűnek. Végeredményben a többség által elfogadott határozat világosan kimondta, hogy a Kolozsváron egybegyűlt küldöttek „a magyarsággal egyazon népköztársasági állami közösségen belül kívánnak élni”.⁴⁴ Az elfogadott határozatot idegen nyelvre is lefordították, hatása azonban elmaradt az elvárásoktól, ugyanis december 24-én bevonultak Kolozsvárra a román haderő csapatai. A bevonulásról számos napló-szerű visszaemlékezés született, Márki Sándortól, Janovics Jenőtől, Kelemen Lajostól, Apáthy Istvántól, Gyalui Farkastól és másoktól. A visszaemlékezések és beszámolók abban mind egyetértettek, hogy a város magyar lakossága passzívan, mély letargiával szemlélte az eseményeket, míg a bevonuló katonákat üdvözlő román lakosság önfeláldozóan táncolt, énekelt és ünnepelt. A bevonulással azonban nem zárult le az impériumváltás folyamatának teljessége.

■ JEGYZETEK

1. Életrajzírója szerint ezt amiatt tette, hogy ne tartsák gyávnak. Ugyanakkor a veszélyes helyzeteket köztudomásúan kedvelő gróft tudatosan kiemelték a lövészárkok-közel helyzetekből, nehogy baja essen. Hajdu Tibor: *Károlyi Mihály*. Kossuth Kiadó, Bp., 1978. 185.
2. Hajdu Tibor: *Ki volt Károlyi Mihály?* Napvilág Kiadó, Bp., 2012. 89.
3. Képviselőházi Napló, 1918. október 17. XLI. köt. 292.
4. Bárdi Nándor: *Ottthon és Haza*. Pro-Print, Csíkszereda, 2013. 93.
5. Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Helikon Kiadó, Bp., 2018. 60. (a továbbiakban Romsics 2018)
6. Bárdi Nándor: i.m. 95.
7. Falusi Norbert: *Uralkodó magyar eszmék változásban. Erdély 1910–1922*. Phd-disszertáció, Szeged, 2018. 88.
8. Az Erdélyi Szövetség tevékenységéről és programjáról lásd bővebben Bárdi Nándor: i.m. 97–103.
9. Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. 243–246.
10. Fodor János: *Impériumváltás Erdélyben 1918–1921*. In: H. Szabó Gyula (szerk.): *Kincses Kolozsvár Kalendárium 2018–2019*. Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács – Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2018. 191. (a továbbiakban Fodor 2018)
11. Anton Drăgoescu (szerk.): *Istoria României. Transilvania*. vol. 2. Fundația „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997. 634.
12. Fodor 2018. 192.
13. Apáthy István: *Erdély az összeomlás után*. Új Magyar Szemle 1921. 2-3. sz. 149.
14. Garda Dezső: *Gyergyószentmiklós közléte az első világháború utáni években és az Országos Magyar Párt*. Acta Siculica 2012–2013. 381.
15. Romsics 2018. 101–102.
16. Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1982. 314–316.

17. Uo. 322.
18. Romsics 2018. 118.
19. Székelyudvarhelyen Paál Árpád lett a Nemzeti Tanács elnöke, aki korábban vármegyei főjegyző volt. A helyi szociáldemokrata pártot sem a Nemzeti Tanács megalakítása céljából hozták létre, hanem elsősorban a megszállást követő túlélési, stratégiai megfontolásból. Fodor János: *Impériumváltás Marosvásárhelyen 1918–1922*. Múltunk 2016. 2. sz. 155.
20. Uo. 157.
21. Ellenőr 1918. november 6.
22. A megszólított személyek között szerepelt Apáthy István, Ugron Gábor volt belügyminiszter, Urmánczy Nándor. Romsics Ignác: *Bethlen István*. Osiris Kiadó, Bp., 1999. 107.
23. Például Torda, Gyulafehérvár, Déva, Zilah stb. bejelentették csatlakozásukat és részvételüket a gyűlésen. Székely Napló 1918. november 23.
24. Ezt úgy próbálták elérni, hogy az ún. „székely kérdés” megoldását a Jászi-féle kantonális elvek szerint képzelték el. Székely Napló 1918. november 23.
25. Ellenben a románokra nem igazán számítottak. Több sajtóorgánium közül egyedül az *Ellenőr* említette, hogy „minden nemzetiség tagjait, nem zárva ki a románokat sem, szívesen látja mindazokat, akik közre akarnak működni Erdély mentési munkálataiban”. *Ellenőr* 1918. november 20.
26. Tükör 1918. november 19.
27. A nagygyűlésről Apáthy nem említ semmit visszaemlékezésében. Kertész Jenő (kolozsvári ügyvéd, Apáthy mellett tagja volt az ottani Nemzeti Tanácsnak) a magyarság egyedüli központjának Kolozsvárt látta, ezért nem tudta értelmezni a Székely Nemzeti Tanács megalakulását, így azt teljesen fölöslegesnek tartotta. Kertész Jenő: *A tíz év előtti Erdély napjai*. Korunk 1929. február. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00239/1929_01_4738.html (Letöltve: 2018. 10. 03.)
28. A *Kolozsvári Hírlap* a létszámot ötezerre, a *Világ* kétezerre teszi.
29. Fodor János: i. m. 160.
30. Kunt Gergely – L. Balogh Béni – Schmidt Anikó (szerk.): *Trianon arcai*. Naplók, visszaemlékezések, levelek. Libri Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, Bp., 2018. 294–300.
31. Anton Drăgoescu szerk.: i. m. 648.
32. Uo. 647.
33. Romsics 2018. 135.
34. Kunt Gergely – L. Balogh Béni – Schmidt Anikó (szerk.): i. m. 297.
35. *Ellenzék* 1918. december 2.
36. Apáthy István: i. m. 163–164.
37. Székely Napló 1918. December 4.
38. Romsics 2018. 142.
39. Uo. 144.
40. Arhivele Naționale Direcția Județului Mureș (ANDJ MS) Fond Personal Antalffy Endre, 53, 19. f.
41. Apáthy István: i. m. 164. Megjegyzendő, hogy a korabeli sajtóbeszámolók is hasonló jelzőkkel éltek: „So-ha még a világ fennállása óta annyi ember Kolozsváron nem volt együtt, mint a tegnapi napon” – írta az *Ellenzék*. *Ellenzék* 1918. december 24.
42. *Ellenzék* 1918. december 24.
43. Romsics 2018. 150.
44. *Ellenzék* 1918. december 24.

GOTTFRIED BARNA

A SZÉKELY HADOSZTÁLY MEGALAKULÁSA

Néhány nap alatt a székelyek kitakarították, lakhatóvá tették a körleteket. Napjaik azzal teltek, hogy alakzatban, nyolcas sorokban bejárták Kolozsvár főterét és fontosabb utcáit. Erőt árasztottak, és nyugalmat hoztak a város magyar lakosságának. A kincses város fellélegzett, ez a helyzet azonban csak néhány napig tartott.

Erdélyben 1918 áprilisában létrehozták az 1. hadsereg szállásmesteri osztályából, az első Generalkommando¹ részeként azt a Brassóban működő katonai közigazgatási egységet, amely szeptember elején alakult át Gruppen Kommando Siebenbürgenné, erdélyi csoportparancsnoksággá, ettől kezdődően hadműveleti parancsnokságként is funkcionált. Elöljárója Anton Goldbach Edler von Sulittaborn altábornagy volt, ő rendelkezett az alárendelt cs. és kir. 1. lovashadosztály, a cs. és kir. 204. gyalogezred és a m. kir. 216. honvéd gyalogdandár fölött. A 30 zászlóaljból, 12 tüzérütegből, 2 repülőszázadból álló csoport a moldvai határon Gyergyóban és a Csíki-medencében állomásozott. Goldbach tábornok október végén vagy november legelején eltávozott Erdélyből, a parancsnokságot a rangidős tábornok, Szabó Zoltán vezérőrnagy, a m. kir. 216. honvéd gyalogdandár parancsnoka vette át. November elején kelt jelentéséből² pontos képet kapunk az erdélyi csoport helyzetéről. A dokumentumban Szabó vezérőrnagy a következőket írta: „Mint már jelentve lett, a hírlapok által elterjesztett fegyverletételi és leszerelési parancs³ az embereket teljesen megvadította és nem engedelmeskednek senkinek sem.” Az Erdély védelmére rendelt alakulatok karhatalomként való alkalmazását kizártnak tartotta, legfontosabb feladatának azt tekintette, hogy a bevagonírozás helyére vezesse őket, hogy minél előbb megszabadítsa tőlük Erdélyt. A feloszlott, szétszéledt alakulatok em-

berei a Maros és a Küküllők völgyében lövöldözve, fosztogatva, a közbiztonságot veszélyeztetve hagyták el a Székelyföldet. A legénység mellett a csoportparancsnokság adminisztrációs személyzete, élén a vezérkari főnökkel is távozott, ahogy a tisztek egy része is, valamint a tábori csendőrök. A csoporthoz tartozó katonai intézmények, raktárak, gazdasági telepek alkalmazottai is mind elhagyták szolgálati helyüket. Szabó nem tehetett mást, mint az összes nem mozgatható (nem volt mivel, kivel mozgatni) hadianyagot, élelmet és jószágot átadta a Székelyföldön alakult nemzeti tanácsoknak, ezek a készletek később jórészt a bevonuló románok kezébe kerültek. A Linder Béla hadügyminiszter által jegyzett leszerelési rendelet Erdélyben is megtette tehát a hatását, ahogy a forradalom híre, szelleme is. Csíkszeredában anarchia uralkodott, a katonai raktárakat kifosztották, a tisztek rangjelzéseit letépkedték.⁴

Az erdélyi csoportparancsnoksággal megszűnt az a katonai vezetési magasabb parancsnokság, amely azzal a szándékkal jött létre, hogy az ország keleti határait óvja. Erdély katonailag teljesen védtelenné vált. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával együtt múlt ki a közös hadsereg és a katonai közigazgatás. Erdélyben megszűnt a cs. és kir. XII. Nagyszebeni Katonai Területparancsnokság, amelynek a Kolozsvári Katonai Kerület vette át a helyét, amely november elején az Erdélyi Katonai Kerület elnevezést kapta. Első parancsnoka Siegler Konrád altábornagy, a Kolozsvári Katonai Kerület utolsó előljárója lett. Siegler Konrád november 3-án értesítette az erdélyi katonai közigazgatás helyi szerveit, hogy az ott elhelyezett összes honvéd és volt közös csapatok, katonai intézetek fölötti parancsnokságot átvette, amint írta: „A nemzeti tanács bizalmából, a magyar hadügyminiszter parancsára...”⁵

Az időközben megalakult magyar, román és szász nemzetőrsekkel kapcsolatban szintén rendelkezett a tábornok, miszerint a helyi nemzetőr alakulatok parancsnokaik útján a saját nemzetiségű előljárónak vannak alárendelve. Az így létrejött három nemzetőr parancsnokság az Erdélyi Katonai Kerületi Parancsnokság egy-egy osztályát fogják alkotni, alárendelve a katonai kerület parancsnokának.⁶

Már a parancsok kiadását követő napokban kiderült, hogy azok végrehajtása komoly nehézségekbe ütközik, vagy egyszerűen lehetetlen. Az új katonai közigazgatás létrehozását és a parancsnoklási viszonyok tisztázását célzó utasításoknak nem lehetett érvényt szerezni. A nagyszebeni volt katonai területparancsnokság vezérkari főnök helyettese, Spiller alezredes Kolozsvárra küldött jelentésében⁷ arról számolt be, hogy a három nemzetből megválasztott katonatanács a parancsadási és rendelkezési jogot magának vindikálja, a katonai eszközöket, javakat lefoglalja. Mohán százados, a román katonatanács elnöke Logoschan vezérőrnagy, nagyszebeni állomásparancsnok előtt kijelentette, hogy parancsokat az erdélyi főparancsnoktól nem fogad el, mivel a szebeni román légiónak az Aradi Román Nemzeti Tanácsnak vannak alárendelve.⁸

Az Erdélyi Katonai Kerületi Parancsnokság nem rendelkezhetett a román és a szász nemzetőrsekkel, ennek ellenére a hadügy támogatta azokat. Apáthy István, a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottságának elnöke és dr. Vince Sándor alelnök, egyben katonai népbiztos (sic!), azzal a kérdéssel fordult a hadügyminisztériumhoz, hogy adható-e fegyver és ruha a román nemzeti gárdának, illetve ha a gárda erőszakkal szerezne meg a felszerelést, akkor mi legyen a teendő. A hadügy válasza értelmében a fegyverek és ruházat kiadható volt, illetve amennyiben szükséges, úgy az erőszakot karhatalommal megakadályozhatták.⁹

A kolozsvári román nemzetőrség novemberben levált a magyarról, Siegler tábornok rendeletére külön kaszárnnyában helyezték el. A magyar kormány pedig arról intézkedett, hogy felszereléssel, fegyverrel lássák el őket. Kolozsváron, a népek önrendelkezési joga és egyenlősége jegyében, a román nemzetőrség parancsnokának Kotucz századosnak, két alkalommal összesen kb. 2 300 000 koronát utalt ki a kormány. Az így felszerelt zászlóalj erejű román alakulat a Magyar utcában lévő laktanyában került elhelyezésre.¹⁰ Az önálló, a magyar katonai hatóságoktól függetlenül működő román nemzetőrsegek ott, ahol még a magyar állam valamilyen formában jelen volt, attól igényelték a felszerelést és ellátmányt; az ellenőrzésük alatt tartott területeken pedig jellemzően lefoglalták a katonai felszereléseket, eszközöket. A magyar nemzetőrsegek csak addig működhettek, amíg a demarkációs vonalig¹¹ előrenyomuló román hadsereg alakulatai le nem fegyverezték őket, ahogy a csendőrséget is.

Az új haderő létrehozása Erdélyben is komoly nehézségekbe ütközött, rendkívüli körülmények között történt. November 12-én jelent meg a Friedrich István államtitkár által jegyzett 29867/1918. sz. rendelet,¹² amely az új, a belgrádi katonai konvencióban¹³ engedélyezett nyolc hadosztály szervezésével kapcsolatos irányelveket tartalmazta. Erdély és Dél-Magyarország tekintetében utasítást adott arra, hogy a demarkációs vonalon túli területekről a már megalakult egységeket vonják ki. A hadosztályok megszervezéséhez szükséges lépéseket a kerületi parancsnokságnak mielőbb meg kellett tennie. A rendelet melléklete tartalmazta az új hadsereg hadrendjét. Az Erdélyi Katonai Kerületi Parancsnokság területén a 38. hadosztályt kellett felállítani, amely a 75. kolozsvári és a 40. szatmárnémeti alakulási helyű gyalogdandárokból állt. Előbbihez a 21. kolozsvári, a 24. (volt brassói) zilahi, utóbbihoz a 12. szatmárnémeti és a 32. dési gyalogezredek tartoztak. Keveset tudunk a rendelet megjelenését követő napok szervezőmunkájáról, információink leginkább csak november végéről vannak, amikor már Kratochvil Károly ezredes irányította a kerületi parancsnokságot és a hadosztályt. Az ezredek feltöltésének nyilvánvalóan korábban meg kellett kezdődnie, hiszen az ezredest csak november 26-án rendelték Nagyváradról Kolozsvárra.

A 38. hadosztály négy ezrede közül a 12. szatmári gyalogezred feltöltése sikerült a leghamarabb. Az alakulat fegyelme, a korszellemnek megfelelően, rendkívül rossz volt, a legénység a kinevezett ezredparancsnokot távozásra kényszerítette, maguk választottak újat. A helyzet azonban nem a 12. ezrednél volt a legrosszabb. A Kolozsvárról és környékéről kiegészített, a kincses városban elhelyezett 21. ezrednél uralkodó állapotok fölülmúlták azt. A zabolátlan legénységet a tisztikar képtelen volt kordában tartani. Fő szórakozásukat a mennyezetbe és az ablakon át való lövöldözés jelentette. Munkára nem voltak hajlandóak, asszonyok és más polgári munkaerő felvételét követelték. A legénységi szobák berendezését nem kímélték, összetörték, az ablakon kihajigálták. Egy alkalommal maga Kratochvil ezredes látta, amint az emeleti ablakokból berendezési tárgyak és egész kenyerek röpültek az utcára.¹⁴ Az ezredes a demarkációs vonal védelmét ellátó csendőr- és nemzetőr-alakulatok, valamint a tisztikar különítmények megerősítésére rendelte a 21. ezredet. Elsődleges célja az volt, hogy megszabadítsa tőlük a várost, illetve remélte, hogy a vonalon a fegyvelmezésük könnyebben fog sikerülni. Az ezred bevagonírozása, elindulása katasztrofális volt. A legénység egész nap ivott a pályaudvaron, lövöldöztek, és kézigránátokat hajigáltak, egy részük szétszéledt. Később sikerült őket Tordára, Nagyenyedre és

Székelykocsárdra szállítani. Magatartásuk a románoknak jó ürügyül szolgált arra, hogy a zűrzavarra, fenyegetettségükre hivatkozva szorgalmazza a demarkációs vonalon túl fekvő stratégiai pontok megszállását.

Miközben a románok november 12-től kisebb, majd a hónap végén nagyobb erőkkel zárkóztak fel a demarkációs vonalhoz, Kolozsváron felcsillant némi remény. Néhány székely tiszt fejében megfogalmazódott a gondolat, hogy a románok által még meg nem szállt, illetve részben birtokba vett Székelyföldre kellene menniük legénységet toborozni. Így írt erről Zágoni István, aki maga is részt vett a toborzásban: „A gondolat adódott, kínálta magát a történelmi oszlopok recsegése mögül. Magam is házaltam vele, hivatott férfiaknak igyekeztem odafordítani a figyelmét, türelmetlenség provokálásig indítványoztam, ajánltam, míg egy erdélyi magyar nagyság, kinek emléke legyen áldott, reám nem kiáltott: »Ne mind mondja, s ne beszéljen annyit, hanem csinálja meg!«”¹⁵ Ez az erdélyi magyar nagyság Apáthy István, a nemzeti tanács erdélyi vezetője, későbbi főkománnybiztos volt. A parancsnokság vezető tisztjei is magukévá tették a terveket. A fiatal székely tisztek parancsot, menetlevelet, pénzt és téli ruházatot kaptak. November 28-án már Baróton voltak, a szervezkedés központjában. A tisztek egy része Erdővidéken széledt szét, a többiek Háromszékbe és Csíkba mentek tovább. Biharcfalváról döcögtek november 30-a éjjelén az első szekerek az önkéntesekkel az ágostonfalvi vasútállomásra. Aztán jöttek a hermányiak, olasztelkiek, baconiak, füleiek, bardóciak, Erdővidék megmozdult.

Micsoda történelmi pillanat 1918. december 1-je! A gyulafehérvári román nemzetgyűlés napja, ahová és ahonnan a magyar kormány különvonatai szállították az erdélyi románságot. Ugyanazon a napon indult útnak Bocz százados páncélvonata, amely a családjukat, szülőföldjüket, hazájukat féltő erdővidéki székelyeket vitte fegyvert fogni Kolozsvárra.

Itt kell megjegyeznünk, hogy Bartha Albert miniszterségének idején, november 16-án a hadügy arra utasította a hazatérő katonákat fogadó állomásokat, hogy a székelyföldi legénységet mint egységes szállítmányokat indítsák útba, illetőségi helyük szerint csoportosítva. Egyben felkérték a Székely Nemzeti Tanácsot,¹⁶ hogy a székely legénységet figyelmeztessék az öt legfiatalabb korosztály bevonulási kötelességére.¹⁷ Kivételes eljárás volt ez, ahogyan az is, amellyel a volt cs. és kir. 82. gyalogezred pótzászlóaljának Szászvárosból Székelyudvarhelyre történő áthelyezését engedélyezték.¹⁸ A kivételek ezzel nem fejeződtek be, később, a két legfiatalabb korosztály szabadságolására vonatkozó rendelet¹⁹ megjelenése után a székely ezredparancsnokság immár Szatmárnémetiből kérte, hogy a szabadságolástól a hadügy a székely zászlóaljok esetében tekintsen el. A minisztérium válaszában értesítette a szatmárnémeti dandárparancsnokságot, hogy a két legfiatalabb korosztályhoz tartozó önként további szolgálattételre jelentkezőket nem kell szabadságolniuk.²⁰ Úgy tűnik, Bartha alezredes, hadügyminiszter kitüntetett figyelmet fordított a Kolozsváron, majd Szatmárnémetiben állomásozó székely legénységű alakulatokra. Az öt legfiatalabb korosztály visszatartására, behívására vonatkozó rendeletek²¹ természetesen a Székelyföldre is vonatkoztak, tehát élt a bevonulás kötelezettsége. A katonai kiürítés elrendelése (november 12.) után a székelyeknek nem volt hova bevonulniuk, ezért bírt különös jelentőséggel a toborzás, hiszen megteremtette a bevonulás lehetőségét. Bár Zágoni István azt írta, hogy szervezkedésük a helyi közigazgatás ellenállásába ütközött, több adattal rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy a helyi közigazgatási tisztviselők a román megszállás első napjaiban is a legfiatalabb

korosztályok bevonulása érdekében tevékenykedtek. Udvarhely megye alispánja december 16-án értesítette a minisztériumot arról, hogy Szabadi Tivadar és Tompa István főszolgabírókat a románok letartóztatták, amiért azok bevonuláshoz szólították fel az érintett korosztályokat.²²

A megszálló román katonai hatóságok a magyar kormány a román nemzetőrseket támogató eljárásával gyökeresen ellentétes gyakorlatot követtek, hiszen nem fel, hanem leszerelték a magyar nemzetőrséget, csendőrséget, megakadályozták azt, hogy az általuk megszállt területekről a hadkötelesek bevonuljanak. A Székelyföldön a 18–36 éves korú férfiak nemhogy nem vonulhattak be, de utazni sem utazhattak.²³

Az első székely önkénteseket szállító páncélvonat gond nélkül beérkezett Kolozsvárra. A pályaudvarról a tisztek zárt alakzatban, énekszóval vezették a legénységet a Honvéd utcai laktanyába, ahol pokoli állapotok fogadták őket. A feldúlt, kifosztott körletek olyan rendetlenek, mocskosak voltak, hogy az önkéntesek kérték, hozassanak nekik szalmát, és inkább az udvaron alszanak. Néhány nap alatt a székelyek kitakarították, lakhatóvá tették a körleteket. Napjaik azzal teltek, hogy alakzatban, nyolcas sorokban bejárták Kolozsvár főterét és fontosabb utcáit. Erőt árasztottak, és nyugalmat hoztak a város magyar lakosságának. A kincses város fellelegzett, ez a helyzet azonban csak néhány napig tartott. A város tele volt lopott katonai egyenruhába bújt szélhámosokkal, román provokátorokkal, akik székelynek kiadva magukat folytatták a „forradalmat”, hatalmaskodtak, garázdálkodtak, megpróbálták lejártni az önkénteseket. Szükségessé vált, hogy a székelyek megkülönböztető jelvényt viseljenek. Sárga Kristóf rófos Deák Ferenc utcai üzletében fehér anyagot vásároltak, amelyből szalagokat vágtak, és a Lyceum Nyomdában rájuk nyomták a feliratot: „Székely Zászlóalj”, körbélyegző is került a jelvényre, elkerülendő a hamisítást.

A megkülönböztetés mellett a tisztek szerették volna a székelyeket elkülöníteni attól a szellemtől, amely a nagyvárost belengte. Igyekeztek megóvni a legénységet a provokációktól és önmaguktól, természetükből fakadó hirtelenségüktől, ezért határozták el, hogy a város kívül eső részén lévő Fellegvár barakkjaiban helyezik el őket. Az áthelyezésre vonatkozó parancsnak nem örült a legénység, a katonai fegyelem még gyenge lábakon állt, az utasítást ezért meg kellett magyarázni nekik. A tisztek közül sokan ismerték a székely ember, a székely baka természetét, hiszen többen közülük valók voltak. Egy ilyen tiszt, Székely Lajos talpraesett ötlete oldotta fel az átköltözés körüli feszültséget, aki ennyit mondott a katonáknak: „Fiúk! Akié a Fellegvár, azé Kolozsvár.”²⁴ Nem volt ez igaz, de jól hangzott, a tömör érvelést a legénység elfogadta. A fellegvári barakktábor – mivel az a város külső részére esett – a „forradalmárok” nem dúlták fel, nem fosztották ki. Itt folytatták a tisztek az önkéntes alakulat feltöltését, felfegyverzését, kiképzését.

A kolozsvári toborzott székelyekből megalakult az első székely zászlóalj. Az ideiglenes parancsnok Zágoni István lett, majd tőle Berde Gábor őrnagy vette át a parancsnokságot. Később a már Kolozsváron ezredde szervezet alakulat előjárójának Nagy Pál ezredest nevezték ki. December elején sorban érkeztek a vonatok Kolozsvárra, később jöttek, ahogy tudtak Csíkból és Háromszékből az önkéntesek. Felszerelésük és felfegyverkezésük nem ment könnyen. Ruházattal a székelykocsárdi raktárakból el tudták látni az alakulatot, fegyvere azonban még karácsony előtt is csak a legénység felének volt. Ahogy 1918-ban minden más

katonai egységnél, úgy a székely zászlóaljnál is a legfontosabb probléma, a legnehezebb feladat a legénység fegyvelmezése volt.

A hosszú háborúba belefáradt, a béke és a forradalom illúziójában megrésze-gült, atomjaira hullott, átmenetileg talán nem is létező nemzet megbolydult aggyal, érdekeit fel nem ismerve, cél nélkül tombolt a hamis próféták, tehetség-telen politikusok eszméinek zűrzavaros világában. A Székelyföldet sem kerülte el az őszirózsás összeomlás, nyomában kifosztott üzletekkel, raktárakkal, meg-alázott tisztekkel, fegyverrel rendezett családi és falvak közötti vitákkal, tréfából elhajított kézigránatokkal és kilőtt golyókkal, meggyilkolt jegyzővel és pappal. A mámor ott talán hamarabb múlt, hiszen a veszély oly közel volt, a szomszédban, sőt november 12. után már a portájukon jelent meg. Felrémlt az 1916-os román támadás és mindaz, ami követte. Olyan volt a székely zászlóalj, mint a Székely-föld. Meglegyintette a korszellem, de leginkább karakterének egyes vonásait erő-sítette fel. Impulzívnek nevezik őket a források, az első benyomásra, ösztönzés-re hirtelen cselekvő embereknek.²⁵ Impulzus pedig érte őket bőven, egy levert magyar címer, egy román kokárda vagy zászló, egy rossz, sértő szó azonnali cselekvést váltott ki belőlük. Gyengeség is, de inkább erő volt az impulzivitásuk-ban, hiszen képesek voltak a cselekvésre, érdekeik felismerésére. A tisztjeikre várt a nem kis feladat, hogy a bennük rejlő erő és értékek felhasználására meg-teremtsek a formát, a kereteket. December 9-én, alig több mint egy héttel az el-ső páncélvonat beérkezte után Kratochvil ezredes így jellemezte a székely ön-kénteseket: „Az itt bevonult székelység külsőleg tényleg tekintélyes erőt repre-zentál. Valóságban azonban a székely katonák fegyvelmezése igen nehezen halad. Vérmérsékletükből kifolyólag minden székely a maga ura akar lenni, szeret pro-vokálni, és aztán a saját bírása lenni [önmaga bíraskodni]. A megalakult székely zászlóaljak korántsem alkalmasak arra, amire őket számbeliségük és kiváló egyéni tulajdonságuk képesítenék. Fegyvelmezésükre beosztott tisztjeik és a Székely Nemzeti Tanács²⁶ tagjai nagy munkát fejtenek ki, s idővel értékes csapat alakul ki belőlük.”²⁷

1919. január 20-án Nagybaconi Nagy Vilmos százados a következőket jelen-tette a hadügynek a már Szatmárnémetiben állomásozó, székely önkéntesekből létrehozott alakulatról: „A Szatmáron lévő székely gyalogdandár csapatai – je-lenleg 1 gyalogezred és 1 önálló zászlóalj – teljesen fegyvelmezettek és parancs-nokai kezében vannak. A tisztek és legénység közötti érintkezés és viszony a lehető legjobb. A bizalmi férfiak²⁸ a tisztikart a fegyelem megszilárdításában tel-jes mértékben támogatják. Kisebb kihágások még előfordulnak, de az ilyeneket a legénység maga azáltal bünteti meg, hogy az illetőket mint a maga körébe nem illő elemet onnan kizárja.”²⁹ Néhány hét alatt tehát bekövetkezett az, amire Kratochvil számított, a kiváló egyéni tulajdonságokkal bíró, erősen impulzív székelyek fegyvelmezett, önfegyvelmező katonai egységeket képeztek, amelyekben még a katonatanácsok bomlasztó befolyásának érvényesítésére hivatott bizalmi férfiak is a fegyelem és rend megeremtését támogatták.

December 29-én a hadügy elrendelte az 1899–1900. évben születettek tartós szabadságolását, ami alól az ehhez a korosztályhoz tartozó székely önkénteseket felmentették. 1919. január 12-től a néphadseregbe a bevonulásra jelentkező 1896–1898-as évfolyambelieket már nem vehették fel szolgálatba, ehhez képest a 38. hadosztály január végén Debrecenben megkezdte a toborzást. Az egyik ol-dalon egy használhatatlan, a közrendre veszélyforrást jelentő „hadsereg” lesze-

relése, a másikon egy, a kor viszonyaihoz és a többi alakulathoz képest fegyelmezettnek tekinthető hadosztály feltöltése.

Zágonitól tudjuk, hogy a székely önkéntesek leginkább a fiatalabbak közül kerültek ki, az idősebb korosztályok otthon maradtak, tekintettel a közelgő román megszállásra. Érkeztek Kolozsvárra Csíkból, Háromszékből személyvonattal, tehervonattal, fogaton, gyalog, ahogy csak, ameddig csak tudtak. A Kolozsváron, majd Szatmárnémetiben gyülekező székelyek azonban nem csak keletről, a Székelyföldről gyarapodtak. A Székely Nemzeti Tanács által Budapesten felállított Székely Irányító Különítmény a fogságból hazatérő, illetve a leszerelés után a fővárosban maradt székelyeket is igyekezett a 38. hadosztályhoz küldeni.

Az új hadsereg megszervezésére vonatkozó rendeletek kapcsán említettük, hogy létezett a bevonulási kötelezettség. Ennek ellenére, ahogy a toborzott székely legénység önmagát, úgy tisztjeik és a 38. hadosztály parancsnoksága is a Székelyföldről bevonultakat egyértelműen önkéntesnek tekintették. Létszámukra vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk, egyes források szerint 1918 decemberének elején 4000-en voltak, túlzónak tűnik azonban ez a szám, december közepéig legfeljebb 2000-3000 fő gyűlhetett össze Kolozsváron.

Az önkéntesekből létrehozott zászlóaljok a 38. hadosztály parancsnoksága alatt álltak, de annak rendeletben meghatározott hadrendjébe nem tagozódtak be. A Kolozsváron szerveződött alakulatok önelnevezésében a kezdetektől ott a „székely” jelző: székely zászlóalj, székely ezred. A már ezreddé fejlesztett alakulat az 1. Székely Ezred elnevezést kapta, és egyik, a hadosztály keretében felállított ezredbe (12., 21., 24., 32.) sem sorolták be, ahogy a hadrendben megjelölt dandárokba (40., 75.) sem. A hadosztály alárendeltségébe tartozó önkéntes székely alakulatokat január közepén, a hadosztály hadrendjének újragondolása, átalakítása során illesztették abba. 1919. január 9-én kelt az a Friedrich István államtitkár által jegyzett, Festetics Sándor hadügyminisztersége idején kiadott rendelet,³⁰ amely arra hivatkozva, hogy a 38. hadosztály székelyekből alakult meg, és kötelékében már megszervezett székely zászlóaljok vannak, ezért a Székely Hadosztály elnevezést kapta. A 38. hadosztály elnevezés január 20-ával megszűnt. A rendelet az elnevezés megváltoztatásával egyidejűleg rendelkezett a Székely Hadosztály tagozódásáról is. A hadosztály annyi dandárt hozhatott létre, amennyi a már meglévő és még szolgálatra jelentkező székelyekből és erdélyi magyarokból létrehozható volt. A dandárok alkalmasak voltak a felszerelt legénység befogadására, illetve megeremtettké a bővítés lehetőségét. A gyalogság két székely és egy magyar dandárból állt volna, s január 20-án a három dandárból kettő állt fel, egy székely és egy magyar.

A Friedrich-féle rendelet alapja a Bartha Albert által december elején, a riadózászlóaljok létrehozására kiadott utasítás volt.³¹ A Székely Hadosztály létrehozásával kapcsolatos rendelet több melléklete arra utal, hogy a Bartha idején megalkotott hadrendeket vették át. A Székely Hadosztály létrehozásával kapcsolatos rendelet több melléklete arra utal, hogy a Bartha idején megalkotott hadrendeket részben átvették. A 2. számú melléklet száma pl. eredetileg a 32243/el. n. 1.a. sz./1918. volt, ezt azonban lehúzták és átjavítottak, ahogy a melléklet címét is, hiszen eredetileg ez volt: Egy riadó zlj hadrendje, ebből a riadó szót lehúzták és kézzel ezt írták fölé: „székely (erdélyi)”.

A Székely Hadosztály hadrendjéről kiadott rendelet meghatározta azokat a szerkezeti kereteket, amelyek kijelölték a hadosztály megerősítésének útját. A zavaros szervezeti és parancsnoklási viszonyok között nehéz megállapítani,

hogy mi az, ami a rendeletből megvalósult, és mi nem. Egy 1919. II 25-én kiadott parancs³² arról tanúskodik, hogy egy székely és egy magyar gyalogdandár-parancsnokság jött létre, valamint a székely tüzérdandár. A hadosztály parancsnokságát a Szatmárnémetiben elhelyezett székely gyalogdandár-parancsnokság látta el. 1919 márciusa újabb változást hozott, a hadügyminiszter 2669/el. 6. 1919. sz. rendelete – amely a Magyar Népköztársaság önkéntes hadseregének szervezetét határozta meg – megszüntette a Székely Hadosztály elnevezést, helyette a Székely Különítmény név bevezetését, használatát rendelte el. Ezzel együtt meghagyta, hogy a „székely csapatok jelenlegi összeállításukban... megmaradnak”.³³ A névváltozásra praktikus, hadseregszervezési okok miatt került sor. Böhm Vilmos hadügyminiszter abban reménykedett, hogy az önkéntes hadseregben rövid idő alatt felállítják a belgrádi katonai konvencióban engedélyezett hat gyaloghadosztályt. A különítménnyé átnevezett, átszervezett Székely Hadosztályt, kiemelve azok közül, a hetedik gyaloghadosztályt alkotta volna.

A különítményben az ezredkereteket megszüntették, azokat csoportokká szervezték át. A Székely Dandár öt zászlóalja alkotta az 1. Székely Csoportot, a 21. Székely Csoportot a 21. és a 32. ezredből állították össze, a 24-et pedig a 24. és a 12. gyalogezredből. Mindegyik csoporthoz tartozott egy tüzérosztály. A januári átszervezéshez képest változást jelentett még, hogy miután a huszárezredet nem tudták feltölteni, huszárosztállyá szervezték át azt. A tüzérdandár ettől kezdve szintén csoportként működött, amelyet a székely tábori, a székely tábori nehézüzérezredek és a székely hegyitüzérosztály alkotott. A volt hadosztály hadrendje ezeken túl lényegesen nem változott. Önálló csoportot alkotott a 13 századból álló, ún. Verbőczy-zászlóalj, amely tiszti különítményekből, a volt erdélyi nemzetőrség egységeiből, hadapródiskolásokból, csendőrökből alakult, parancsnoka Verbőczy Kálmán százados volt.

Az 1. Székely Csoport parancsnoka Nagy Pál ezredes, majd Csekő Ágoston alezredes, a 21.-é Kubay Lajos, Csekő Ágoston, majd Schuppler Ferenc alezredek, a 24.-é Mjazovszky Géza, majd Gombos Zoltán alezredek voltak. A tüzércsoport parancsnokságát Böhm Béla alezredes, a huszárosztályét Percs Aladár alezredes látta el. Az árkászzászlóaljat Röder Adolf százados vezette, a lőszerrakódó századot Bikfalvy Pál hadnagy.

A székely önkéntesek mozgósítása alulról jövő kezdeményezés volt, de nem járhatott volna eredménnyel, ha nem nyerték volna el a hadügy irányítóinak: Bartha Albert, Festetics Sándor miniszterek és Friedrich István államtitkár támogatását. A szervezkedés politikai támasza a Budapesti Székely Nemzeti Tanács volt, amelynek vezető alakjai – Ugron Gábor, dr. Rozsnyay Dávid, Jancsó Benedek, Nagy Vilmos és a háttérből gr. Bethlen István – mindent megtettek a hadosztály megalakítása, fejlesztése érdekében.

A hátszél azonban enyhe fuvallat volt a szembefújó légáramlatokhoz képest. Az új magyar haderő létrehozását leginkább a baloldali politikai erők akadályozták. A Károlyi által képviselt képtelen pacifizmus és a kormány legitimitása érdekében hozott kapkodó, káros döntések fontos, de nem a legfontosabb tényezők voltak. Alapvető problémát jelentett a politikai helyzet tisztázatlansága, a hatalom kizárólagos birtoklására törő szocialisták, kommunisták tevékenysége. A hadügyminiszterek legjobb elképzelései és tervei is megtörttek a katonatanácsok által épített falon, Pogány Józsefnek a Budapesti Központi Katonatanács elnökének tevékenységén, ambícióin. Az ő szemükben egy fegyvelmezett, hadra fogható, a belső rend fenntartására is alkalmas, de nem a befolyásuk alatt álló

haderő az ellenforradalmat jelentette. Egy értékeit veszített, ideológiailag átgúrt, mégoly fegyelmetlen hadsereg azonban veszélytelen volt számukra.

A mindezek ellenére létrejött Székely Hadosztály megalakulása sikertörténetnek tekinthető. Az érdekeit felismerő legénység és az emberfeletti munkát végző tisztek sikertörténetének.

■ JEGYZETEK

1. Nagyszebeni hadtestparancsnokság.
2. Hadtörténelmi Levéltár I. 29. Magyar Hadügyminisztérium Karhatalmi Osztály (a továbbiakban HL I. 29. Karhat.) 1918. 9/2. 244–245. f.
3. Rubint Dezső: *Az összeomlás, 1918.* Globus Nyomdai Műintézet, Bp., 1922. 317.
4. Bene János: *Jékey Ferenc I. világháborús naplója.* A Jósza András Múzeum Évkönyve, 1997. XXXVII–XXXVI–II. 281.
5. HL II 891. V. Erdélyi Katonai Kerületi Parancsnokság (a továbbiakban II 891.) 1918. 48/27–34. 679. f.
6. HL II 891. 1918. 48/27–34. 685. f.
7. HL II 891. 1918. 48/27–34. 759. f.
8. HL II 891. 1918. 48/27–34. 767. f.
9. HL I. 29. Magyar Hadügyminisztérium Katonapolitikai Osztály (a továbbiakban Katpol.) I. 1918. 14/1. 32252. 69. f.
10. Apáthy István: *Erdély az összeomlás útján.* Új Magyar Szemle 1920. 2–3. sz.
11. A demarkációs vonal a Nagy-Szamos felső folyásától Marosvásárhelyig, onnan a Maros mentén Szegedig, majd a Baja–Pécs vonaltól északra a Drávaig húzódott. Így, más országrészek mellett a Székelyföld, Erdély déli része, a Bánát a demarkációs vonalon túlra került.
12. Rubint: i. m. 337–339.
13. November 13-án Linder Béla tárca nélküli, a békétárgyalások előkészítésével megbízott miniszter aláírta a belgrádi fegyverszüneti szerződést, amely hat gyalog- és két lovashadosztály felállítását engedélyezte Magyarországnak, az antantcsapatok számára lehetővé tette az ország stratégiai pontjainak indoklás nélküli megszállását. Az egyezményt eredetileg a fegyverszüneti szerződésnek nevezték, csak később lett katonai konvenció.
14. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL VeML) XIV 10. Kratochvil Károly iratai (a továbbiakban: XIV. 10.) 2/1. 79.
15. MNL VeML XIV. 10. 1/4. 70.
16. Prímipilus: *A Székely Hadosztály és a Székely Nemzeti Tanács.* Új Magyar Szemle 1920. 3. sz.
17. HL Magyar Hadügyminisztérium 1. a. Osztály (a továbbiakban: I. 29. 1. a.) 1918. 4/6. 583. f.
18. HL I. 29. 1. a. 1918. 4/4. 260. f.
19. A magyar hadügyminiszter 34229/eln. 2/a. 1918. számú. körrendelete.
20. HL I. 29. Katpol. 1918. 14/1. 232, 238. f.
21. HL I. 29. Katpol. 1918. 14/1. 232, 238. f.
22. Zágoni István: *Székelyek ítéletidőben.* Griff Könyvkiadó, Bp., 1943. 17.
23. HL I. 29. Karhat. 1918. 14/1. 240. f.
24. Zágoni: i. m. 58.
25. HL I. 29. Katpol. 1918. 14/4. 206. f.
26. A székelység politikai érdekképviseletét ellátó szervezet 1918. november 9-én alakult meg Budapesten. A legfontosabb célja, a területi integritás védelme érdekében próbált nyomást gyakorolni a kormányra és külföldön propagandát kifejteni.
27. HL I. 29. Katpol. 1918. 14/4. 207. f.
28. Bartha Albert hadügyminiszter által, a katonatanács nyomására bevezetett bizalmi rendszer a haderőben a baloldali politikai befolyását erősítette, általában szétzüllesztette a parancsnoklási viszonyokat, fellazította a hagyományos katonai rendet, fegyelmet.
29. HL, II. 1004. 38. Székely Gyaloghadosztály, ill. Székely Különítmény (a továbbiakban: II. 1004.) 1919. 40/2. 7. f.
30. HL I. 75. b. Tüzérségi felügyelő (a továbbiakban I. 75. b.) 1919. 38. 476–488. f.
31. A magyar hadügyminiszter 32243/eln. 16/1918. számú rendelete.
32. HL, II. 1004. 1919. 40/3. 14. f.
33. HL I. 75. b. 1919. d 477. f.

FŐCZE JÁNOS

PAÁL ÁRPÁD ÉS A ROMÁN HADSEREG

Az 1918–1919-es székelyudvarhelyi impériumváltás

■ Paál Árpád 1880. október 16-án született Brassóban. Középiskolát szülővárosában, majd Kolozsváron, végül pedig a székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnáziumban végzett. Felsőfokú tanulmányokat a kecskeméti jogakadémián folytatott, ezt követően pedig megszerezte Kolozsváron az államtudományi és a jogtudományi doktorátust. Már kecskeméti tanulmányai idején közéleti szerepet vállalt, a *Kecskeméti Lapok* helyettes szerkesztője lett. 1908 és 1918 között Székelyudvarhelyen vármegyei főjegyzőként dolgozott, majd 1918 őszén a Károlyi-kormány a korábban munkapárti, majd polgári radikális Paált Udvarhely vármegye helyettes alispánjává nevezte ki. 1918. november 2-ától a helyi Székely Nemzeti Tanács elnöki tisztségét is betöltötte.

Székelyudvarhely 1918 végére egy megtépázott város képét mutatta. Túl volt az 1916-os román betörésen s azon is, hogy a királyi csapatok elől a települést kiürítették. Az udvarhelyiek pedig három hónapnyi szolnoki tartózkodás után térhettek csak vissza a városukba. Paálra hárult az a feladat, hogy a nagy szervezettséget igénylő akciót irányítsa. A főjegyző ennek a kihívásnak minden jel szerint fényesen eleget is tett, ugyanis hazatértük után Paál népszerűsége érezhetően megnőtt.¹ Az inkább megpróbáltatásként megélt közös élmény ezenfelül az összetartozás érzését is erősítette a székelyudvarhelyiekben. „Ha még egyszer el kell menekülni innen, nem marad akkor se ember, se er-

A házi őrizetben a köztisztviselőkkel titokban kommunikáló s a fejleményekkel többé-kevésbé tisztában lévő Paál ugyancsak 1919. január 13-án lett kész az Emlékirat a semleges, független székely államról című dokumentummal.

kölcsi erő, se jövődöben bizodalom, mely másodsor is szétzilálódó társadal-munkat összerögzítse” – írta maga Paál naplójában 1917 májusában.

A másodsorra már az antant megszálló csapataiként érkező román királyi hadsereg 1918. december 6-án vonult be Székelyudvarhelyre. Erre jogalapot az 1918. november 13-án megkötött belgrádi katonai konvenció² szolgáltatott, amelynek értelmében a román csapatok 1918 novemberében benyomultak a Szamos felső folyásától keletre, valamint a Maros vonalától délre eső erdélyi³ területekre. A balkáni francia katonai haderő parancsnokainak engedélyével a hadsereg a demarkációs vonalak elérése után is folytatta az előrenyomulását. Céljuk az 1916-os bukaresti titkos szerződésben⁴ az antanthatalmak által Romániának ígért területek megszállása volt.

Ezt megelőzően az Aradon székelő Román Nemzeti Tanács november 9-i jegyzékében azt kérte, hogy a magyar kormány a huszonhat keleti, románok lakta vármegyét helyezze a majdan Nagyszebenben megalakuló erdélyi román nemzeti kormány fennhatósága alá. Miután Jászi Oszkár magyar nemzetiségügyi miniszter Erdély kantonizálására tett javaslatát is elutasították, a Tanács nyilatkozatot tett közzé az erdélyi románok Magyarországtól való elszakadási szándékáról.⁵ Ezt az erdélyi románok december 1-jére összehívott gyulafehérvári nagygyűlése is megerősítette: kimondták a magyarországi románok lakta területek feltétel nélküli egyesülését a Román Királysággal. A nagygyűlés határozatában „az együtt lakó népeknek” nyelvi és vallási egyenjogúságot, valamint öngazgatást és önálló bíróságot ígértek.⁶

Mint a térség történelme során több esetben, újra előkerült a független Erdély, majd Székelyföld gondolata is. Ez azonban nem feltétlenül alulról jövő kezdeményezés volt, hanem inkább a magyar kormány elkeseredett helyzetéből származó kiútkeresés. Így például Bartha Albert hadügyminiszter vetette fel, hogy a gyulafehérvári nemzetgyűlésre az lenne a méltó válasz, ha a székelyek és szászok „hasznó gyűléseken az önrendelkezési jog alapján kimondanák a románoktól való teljes függetlenségüket”. A budapesti Székely Nemzeti Tanács december 8-án tartott nagygyűlésén szintén ezt helyezte kilátásba arra az eshetőségre készülve, hogy a háborút lezáró békekonferencia román impérium alá helyezi az országrészt. De ezt ekkor még sem a budapesti, sem a kolozsvári Székely Nemzeti Tanács nem látta időszerűnek, attól félve, hogy részben árt „a magyar nemzet egysége” ügyének, részben pedig megkönnyíti „ellenségeinek” azt, hogy elérjék az országrész megszerzését. A kormány december 17-én az önálló székely hadsereg felállításának a gondolatát is elvetette. Mindazonáltal azt kinyilvánították, hogy támogatják annak a lehetőségét, hogy a székelyek „valamilyen közjogi formában védekezhessenek”. Károlyi személyesen amellet foglalt ekkor állást, hogy politikai okokból nem ismerhetnék el a székelyek köztársaságát, s azt anyagi támogatásban sem részeltethetnék, de „ha mégis megcsinálják, ezt saját szakállukra tehetik”. A svájci mintára megszervezett Erdélyi Köztársaság gondolata ugyanígy merült fel ezekben a napokban, s süllyedt el anélkül, hogy bármi konkrétum történt volna az ügyében.⁷

A román Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) már december eleji megalakulása óta arra biztatta a román nemzeti tanácsokat és gárdákat, hogy ahol lehetséges, vegyék át a hatalmat. Míg a román többségű vidékeken az osztrák–magyar idők adminisztrációját már december elején leváltották vagy legalábbis népbiztosok kinevezésével korlátozták, a magyar többségű vidékeken erre csak a hónap végétől került sor. A magyar kormány ugyan elfogadta az antant seregek jelen-

létét, azonban képviselői abba az illúzióknak bizonyuló tévhitbe menekültek, miszerint a térség sorsa még nem dőlt el, az erre vonatkozó végleges döntések majd csak a háborút lezáró békekonferencián fognak megszületni. Az Erdélyen belüli realitás azonban más következtetésekre adott lehetőséget. Paál Árpád már december 20-án megfogalmazta azt, amitől mindenki tartott. Azzal fordult a kormányhoz ugyanis, hogy a „Székelyföldet román impérium alá akarják szorítani”. Jelzéseire azonban nem érkezett érdemi válasz, a kormány tehetetlen volt, iránymutatásai általános érvényű kijelentésekben merültek ki.⁸

Az erdélyi románok gyulafehérvári gyűlésére válaszul december 22-én, Kolozsváron mindazonáltal a magyarok is nagygyűlést tartottak, ahol több tízezer magyar fejezte ki óhaját arra vonatkozóan, hogy Erdély továbbra is maradjon Magyarország része. A megszálló hadsereg azonban már nem engedélyezte Paálnak, hogy részt vegyen ezen a gyűlésen, mintegy jelezve, hogy nem bíznak meg benne. A magyarok nagygyűlése visszhangtalan maradt, aminek főként katonai okai voltak. A román hadsereg tizenötezer fős hadseregével⁹ szemben ugyanis csak egy ötezer fő alatti, szervezés alatt álló magyar haderő állt, a későbbi Székely Hadosztály magja. Az antant haderők parancsnokai ugyanakkor engedélyezték a román hadsereg további előrenyomulását. Így december 24-én a királyi hadsereg bevonulhatott Kolozsvárra, majd január közepére elérték a Máramarossziget–Nagybánya–Zilah–Csucsá–Vaskoh vonalat.¹⁰

I. Ferdinánd román király december 24-i dekrétumai iktatták törvénybe Erdély, Bánság és a Partium Romániához való csatolását, ugyanakkor szabályozták a Nagyszebenben székelő Kormányzótanács, valamint a bukaresti kormány viszonyát. Eszerint a királyi kormány hatáskörébe a külügy, a hadügy, a vasút-, posta-, távirat-, telegráf- és vámügyek, a bankjegyforgalom, a kölcsönügyek és az állambiztonsági ügyek vezetése tartozott. A Kormányzótanács feladata a Román Királyságon belüli Erdélyre vonatkozóan az agrárreform, valamint külön választójogi törvény kidolgozása lett.¹¹

A román vezérkar ugyancsak 1918. december 24-én hozta létre az Erdélyben tartózkodó román csapatok összefogására az Erdélyi Csapatok Parancsnokságát (Comandamentul Trupelor din Transilvania – a továbbiakban: CTT) Traian Moşoiu tábornok vezetésével. A Parancsnokság a román Kormányzótanácsához hasonlóan Nagyszebenben székel, s innen irányította a megszálló, illetve a magyar hadsereggel hamarosan tűzharcba keveredő csapatokat. Székelyudvarhely ellenőrzése az Aristide Lecca tábornok által Segesvárról irányított 1. Vadász Hadosztályhoz tartozó 2. Vadászdzandáron belül a székelyudvarhelyi térparancsnokság feladata volt. A 2. Vadászdzandárt a maga során Teodor Pirici ezredes vezette, míg a térparancsnoksággal bizonyos Bâzganu kapitány volt megbízva.

A Václav Ferenc főispán és kormánybiztos, Paál Árpád helyettes alispán és Keith Ferenc közjegyző által vezetett magyar adminisztráció már a román csapatok megérkezésekor arra törekedett, hogy valamiféle intézményes viszonyt alakítson ki a megszállókkal. Habár tisztában voltak az erőviszonyokkal, amelyek reménytelenné tettek bármilyen ellenállást, igyekeztek formát találni arra, hogy az egyelőre még a magyar impériumot hivatalosan elismerő román katonai jelenlét ideiglenességét rögzítsék. Ennek egyik első jele az volt, hogy az 1. Vadászdzandárt irányító Dumitru Niculescu tábornokkal még december 9-én megállapodást kötöttek,¹² amelyben nemcsak azt rögzítették, hogy a román csapatok elismerik a magyar impériumot a megszállás alá vont területen, hanem azt is, hogy a román megszálló csapatok csakis a kormánybiztoson keresztül fordulhatnak

megkeresésekkel a magyar hatóságokhoz.¹³ A megállapodás, habár hivatkozási alapnak kétségkívül jó volt, mégsem jelentett általános érvényű egyezséget a megszálló csapatok és a magyar adminisztráció között. Ennek oka többek között az volt, hogy – mint az előbbiekből rámutattam –, Székelyudvarhely a Teodor Pirici ezredes irányította 2. Vadászdzandár ellenőrzési területéhez tartozott. Habár nem tudjuk, hogy mi történt volna abban az esetben, ha a székelyudvarhelyi magyar adminisztrációnak Niculescu tábornokkal kellett volna egyezkednie, feltételezhető, hogy lényegi eltérés az események további menetében ebben az esetben sem állt volna be. Paál ugyanakkor Pirici és Niculescu felettesével, Aristide Lecca tábornokkal is tárgyalt, a vele kötött huszonegy pontos szerződést azonban nem tették közzé a *Székely Közéletben*, szemben a Niculescuval kötöttel, amit, ha cenzúrázva is, de hagytak megjelenni.¹⁴ Minden jel szerint a szerződésre úgy tekintettek, mint valami áthágható, a helyi hatóságok megnyugtatására szolgáló egyezsége.

Paál Árpádot Václavík 1919. január 9-én utasította, hogy a magyar belügyminiszter rendeletének megfelelően a magyar köztisztviselőket eskesse fel a Magyar Népköztársaságra. Az ebből a célból összehívott január 9-i kora délutáni órákban tartott gyűlésen azonban a székelyudvarhelyi térparancsnok, Bázganu kapitány is megjelent. A prefektusi hivatalban zajló eseményekről állítása szerint informátor révén értesült Bázganu éppen az eskü utáni pillanatban toppant be a helyiségbe, elkobozta Václavík és a belügyminiszter rendeletét, majd kérdőre vonta Paált a be nem jelentett gyűlés miatt. Paál erre Bázganu szerint rendkívül arrogáns módon válaszolt azzal, hogy nincs mondandója a számára. A kapitány ezt követően távozott, majd rövidesen már úgy tért vissza, hogy megkapta Pirici ezredes engedélyét Paál őrizetbe vételére. Paálnak még csak arra volt ideje, hogy levelet fogalmazzon meg, amelyet valamelyik székely városba szándékozott volna elküldeni. Erre azonban nem került sor, mert amikor Bázganu visszaérkezett, a frissen megfogalmazott levelet ugyancsak elkobozta.¹⁵ Ebben az alispán röviden összefoglalta a történeteket, majd pedig arról érdeklődött, hogy „nem lenne-e itt az alkalom a Székely Köztársaság kikiáltására”.¹⁶ Paál Árpád naplója szerint erről már korábban is szó esett: a „semleges állam” létrehozását még december 21-én Benedek Antallal, Haáz Rezsővel, Kolumbán Lajossal, Puskás Lajossal, Jodál Gáborral és Mezey Ödönnel határozták el.¹⁷ Bázganu kapitány felettese, Pirici ezredes szintén kihallgatta az őrizetbe vett Paált. Arra hivatkozott, hogy a CTT 7. sz. rendelete szerint a politikai gyűlést be kellett volna jelenteni a román csapatok vezetőségénél. Paál vele szemben azzal érvelt, hogy erre nem volt köteles, mert ők a „magyar állam tisztviselői és nem a románé”, s ezért csakis a magyar kormánytól fogadnak el parancsokat. Paál válaszára Pirici is kifejezetten arrogánsnak érezte, és azzal válaszolt, hogy meghosszabbította Paál őrizetbe vételét a felettesei további rendelkezéseire várva. A már a megszállásakor a prefektúra telefonja ellenőrzésére rendelt, magyarul jól beszélő erdélyi román tisztet arra utasította, hogy ha bárki arról érdeklődne, mi történt Paállal, válaszolja azt, hogy nem tudja. Kérte továbbá a CTT-t, hogy váltsák le a közigazgatást mind Udvarhelyen, mind Csík vármegyében amiatt, hogy azok ellenségesen viselkednek a román csapatokkal. A betegsége miatt az eseményekbe csak ekkor bekapcsolódó Václavík megpróbált ugyan közbenjárni Paál érdekében a felfokozott hangulattal, az alispán népszerűségével, valamint egy esetleges baloldali lázadás kitörésének a lehetőségével érvelve, de csak részleges sikert ért el. Az ezredes végül úgy döntött, hogy Paált házi őrizetbe helyezi, s azzal fenyege-

tőzött, hogy ha bárki bármilyen a román csapatok számára ellenségesnek tűnő fellépést kísérel meg, azt azonnal lelövik. Az események kapcsán másnap megfogalmazott jelentését Pirici azzal zárta, hogy Paál az ő véleménye szerint „felbujtó”, és az internálására lenne szükség.¹⁸

Január 11-én a köztisztviselők beadvánnyal fordultak ugyan „a román megszálló csapatok Hadosztályparancsnokságához” Paál Árpád szabadon bocsátását kérve, de hiába. „Működését a közjó s a jelzett közjótékonyságú célok káros megbénítása nélkül egy napig sem nélkülözheti. Nincs intézményünk, melynek altruistiv alapon ne lenne buzgó harcosa, vezetője, lelkes támogatója. Eredeti őszékely család sarja lévén, innen erős fajszeretete, népe előtti páratlan népszerűsége, s az a közbizalom és megbecsülés, mely állandóan körülveszi” – álltak ki mellette a vármegye és a város tisztviselői.¹⁹

A hivatalosan „csak” megszállás céljából érkezett román csapatok január közepére már nagyobb energiával foghattak a román impérium kiterjesztéséhez az országrészben, s ezért – megsértve a belgrádi konvenció rendelkezéseit – a vármegyéik élére prefektusokat, a nagyobb városok élére pedig polgármestereket neveztek ki. A prefektusok a megyeszékhelyekre azzal a feladattal érkeztek, hogy az addigi főispánok helyébe lépve a kulcspozíciókba lehetőség szerint románokat nevezzenek ki. A prefektusok a megyeszékhelyekre azzal a feladattal érkeztek, hogy az addigi főispánok helyébe lépve a kulcspozíciókba lehetőség szerint románokat nevezzenek ki. Azonban arra is törekedniük kellett, hogy a korábbi adminisztráció emberei nagyobbik részét megtartsák funkciójukban. Erre azért volt szükség, mert annak ellenére, hogy a Kormányzótanács már január elején felszólította a románokat, hogy jelentkezzenek a közhivatalt vállalni szándékozók, a működőképes igazgatás fenntartásához továbbra is szükségük volt a régi adminisztráció embereire. További állásban maradásuknak egyetlen feltételt szabtak: a Nagy-Romániára, I. Ferdinánd királyra és a Kormányzótanácsra leteendő esküt.²⁰ Váentsiket leváltva a CTT 1919. január 13-ával ideiglenesen *prefektust*, a magyar adminisztráció főispánjának megfeleltethető tisztviselőt nevezett ki Valer Neamțu²¹, az egykori osztrák–magyar hadsereg hadbíró őrnagyának személyében.²²

Székelyudvarhely adminisztrációjának tényleges átvételére így 1919. január 13-án került sor. Valer Neamțu román megbízott prefektus és Teodor Pirici ezredes felkereste Váentsik Ferenc kormánybiztost és főispánt a hivatalában. Neamțu előadta, hogy az Erdélyi Csapatok Parancsnoksága Udvarhely vármegye vezetőjének nevezte ki, amelyet a román Kormányzótanács helybenhagyott, s ezért átveszi a hivatalt. Váentsik közölte vele, hogy csak akkor adhatja fel a hivatalt, ha erőszakkal távolítják el onnan.²³ Neamțu – a Kormányzótanácsához benyújtott jelentése szerint – ezt követően megegyezett velük abban, hogy a formalítások fenntartása miatt Pirici ezredes kikíséri Váentsiket a főispáni épületből, s 40-50 lépés idejéig nem tágit mellőle – tehát „erőszakkal” távolítják el. A formaliságok ilyen betartása után – ha hihetünk a prefektusnak – Neamțu elfoglalta a főispáni hivatal épületét. Valamivel később jelentkeztek az új megyevezetőnél a köztisztviselők, Keith Ferenc főjegyzővel az élen, azt kérvén, hogy adjon nekik három napot arra, hogy átgondolják, szeretnének-e továbbra is megmaradni az állásaikban.²⁴ Neamțu még aznap azt is megpróbálta, hogy a házi őrizetben lévő Paáltól megszerezze a székelyek nevében tett nyilatkozatát arra vonatkozóan, hogy Székelyföld elfogadja a román impériumot. Neamțu a szászok január 8-i medgyesi gyűlésével próbált az alispánra hatni, aki viszont erre nem volt hajlan-

dó. Ellenvetésként egy olyan önálló Székelyföld létrehozását hozta fel, amelyik mind Romániával, mind Magyarországgal szövetséges. Kérte, hogy a Kormányzótanács tegye lehetővé egy nagygyűlés összehívását, ahol erről dönthetnének.²⁵

A házi őrizetben a köztisztviselőkkel titokban kommunikáló²⁶ s a fejleményekkel többé-kevésbé tisztában lévő Paál ugyancsak 1919. január 13-án lett kész az *Emlékirat a semleges, független székely államról* című dokumentummal. Az *Emlékirat* eszmeisége nemcsak a tisztviselők ellenállásából táplálkozott, hanem az 1918. novemberi határozatokat, valamint a századelő Székely Kongresszusainak a törekvéseit is felidézte. Úgy tűnik, Paál számára már a magyar közbeszédben való felmerülése óta kedves volt a független székely állam gondolata, s január elején is igyekezett széles körben népszerűsíteni azt.²⁷ Így kényszerű otthon tartózkodását kihasználva vetette papírra elképzeléseit. Az utókorra maradt dokumentum különlegességét az adja, hogy az önálló Székelyföld gondolata sokakban felmerült, de kevesen vették olyan komolyan, hogy legalább egy bizonyos szinten kidolgozták volna elképzeléseiket. Paál a székely lélekből és a háború teremtette helyzetből kiindulva érvelt a semleges állam létrehozásának szükségessége mellett. „Most a néplélek olyan meleg és olyan forró, hogy formába önthető, csak éppen jó forma kell hozzá” – írta Paál a független állam tervezetének bevezetőjében. Az akkori rendbontásokat és felfordulást Paál egyrészt a bizonytalanságnak, másrészt pedig a román megszállásnak tudta be. Az alispán ezt az állapotot a Székely Köztársaság formájának „bizonyosságával” oldotta volna fel. Úgy gondolta ebben a megnyilvánulhatnak „a nép lelkében” lakozó államalkotó erők, amelyek a székelyek „nemzeti történelmi joga és a közgazdasági létképessége” szavatul. Paál nem csak a szűken vett Székelyföldben gondolkodott. Köztársaságában Brassó, Kolozs és Torda-Aranyos magyarok lakta területei is benne foglaltattak volna. Az alispán az utópisztikus állama létének a gazdasági feltételeivel is foglalkozott. Először is tisztázta, hogy szerinte Székelyföld önállót tud lenni, ami a gabonatermesztést illeti. De a Székelyföld elsődleges kincse természetesen nem a gabona, s Paál sem erre alapozta volna a székely állam jövőjét, hanem a 750 ezer hektárnyi erdőjére. Míg Paál szerint a budapesti Fabank továbbra is, az új román hatalom pedig máris rávetette a szemét a „zöld aranyra”, Paál azt javasolta, hogy a székelyek állama tegyen minden székelyföldi erdőt köztársasági vagyonná. Paál egy gyors számolást is végzett, levezetve, hogy ha az új állam az erdőiből csak hektáronkénti tíz szál fát ad is el tíz koronáért, máris hetvenöt millió korona haszonra tett volna szert. Paál szerint ezzel a pénzzel kellett volna kompenzálni azokat, akik az új állam mellé álltak akkor, amikor az a székelyek erdőiből az „idegen tőke” kiűzésének nekifogott.

A Paál víziójában létrejött székely állam gyakran alkalmazta volna az állami monopólium eszközét az adók elengedésének fejében. Így járt volna el például az állattenyésztéssel s azon belül is főként a juhtenyésztéssel, a méhészettel és a selyemhernyó-tenyésztéssel kapcsolatban. Ugyanakkor energiákat fordított volna arra is, hogy megszervezze a fakitermelést, a legelőhasználatot, az állami faültetéseket, és így tovább. Állami tulajdonba kerültek volna a bányák, az ásványvizek és a földgáz is. A székely állam ezenfelül az építkezéseket, a cserép- és téglagyárakat is létrehozta volna „összeparancsolt jó cigányai segítségével”, aztán pedig gyárakat, kohókat és üdülőtelepeket épített volna. „Csak a kies szép helyek némelyikét hagyjátok csöndességben, oda tesszük és hozzuk a világ minden tájáról a fáradt és beteg embereket, s oda visszük a juhtenyésztés legfrissebb sajtjait, a legillatosabb mézet, a legpompásabb gyümölcsöket, de el is visszük

onnan a túl bő ásványvizek fölöslegét szét a világ minden tájára” – képzelte el. Mindennek az alapja azonban a fagazdálkodás lett volna, aminek a haszna nem kevesek kezében összpontosult volna, hanem „kitárult volna, mint a tavaszi illat”. „Persze a tavaszi illat sem magántulajdon, hanem tüdeje szüksége szerint részesedik belőle mindenki” – magyarázta elképzelését Paál.

Az állami tulajdon mégsem lett volna egyeduralkodó, Paál a székely hagyományokra hivatkozva megtartotta volna a magántulajdont is. A nagy munkák mégis sok munkást igényeltek volna, s ezt Paál úgynevezett „milíciákkal” oldotta volna meg. A közmunkát végzők szabad napon testedzéssel, tudományok és ismeretek bővítésével foglalkoztak volna, máskor pedig azokat a feladatokat végezték volna el, amelyeket a székely állam megkíván tőlük. Paál tehát a köztulajdonnak, a közmunkának és az erős, gazdasági szempontból aktív államnak szánt fontos szerepet. Államszervezeti szempontból egy olyan rendszert képzelt el, amelyben köztársasági elnök vezette központi hivatal működött volna, egy belügyi és egy közgazdaságügyi minisztériummal, valamint azok különböző ügyosztályaival. A középfokú államigazgatást az alispáni hivatalokhoz nagyban hasonló módon, az alsóbb szinteket pedig a papoknak és a tanítóknak az adminisztratív tevékenységekbe való bevonásával képzelte el. Mindezek felvázolása mellett Paál a székely állam törvényhozását is megálmodta, amelyben 24. életévüket betöltött férfiak és nők által hat évre megválasztott, „képzettebb egyén” szerezhethetett volna mandátumot. Paál figyelme az igazságszolgáltatás járasonként való megszervezésére is kiterjedt. Általánosan megállapítható, hogy Paál államszervezete meglehetősen progresszív volt, mind a nőknek, mind a férfiaknak adott volna választójogot, s a hatalmi ágak szétválasztását is szem előtt tartotta.

„A Székelyföld ősi kommunizmusának a magántulajdonnal való vegyülete s a Székelyföld népeinek ázsiai eredete az egyetlen pont Európa keletén, hol (...) a jövődőkbe mutató új semlegesség létesíthető” – magyarázta. Külpolitikai szempontból az új állam a semlegesség elvét kívánta követni. „A háborús kibontakozásnak Wilson eszméje világító sugárt adott, mikor a népek önrendelkezési jogának és a népek barátságos szövetségének a szükségességére rámutatott. Állítom, hogy a világháborúból nem került ki győztes és legyőzött nép, csak ez a győztes eszme egy csomó kifáradt nép között” – írta Paál.²⁸

Azon a január 13-i eseménydús hétfői napon a főispáni hivatalba berendezkedő Neamțu szerencséje azonban nem tartott tovább. A hivatal elfoglalása után ugyanis átment a postafőnökhöz, aki újfent megtagadta az eskü-tételt.²⁹ Látva az ellenállást, gyűlést hívott össze január 15-re az egykori főispáni hivatalba, hogy elfogadtassa az új helyzetet a közalkalmazottakkal. A prefektus kinevezésének súlyával tisztában lévő köztisztviselők azonban tiltakozni kezdtek, s Váentsikkel az élen nyilatkozatba foglalták, hogy „nem fognak román prefektus alatt szolgálni”. Kérték továbbá azt is, hogy Paált engedjék szabadon. A sztrájkolókkal szolidarizálva a főispáni hivatal előtt nagyobb – mintegy ezres – tömeg gyűlt össze, amely tüntetésbe kezdett. A román csapatok válasza erre az volt, hogy őrizetbe vettek harminchárom vezető tisztviselőt, a tüntető tömeget pedig fegyverhasználat nélkül szétszóratták. A megszálló csapatok szervezett ellenállást tapasztalva Kányádról egy géppuskás szakaszt, illetve Székelykeresz-túrról egy további szakaszt rendeltek a székelyudvarhelyi térparancsnokság alá. A CTT-től ugyanakkor azt kérték, hogy a főispánt, az alispánt s a többi őrizetbe vett személyt minél hamarabb szállítsák el Székelyudvarhelyről.³⁰ Neamțu telefonon vette fel a kapcsolatot Dobre őrnaggyal³¹, az 1. Vadász hadosztály vezérkari főnö-

kével. A beszélgetésben összefoglalta a kéréseit a CTT és a Kormányzótanács felé. Míg a román hadsereg parancsnokaiban csak annyi fogalmazódott meg, hogy Paált és társait minél hamarabb el kell szállítani Székelyudvarhelyről, Neamțunak arra is volt ötlete, hogy hova. Az ő véleménye szerint a székelyudvarhelyi fogva tartottakat Erdély területétől minél messzebb kellett volna internálni: benne Besszarábia vagy Dobrudzsa merült fel. A Kormányzótanácstól további erdélyi román tiszteket is kért, valamint négy-öt telefonkezelő nőt. Arról a döntéséről is tájékoztatta a feletteseit, amely szerint minden tisztviselőnek délután négykor jelentkezni kellett a székelyudvarhelyi térparancsnokságnál, s arról is, hogy este hat után tilos volt az utcán tartózkodni.³²

A CTT részéről Ștefan Panaitescu ezredes már másnap válaszolt. Ebből az derült ki, hogy a főparancsnok³³ helybenhagyta a meghozott intézkedéseket. Azokkal kapcsolatban pedig, akiket őrizetbe vettek, az a döntés született, hogy Paált szállítsák vonattal Nagyszebenbe, míg a többieket Segesvárra, esetleg más „tisztá román városba”. Esetükben vizsgálatot kell indítani, s akinek bűnösségéről meggyőződnek, azt hadbírótság elé állítani felbujtás és a köznyugalom megzavarása címén. Panaitescu ezredes ugyanakkor óvintézkedések megtételét is szükségesnek ítélte azért, nehogy a szállításuk során kapcsolatba tudjanak lépni az állomásokon a hozzátartozóikkal vagy esetleg az ismerőseikkel.³⁴ Székelyudvarhelyen erre válaszul a román helyőrség hozzálátott az őrizetbe vettek utaztatásának előkészítéséhez, s ehhez különvonatot kértek Segesvárról. Ugyanakkor közölték, hogy Válersik betegsége a helyőrség orvosa szerint is eléggé súlyos ahhoz, hogy inkább háziőrizetben maradjon, ne szállítsák Segesvárra. Hasonlóképpen döntöttek a postafőnökkel kapcsolatban, akinek viszont a felesége születési utáni gyengélkedésével indokolták, hogy elhalasztják az internálását.³⁵

Valer Neamțu prefektus és Dobre vezérkari főnök között ugyanakkor kisebb telefonos vita bontakozott ki arra vonatkozóan, hogy hogyan lehetne lecsillapítani a várost. Neamțu szerint ehhez arra lett volna szükség, hogy este hat óra után senki se mehessen ki az utcára, és hogy közlekedni csak legtöbb két személyes csoportokban lehessen. Neamțu az erő eszközével kívánta megoldani a helyzetet. Büntessék huszonöt botütéssel azt, aki magyar zászlóval merészkedik az utcára, illetve ha a köztisztviselők negyvennyolc órán belül nem hagynak fel a sztrájkjukkal, akkor sújtsák Székelyudvarhelyt tízmillió korona büntetéssel s az élelmiszerkészleteik elkobzásával – javasolta. Dobre ezzel szemben valamivel szelídebb álláspontot képviselt. Úgy vélte, hogy a kijárási tilalom, illetve a közlekedési korlátozások ügyében a prefektus által hozott döntésekbe nem szól bele, viszont azzal egyáltalán nem értett egyet, hogy tilossá tegyék a magyar zászló hordozását. Dobre a köztisztviselők sztrájkjának folytatása esetén is elnézőbb volt: szerinte csak a tízmillió koronás büntetésre volt szükség, az élelmiszerek elkobzására nem. A vélemények eltérése miatt Neamțu és Dobre a CTT-hez fordultak.³⁶ Ștefan Panaitescu ezredes még aznap válaszolt. Először is helybenhagyta az intézkedések nagyobbik részét. Rendelkezett továbbá arról, hogy indítsanak kétkocsis különvonatot Segesvárról Székelyudvarhelyre, majd pedig arról is, hogy a köztisztviselőket a megfelelő óvintézkedések betartásával szállítsák másnap reggel a hadosztály parancsnokságára. Azt is kérte továbbá, hogy Paált először Segesváron hallgassák ki, s csak azt követően küldjék tovább Nagyszebenbe. Mindenkit ki kell hallgatni, s meg kell állapítani, hogy bűnös-e „a román érdekekkel és biztonsággal” szembeni szervezkedések vádjában. Panaitescu a prefektus és Dobre közötti vitát is nyugvópontra juttatta. A magyar zászlóval

kapcsolatban ugyan engedélyt adott annak a viselésére, azonban adott esetben lehetőséget adott arra is, hogy eljárjanak azzal szemben, akit ellenségesnek találhatnak a román hatóságok. Azt azonban nem hagyta jóvá, hogy testi fenyegetést alkalmazzanak velük szemben. Panaitescu a köztisztviselőkkel szembeni fellépéssel kapcsolatban azt tanácsolta a megnyerésükre, hogy vegyék rá őket az eskü letételére. Javasolta, hogy folyamodjanak, ha kell, a zsarolás eszközéhez, s fenyegetessék meg őket a nyugdíjaik elvesztésével. Panaitescu úgy vélte, a székelyudvarhelyiek csakis akkor sújthatók pénzbüntetéssel, ha a köztisztviselők mellé állnak, s akkor is csak olyan mértékben, hogy tudják fennakadások nélkül kifizetni a bírságot.³⁷ Ugyanakkor azokat a fizetéseket, amelyeket a köztisztviselők februárra és márciusra előre megkaptak, „visszavették” tőlük.

1919. január 17-én hajnalban nemcsak az őrizetbe vett harminchárom tisztviselőt és Paált szállították át Székelyudvarhelyről Segesvárra, hanem végül Válenstiket is. Az „ővintézkedések” megtételére vonatkozó utasításoknak úgy tettek eleget, hogy a vagonokat bedeszkázták, hogy így elkerüljék azt, hogy az állomásokon kapcsolatba kerülhessenek bárkivel is, aki esetleg felismeri őket. Azt követően, hogy megérkeztek, ideiglenesen a segesvári magyar iskolában szállásolták el őket. Reggelire egy teát, ebédre egy levest és egy másodikat, vacsorára pedig egy tál ételt és egy almát kaptak – ugyanannyit s ugyanolyan minőségűt, mint a román csapatok.³⁸ A köztisztviselőket Segesváron N. Ilescu őrnagy hallgatta ki, azonban ebben az esetben elég volt csupán az események elmesélésére szorítkozniuk.³⁹ Ezt követően – Panaitescu ezredes rendelkezéseinek megfelelően – az alispánt és Fröhlich Ottó tanárt Nagyszebenbe vitték kihallgatásra. Ezt a lépést még azzal is indokolták, hogy Paált szükséges volt eltávolítani a köztisztviselők köréből, mert befolyásolta volna őket, s ezáltal nehezítette volna a kihallgatásukat.⁴⁰ Paált Szebenben január 21-én hallgatták ki, s arra voltak főként kíváncsiak, hogy az alispán milyen kapcsolatban volt Apáthyval, illetve hogy pénzt kapott-e tőle. Paál erre azt válaszolta, hogy Kelet-Magyarország fő kormánybiztosát ismerte ugyan személyesen, de közvetlen kapcsolatba nem állt vele, s azt is tagadta, hogy pénzt kapott volna tőle. A magyar köztársaságra való fel esküvés ügyében az alispán nem engedett, tette jogossága mellett érvelt. A kihallgatójával azt is jegyzőkönyvbe vetette, hogy azt kéri a megszálló csapatoktól, hogy a székelyek számára tegyék lehetővé a további sorsukra vonatkozó akaratuk kinyilvánítását.⁴¹

A fogva tartott harmincöt köztisztviselőt január 30. után kezdték kisebb csoportokban hazaengedni.⁴² Nem így Paál Árpádot és Keith Ferencet, akiket először Nagyenyedre, majd pedig Szamosújvárra vittek.⁴³ Végül 1919 április 16-án Déván állították őket hadbíróság elé. Az egykori helyettes alispán ellen három vádpontot fogalmaztak meg. Először is azzal gyanúsították, hogy a január 9-i gyűlés összehívásával s a köztisztviselők feleskésítésével a magyar köztársaságra megsértette a CTT 7. számú rendeletét. A második pont egy erdélyi magyar állam – valószínűsíthetően a Székely Köztársaságra gondoltak – létrehozása céljából kezdeményezett, s „a román állam rendje és szuverenitása ellen irányuló lázításra” vonatkozott. A harmadik pontban pedig azzal vádolták, hogy közalkalmazotti minőségében a román állammal ellenséges hatalommal, a Magyar Köztársasággal állt politikai kapcsolatban, s ezzel ártott a román állam politikai és katonai helyzetének. Az öttagú katonai hadbíróság Keithet és Paált is mind a három vádpont esetében kettő a három arányban felmentette,⁴⁴ így április 20-ára hazatérhettek Székelyudvarhelyre.

Paál a városba való hazatérte után egyik központi alakja lett a *Szellemi Front* névvel meginduló, Kolozsvár központú mozgalomnak, amelyik azt tűzte ki feladatának, hogy a hűségesküt megtagadó magyar köztisztviselőket irányítsa, valamint azt is, hogy őket cenzúrázatlan információkkal lássa el.⁴⁵ A mozgalomban részt vevők passzív ellenállást kíséreltek meg: csak ideiglenesnek ismerték el a román megszállást, és nem voltak hajlandók betagozódni a romániai politikai rendszerbe. Úgy gondolták, ha felesküsznek I. Ferdinánd román királyra, akkor ártanak a háború utáni méltányos és igazságos rendezés ügyének.

A román prefektus, veszélyesnek érzelve Paál működését, május elseji hatállyal Kolozsvárt jelölte ki számára mint kényszerlakhelyet.⁴⁶ A Szamos-parti városban Paál folytatta a *Szellemi Front* körében kifejtett munkáját, és változtatlanul arra törekedett, hogy megszervezze a magyar tisztviselőket a román hatóságok nyomásgyakorlásával szemben.

■ JEGYZETEK

1. Paál Árpád: *A kisebbségi lét tanulói Erdélyben I.* Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2008. 16–17.
2. *A belgrádi katonai egyezmény.* In: Romsics Ignác – Nagy István (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény I.* Osiris Kiadó, Bp., 2000. 67–68.
3. Erdély fogalmát a tág értelemben vett romániai történelmi régióknak megfelelően használok. A történelmi Erdély mellett beleérttem Máramaros, a Körös-vidék és a Bánság Romániához csatolt részeit is.
4. *Az antanthatalmak és Románia együttműködési szerződése Románia hadba lépéséről.* In: Romsics Ignác – Nagy István (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény I.* i. m. 36–37.
5. Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története 1830-tól napjainkig.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1988. 1713.
6. *A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata a románok lakta magyarországi területek és Románia egyesítéséről.* In: Romsics Ignác – Nagy István (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény I.* i. m. 70–71.
7. Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947.* Helikon Kiadó, Bp., 2018. 140–146.
8. Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947.* i. m. 138–139, 165.
9. Uo. 145.
10. Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés.* Osiris Kiadó, Bp., 2005. 83.
11. Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben.* Magvető Kiadó, Bp., 1987. 161.
12. Erről bővebben Bárdi Nándor: *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920.* Aetas 1993. 3. sz. 76–120.
13. Paál Árpád: *A kisebbségi lét tanulói Erdélyben I.* i. m. 44.
14. Bárdi Nándor: *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920.* Aetas 1993. 3. sz. 76–120.
15. *Bárganu kapitány jelentése Pirici ezredesnek.* 1918. december 27. (A dokumentum dátumozása az 1919. április 1-jei naptárreformot megelőzően történt, a gregorián naptár szerinti időszámítás alkalmazása előtt. A Gergely-naptár szerint: 1919. január 9.) Román Nemzeti Történeti Levéltár Jelenkor-történeti Levéltára (Arhivele Naționale Române, Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale – a továbbiakban: ANR ANIC). Az igazságszolgáltatási, titkosszolgálati és csendőrségi szervek által a munkásmozgalmi aktivisták ellen összeállított peranyagok gyűjteménye (Colecția Procese întocmite de organele Justiției, Siguranței și a Jandarmeriei pentru comuniști, militanți ai mișcării muncitorești și ai organizațiilor de masă revoluționare – a továbbiakban: Fond 96). Dr. Paál Árpád és társai periratai a székelyudvarhelyi köztisztviselők sztrájkja ügyében (Dosar 3638 – innen: D3638). f. 1-3.
16. *Paál Árpád levelének román fordítása.* 1919. január 9. ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 5.
17. Paál Árpád: *A kisebbségi lét tanulói Erdélyben I.* i. m. 49.
18. *Teodor Pirici ezredes jelentése.* 1918. december 28. (Gergely-naptár szerint 1919. január 10.) ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 1-3.
19. *Beadvány a román megszálló csapatok Hadosztályparancsnokságának.* 1919. január 11. ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 38.
20. Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947.* i. m. 165–166.
21. Néha Valer vagy Valeriu Neamțiu.
22. *A 4. Vadászvezred Katonai Elhárítási Osztályának jelentése a 2. Vadászdzandárhoz.* 1919. január 12. (Gergely-naptár szerint 1919. január 25.) ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 30.
23. *Székelyudvarhely főispáni hivatalának átvételi jegyzőkönyve.* 1919. január 13. ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 49.
24. *Valer Neamțu jelentése.* 1919. január 16. ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 47-48.
25. Bárdi Nándor: *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920.* Aetas 1993. 3. sz. 76–120.
26. Paál Árpád: *A kisebbségi lét tanulói Erdélyben I.* i. m. 52–55.
27. Bárdi Nándor: *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920.* Aetas 1993. 3. sz. 76–120.
28. Paál Árpád: *Emlékirat a semleges, független, székely államról.* Közzéteszi Bárdi Nándor. Magyar Kisebbség 2003. 2–3. sz. 120–133.
29. *Valer Neamțu jelentése.* 1919. január 16. ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 48.
30. *Dobre őrnagy, az 1. Vadász hadosztály vezérkari főnökének távirata a CTT-hez.* 1919. január 2. (Gergely-naptár szerint 1919. január 15.) ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 7.

31. Habár nem lehetünk teljesen biztosak benne, feltehetőleg a második világháborúig jelentős pályát befutó Gheorghe Dobre későbbi tábornokról van szó, aki 1917 és 1920 között őrnagyi rangban szolgált.
32. *Dobre őrnagy, az 1. Vadász hadosztály vezérkari főnökének távirata a CTT-hez.* 1918. január 2. (Gergely-naptár szerint 1919. január 15.) ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 10.
33. Habár Ștefan Panaitescu ezredes nem nevezi a főparancsnokot nevén, valószínűleg Traian Moșoiu tábornokról van szó.
34. *Ștefan Panaitescu ezredes távirata az 1. Vadász hadosztályhoz.* 1919. január 3. (Gergely-naptár szerint: 1919. január 16.) ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 14.
35. *Dobre őrnagy, az 1. Vadász hadosztály vezérkari főnökének távirata a CTT-hez.* 1919. január 3. (Gergely-naptár szerint 1919. január 16.) ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 17.
36. Uo. f. 18-19.
37. *Ștefan Panaitescu ezredes távirata az 1. Vadász hadosztályhoz.* 1919. január 3. (Gergely-naptár szerint 1919. január 16.) ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 20.
38. *Dobre őrnagy, az 1. Vadász hadosztály vezérkari főnökének távirata a CTT-hez.* 1919. január 4. (Gergely-naptár szerint 1919. január 17.) ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 26.
39. *Jegyzőkönyv.* 1919. január 4. (Gergely-naptár szerint 1919. január 17.) ANR ANIC. Fond 96. D3638.f. 67.
40. *Paál Árpád és Fröhlich Ottó átadásakor készült feljegyzés.* 1919. január 11. (Gergely-naptár szerint 1919. január 24.) ANR ANIC. Fond 96. D3638.f. 56.
41. *Paál Árpád kihallgatási jegyzőkönyve.* 1919. január 7. (Gergely-naptár szerint 1919. január 23.) ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 59-60.
42. Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947.* i. m. 168.
43. Gidó Csaba: *Udvarhely megye közigazgatás-története impériumváltástól impériumváltásig (1918–1940).* In Kolumbán Zsuzsanna – Róth András Lajos (szerk.): *Szekelyföldi megyék közigazgatás-története a két világháború között, Székelyudvarhely, 2015, Aeropolisz Egyesület, 225-277.*
44. *Ítélet Paál Árpád és társai ügyében.* 1919. április 16. ANR ANIC. Fond 96. D3638. f. 115-118.
45. Bárdi 2013. 324.
46. Gidó Csaba: *Udvarhely megye közigazgatás-története impériumváltástól impériumváltásig (1918–1940).* In Kolumbán Zsuzsanna – Róth András Lajos (szerk.): *Szekelyföldi megyék közigazgatás-története a két világháború között, i.m. 225–277.*

ROMSICS IGNÁC

ROMÁNIA NYUGATI HATÁRAINAK KIJELÖLÉSE A PÁRIZSI BÉKEKONFERENCIÁN

Némi vita után a magyar kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy erőtlensége miatt nem tehet mást, mint, hogy aláírja a békeszerződést. [...] Az aláírással, majd a békeszerződés 1920 őszi és 1921 tavaszi és nyári ratifikációjával Magyarország új és Románia új nyugati határai véglegessé váltak.

Miközben Cseh–Szlovákia Felső-Magyarországon, Románia Erdélyben, a Szerbia körül kialakult délszláv állam pedig a Délvidéken igyekezett a háború alatt nekik ígért területek minél nagyobb részét birtokba venni és ezáltal kész helyzetet teremteni, 1919 januárjában Párizsban kezdetét vették az új határok kijelölésére hivatott békekonferencia tanácskozásai. A konferencia legfőbb szerve az öt győztes nagyhatalom (USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán) elnökéből vagy miniszterelnökéből, valamint külügyminisztereiből álló Tízek Tanácsa volt, amelyet Legfelsőbb Tanácsnak is neveztek. Március végétől ez a szerv alkalmanként felbomlott két testületre: a Külügyminiszterek Tanácsára és az állam-, illetve kormányfőkből álló, szűkebb értelemben vett Legfelsőbb Tanácsra. Gyakran előfordult az is, hogy az öt nagyhatalom delegációvezetői közül Japán – főleg európai ügyekben – érdektelenséget nyilvánított, és így csak Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök, valamint David Lloyd George brit, Georges Clemenceau francia és Vittorio Orlando olasz miniszterelnök, illetve külügyminiszterek (Robert Lansing, Lord Arthur Balfour, Steven Pichon és Sidney Sonnino) tanácskoztak. A négy nagyhatalom vezetőjéből álló grémiumot Négyek Tanácsának, résztvevőit pedig a „Négy Nagynak” hívták.

A középszintű testületek közül egyik legfontosabbnak a Területi Bizottság tekinthető,

amely határkérdésekkel foglalkozott. Ennek élén André Tardieu, francia külügyi szakértő és kormánybiztos, későbbi miniszter és miniszterelnök állt. Az egyes kérdések megvitatására számos szak-, illetve albizottság alakult. Ezek egyike a magyar-román és a román-jugoszláv határvitákkal foglalkozó szakbizottság volt, amelynek munkájában a Területi Bizottság mellett számos szakértő is részt vett.¹

A döntéshozatal eljárási rendje általában úgy alakult, hogy az egyes ügyekkel először a Legfelsőbb Tanács foglalkozott. Meghallgatta a konferenciára meghívott szövetségesek véleményét, igényét, előterjesztését, s ha szükségesnek ítélte, megbízta egyik vagy másik közép-, illetve alsó szintű szakbizottságot, hogy tanulmányozzák a szóban forgó ügyet, és tegyenek javaslatot. Mivel a vesztes államokat nem hívták meg, ők egyelőre nem hallathatták hangjukat. A szakbizottságok javaslatai azután visszakerültek a Külügyminiszterek Tanácsa, illetve a Négy Nagy elé, akik általában jóváhagyták szakembereik előterjesztését.

A román delegációt Ion Brătianu miniszterelnök, a délszlávokét Nikola Pašić miniszterelnök vezette. Munkájukat számos delegátus és szakértő segítette. A Tízek Tanácsában először a Bánság jövőjének megvitatására került sor. A terület 1919. január 31-ei ülésén előadott expozéjában Brătianu a Bánság egészére igényt formált. Ezt részben az 1916-os szerződésben foglaltakkal, részben etnikai, történelmi és földrajzi érvekkel támasztotta alá. A tényleges etnikai arányokat kissé eltorzítva hosszán ecsetelte, hogy a három vármegyében „a románság lélekszáma meghaladja a hatszázezret” (ténylegesen 592 ezer), miközben a németek száma kevesebb mint 400 ezer, a szerbeké pedig még a 300 ezret sem éri el. Másrészt ezt a területet „sok századon át románok lakták”, miközben a németek a 18., a szerbek pedig részben a 15., de zömmel ugyancsak a 18. században telepedtek oda. Bár elismerte, hogy Torontál megyében a szerbek alkotják a relatív többséget, s a románok a németekhez és a magyarokhoz képest is kisebbségben vannak, a régió megosztását Szerbia és Románia között a gazdasági, földrajzi és közlekedési viszonyok miatt „veszedelmesnek” és elfogadhatatlannak tartotta. A Maros, a Tisza és a Duna által határolt régió – hangsúlyozta – valós geográfiai és gazdasági egység, amelynek a kettévágása elválasztaná egymástól a nyugati síkságot, amely az egész régió élelmiszer-szükségletét biztosítja, a keleti hegyvidéktől, amelynek a lakossága ásványkincsekkel és faanyagokkal látja el a síkvidékieket. A vasútvonalak, közutak és víziutak hálózata ugyancsak „egy-egy tartománnyá szervezi” a térséget.

A szerb delegátusok mindenekelőtt kifejezték neheztelésüket amiatt, hogy miközben harcban álltak a központi hatalmakkal, szövetségeseik Romániának ígérték olyan területet, amelyre ők is igényt formáltak, s erre nézve szóbeli ígéreteket is kaptak. A Romániával kötött szerződésről pedig sohasem tájékoztatták őket. Ezért – jelentette ki Trumbić külügyminiszter – „Szerbia megtagadja annak elismerését”. Vesnić fődelegátus ugyanezt hangsúlyozta, hozzátéve, hogy történelmi és kulturális szempontból Szerbia számára a Bánság olyan, mint Franciaországnak Île-de-France vagy Itáliának Toscana. Ennek ellenére – tette hozzá – Szerbia nem tart igényt az egész térségre, csupán annak azon részére „ahol a szerbek a németekhez s magyarokhoz képest többségben élnek, s abszolút többségben a románsághoz képest”. Ezt a területet Trumbić Torontál és Temes megyével, valamint Krassó-Szörény vármegye „egy kis részével” azonosította. E két megyében – ismertette a magyar statisztikák adatait némileg ugyancsak pontatlanul – a szerbek száma 272 ezer (ténylegesen 269 ezer), a románoké 266 ezer (ténylegesen 255 ezer), a németeké 328 ezer (a valóságban 331 ezer) és a magya-

roké 251 ezer (208 ezer). Kétségtelen – ismerte el –, hogy a fenti adatok alapján egyik nemzetiség javára sem mutatható ki nagyobb túlsúly. Ezt a kérdést tehát „nemzetiségi elv alapján nem lehet megoldani”, ahhoz más szempontot kell találni. A történelmi és kulturális érvek mellett ezek között említette az itteni „lakosság óhaját és akaratát”, amely azt mutatja, hogy a régió nem szerb lakossága is „örömmel csatlakozna” a délszláv államhoz. Következésképpen a szerb igények nem csupán nemzetiségi alapon állnak, hanem a népakaratot is kifejezik. Amennyiben a nagyhatalmak ebben kételkednének, Szerbia elfogadná a kérdés népszavazással való eldöntését.

A két álláspont kibékíthetetlenségét érzékelve az ülés végén Clemenceau kérdést intézett Brătianuhoz: hajlandó lenne-e a vitatott terület hovatartozásának eldöntésének céljából „a népszavazást általános alapelveként elfogadni”. A román miniszterelnök erre így válaszolt: „a kérdést már elintézettnek tekinti. Tárgyalási alapként a Bánáthoz mint egészhez ragaszkodik, s nem egyezhetik bele semmiféle területi megosztásba.” Ha a nagyhatalmak mégis népszavazás elrendeléséhez folyamodnának, akkor „gondolkodási időt kér, noha e percben a javaslattal szemben nincs ellenvetése”.²

A másnapi, február 1-jei ülésén a Tízek Tanácsa a magyar-román határral kapcsolatos román álláspontot hallgatta meg. A földrajzi, gazdasági és közlekedési szempontokat mellőzve Brătianu ezúttal két érvet hozott fel a román igények alátámasztására: az 1916-os szerződést és az etnikai megosztást. Kihasználva a jelenlévők tájékozatlanságát az igényelt erdélyi és kelet-magyarországi vármegyék népességéről – a bánágiakat nem számítva – olyan torz képet festett, amely a románok valóságosnál jóval nagyobb túlsúlyát mutatta. Az izraelita vallásúakat leválasztva és elhallgatva, hogy a székelyek is magyarok, a magyarok számát mindössze 1 millióra, arányukat pedig 23%-ra taksálta, miközben a románokét a valóságnak megfelelően 2,5 millióra, illetve 55%-ra. Annak érdekében, hogy érvelése még meggyőzőbb legyen, ehhez hozzátette: a magyar statisztikák persze pontatlanok, és minden esetben a magyarok javára torzítanak. „Ha a népesség megosztásáról pontos becslés készülne – jelentette ki –, úgy a románok és magyarok számarányát feltehetőleg 2 900 000 (72%), illetve 687 000 (15%) főben rögzítené.” Expozéjának befejező részében Brătianu kihangsúlyozta, hogy a térség abszolút többségét alkotó románság „150 ezer képviselője” nagygyűlésen fejezte ki megmásíthatatlan óhaját a Romániához való csatlakozásra, amelynek következtében három vezetőjük máris helyet kapott a román kormányban. Megemlítette továbbá, hogy a régió száz településeinek lakói, több mint negyedmillió fő, ugyancsak csatlakoztak a román királysághoz.

Brătianu számisztikai mutatóit a jelen lévő elnökök, miniszterelnökök és külügyminiszterek közül senki sem kérdőjelezte meg. A csatlakozási nyilatkozatok reprezentativitása viszont szóba került. A brit miniszterelnök, aki viszonylag tiszta képpel rendelkezett a Duna-medencében zajló folyamatokról, megemlítette, hogy feltételezése szerint „némely kisebbségek nem vettek részt ezen választásokon”, miközben „[f]ontos, hogy a döntést olyan testületek hozzák, amelyek a lakosság egészét képviselik”. Erre adott válaszában Brătianu elismerte, hogy a „magyar lakosság megtagadta” a gyulafehérvári határozathoz való csatlakozást, ám ennek nem tulajdonított nagy jelentőséget. „Románia azért harcolt – replikázott önérzetesen –, hogy nemzeti akaratát érvényesíthesse a magyar kisebbség felett.” A magyarok, ha megkérdeznék őket, bizonyára a csatlakozás ellen szavaznának, ám ennek nincs nagy jelentősége, „...a lényegi kérdést a há-

ború kimenetele immár eldöntötte, s ezen területek vissza kell kerüljenek Romániához”. Lloyd George következő kérdése a kisebbségek Románián belüli jogi helyzetére vonatkozott. „Nem szabad lehetővé tenni, hogy a kisebbségeknek a jövőben olyan bánásmódban legyen részük, mint amilyenben a magyar állam keretében a románoknak volt” – figyelmeztetett. Brătianu ezzel teljes mértékben egyetértett, és biztosította brit kollégáját, hogy az Erdéllyel való egyesülési okmány „előírja a vallási és politikai szabadság biztosítását minden nemzetiség számára”.

Brătianu távozása után a testület tagjai egymás között is megvitatták a hallottakat. Tekintettel ismereteik korlátozottságára Lloyd George azt javasolta, hogy döntésük meghozatala előtt a négy érdekelt nagyhatalom két-két szakértőjével vizsgáltsák meg a román területi igényeket. Némi vita után ezt végül mindegyik nagyhatalom képviselője elfogadta.³

A szerb-román és a magyar-román határ megállapítására felállított szakértői bizottság első érdemi vitájára február 11-én került sor. A bizottság kiindulópontként vita nélkül elfogadta azt az amerikai delegátus (Charles Seymour) által megfogalmazott elvet, hogy „Romániának oda kell adni Erdélyt az annak határain kívül eső, román lakosságú területsávval egyetemben”. Eldöntendő kérdésként merült fel azonban, hogy pontosan hol húzódik ez az etnikai határ, s az etnikai szempont mellett milyen mértékben vehetők figyelembe más, mindenekelőtt közlekedési megfontolások. Az első konkrét javaslatot Olaszország képviselője, gróf Vannutelli Rey tette, akinek a szakértői vármegyei szintre lemenően prezentálták a románok által követelt és az 1916-os szerződésben is szereplő vonaltól keletre eső részek nemzetiségi összetételét. Megállapították, hogy míg Szatmár vármegyében 40, Bihar vármegyében 50 és Arad vármegyében 69%-os román többség található, addig „Csanád és Békés vármegye teljesen magyar”. Ezzel implicit a románok által kért határ keletre vonása mellett érvelt, ám ezt explicit módon nem mondta ki. Megtette helyette a francia Jules Laroche, aki kijelentette, hogy „a gróf Vanutelli Rey által bemutatott adatok egészében véve megegyeznek a francia küldöttség véleményével. A Románia által követelt határ egy csaknem kizárólag magyar sávot is magában foglalna; míg az olasz küldöttség által javasolt határvonal nagyjából egybeesik az etnikai határral”. Ugyanakkor ellenezte azt az olasz javaslatot, hogy Nagyvárad is maradjon Magyarországnál, hiszen a város fontos vasúti csomópont, és noha valóban magyar többségű, „román szigetek” övezik. Több hozzászóló nem lévén a vita első fázisát az elnöklő André Tardieu úgy foglalta össze, hogy „a Románia által követelt határ túlságosan nagyszámú magyar népességet foglal magában, ezért vissza kell vonni keleti irányban”. Kérdésként vetette fel, hogy a szigorúan etnikai alapon álló olasz javaslatot fogadják-e el, vagy a franciát, amely a Szeged–Orosháza–Békéscsaba–Debrecen-vonal menti területet Magyarországnál hagyta volna, a Nagyvárad–Nagykároly–Szatmárnémeti vasútvonalat viszont a magyar többség ellenére Romániának kívánta adni. Az elnöki összefoglaló után Seymour világossá tette, hogy az etnikai viszonyok alapján az USA az olasz javaslathoz hasonlóan mindkét vasútvonalat Magyarországnál kívánja hagyni. A brit Allen W. A. Leeper viszont a franciákhoz hasonlóan úgy vélte, hogy „Aradot és Nagyváradot román területen kellene hagyni”.⁴

A bizottság február 13-án a Bánság jövőjének megvitatásával folytatta munkáját. Abban, hogy a térséget a román felfogásnak megfelelően oszthatatlan egységnek vagy a szerb javaslat szerint felosztandó területnek tekintik-e, viszonylag

gyorsan egyezségekre jutottak. Tekintettel arra, hogy két szövetségesről volt szó, egyhangúlag úgy döntöttek, hogy a románok „mindent vagy semmit” alapállását elutasítják. Mint Sir Eyre Crowe brit diplomata kifejtette: „a kérdés egészen más-ként vetődik föl aszerint, hogy az etnográfiai nehézségek Románia és ellenségük, Magyarország, avagy két szövetségesünk, Románia és Szerbia között támadnak”. „Az első esetben, amennyiben nincs mód arra, hogy a két félnek igazságot szolgáltatassanak, természetes módon szövetségesüket, Romániát, és nem ellenségüket, Magyarországot kell előnyben részesíteniük.” Jules Laroche ugyanígy vélekedett. A nagyhatalmaknak – jelentette ki – „Erdélyben megvan az a lehetőségük, hogy a mérleget szövetségesük, Románia javára billentsék, vagyis ellenségük, Magyarország kárára; de a Bánságban, ahol két szövetségesük áll szemben egymással, ezt nem tehetik meg”. Az is világos volt számukra, hogy a térség keleti fele, a magas hegyekkel borított Krassó-Szörény abszolút, a tőle keletre fekvő Temes megye pedig relatív román többségű terület, míg Torontál megyében kétszer annyi szerb él, mint amennyi román. Temesben és Torontálban világos választóvonalakat mindazonáltal lehetetlenség volt húzni, mert nemcsak a járá-sok, de gyakran az egyes települések is többnemzetiségűek voltak. Ismét fontos szempontként merültek fel a vasútvonalak, mindenekelőtt az Arad–Temesvár–Versec–Báziás-fővonal, ám ez sem az etnikai, hanem a földrajzi viszonyokhoz igazodott: északon román, délen szerb többségű területen haladt. Mindezek miatt egyelőre a Bánság megosztásának kérdése is függőben maradt. Február 13-án csak abban állapodtak meg, hogy „Krassó vármegyét teljes egészében Romániának kell adni”, s hogy a „szerb memorandumban javasolt demarkációs vonal a legkevésbé sem mondható kielégítőnek, hiszen Szerbiában 200 000 román, míg Romániában mindössze 70 000 szerb maradna”.⁵

A február 17. és március 18. közötti egy hónapban Románia nyugati határainak kérdését még éppen 10 alkalommal tárgyalta a bizottság. Bánság ügyében komolyan mérlegelték a népszavazás lehetőségét, ám – jól sejtve, hogy az etnikai keveredés miatt ennek eredménye semmivel sem vinne közelebb a megoldáshoz – végül magukra vállalták a döntés ódiumát. Krassó-Szörény megye mellett Romániának ítélték nemcsak Temes megye középső és északi részét, hanem Torontál megye északi szegélyét is egészen a Marosig, míg a délszláv államnak Torontál megye nagyobb részével és Temes megye szerb többségű déli felével – beleértve Versecet és Fehéregyházát – kellett megelégednie. Ez azt jelentette, hogy a 28 ezer négyzetkilométeres Bánságból Románia 19 ezer négyzetkilométerrel, azaz 69%-kal részesedett. Eltekintve a Szegeddel szembeni, Makó és Horgos közötti háromszögtől, amely Magyarországnál maradt, a Bánság többi része, vagyis közel 30%-a szerb–horvát–szlovén állam része lett. A Jugoszláviához került területeken 75 ezer román, a Romániához került részeken 65 ezer szerb, illetve szláv lakos élt.

A magyar–román határ ügyében az amerikai és az őket olykor támogató olasz delegátusok többszöri és hosszú viták után végül elfogadták azt a francia–brit álláspontot, hogy az ottani abszolút vagy relatív magyar többség ellenére Románia teljes egészében megkapja a Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Arad vasútvonalat és az ettől nyugatra fekvő 3-10 kilométeres partiumi területsávot. Az amerikai delegátusok határozott tiltakozásának köszönhetően elvetették viszont azt az olaszok által is támogatott brit javaslatot, hogy a Csehszlovákia és Románia közötti zavartalan összeköttetés biztosítása érdekében a Nagykároly–Mátészalka–Vásárosnamény–Csap közötti vasútvonalat és a tőle keletre fekvő tiszaháti

részeket is Romániának juttassák. Ezzel a döntéssel – mutatott rá Seymour – egy olyan területhez jutna Románia, amelyen 125 ezer magyar és mindössze 2000 román él, miközben a Csehszlovákia és Románia közötti vasúti közlekedés a Máramarossziget–Huszt–Beregszász–Csap vonalon is biztosított. Ily módon az eredetileg igényelt 93 ezer négyzetkilométernyi területnek Románia végül 90%-át (közel 84 ezer négyzetkilométert) kapta meg. Ez és a bántási terület rész együttesen 103 ezer négyzetkilométert tett ki, amelyen 1910-ben 5,2 millió ember élt. Ezeknek 53,6%-a volt román.⁶

A Területi Bizottság döntései Brătianut elégedetlenséggel töltötték el. Különösen kifogásolta a Bánság megosztását, amely ellen hosszan és a lehető leghatározottabban tiltakozott. Ez a megoldás – jelentette ki újabb meghallgatásakor – „Románia egész gazdasági rendszerének tönkretételét jelentené”. Stratégiai szempontból úgyszintén elfogadhatatlannak tartotta „a természetes határt jelentő Dunától” való eltávolodást. „A román – magyarázta hallgatóinak – latin nép, melyet – Magyarországot kivéve – minden oldalról szlávok vesznek körül, és számára elsőrendű politikai követelmény az, hogy a szláv országokkal – mind a Dnyeszteren, mind a Dunán – igen erős természetes határai legyenek.”⁷ Ám nem értett egyet a Magyarország és Románia közötti határvonallal sem; ezen a határszakaszon is az 1916-os szerződésben rögzített vonalat tartotta volna helyesnek és méltányosnak.⁸

A jugoszláv és a román határokkal foglalkozó bizottságok javaslataikat április 6-án terjesztették a Külügyminiszterek, illetve a Tízek Tanácsa elé. A Külügyminiszterek Tanácsa május 8-án vitatta meg a bizottsági előterjesztéseket. Az ülés fontos momentumának tekinthető, hogy a békekonferencia elvtelen döntéseivel egyre elégedetlenebb amerikai külügyminiszter határszakaszról határszakaszra haladva ismételten az etnikai elv megsértésére hívta fel a figyelmet, és komoly aggályainak adott hangot. „Úgy tűnik, minden esetben Magyarország rovására döntöttünk”, és így csupán román és csehszlovák fennhatóság alá „kétmillió magyar kerül” – összegezte véleményét. Legtovább a román–magyar határ kérdéséről vitáztak. Robert Lansing amerikai külügyminiszter kérdésére az elnöklő André Tardieu kénytelen volt elismerni, hogy a korrekt etnikai választóvonal mintegy 20 kilométerrel keletebbre húzódik annál, mint amit a bizottság előterjesztett. Ily módon – tette hozzá tudatlanul vagy a félrevezetés szándékával – „mintegy 600 ezer magyar kerül román uralom alá, s mintegy 25 ezer román marad Magyarországon”. Tardieu döntő érvként említette, hogy a bizottsági előterjesztés egyhangúlag született, tehát az amerikai szakértők is elfogadták azt. Lansing ezt követően „visszavonta bírálatát”, „meghajolt a bizottság erőfeszítése előtt”, és elfogadta annak ajánlását. Ugyanezt tette Balfour és Sonnino is, akik a Tardieu és Lansing közötti vitában egyetlen szót sem szóltak.⁹ A Négy Nagy május 12-én minden vita nélkül fogadta el Magyarország déli, keleti és északi határait.¹⁰ Ezek nyomvonalát 1919 júniusában az érintett felekkel is közölték, s az ezeket ábrázoló térképek a sajtóban is megjelentek.

A kaotikus és polgárháborús állapotok miatt Magyarország csak 1919 decemberében kapott meghívást a békekonferenciára. Az Apponyi Albert által vezetett delegáció 1920. január 7-én érkezett Párizsba, és 15-én vette át a határokat is tartalmazó békefeltételeket. Ezt megelőzően Apponyi 8 ún. előzetes jegyzéket juttatott el a békekonferencia titkárságához. Ezek közül kettő volt különösen fontos: a bemutatkozó jegyzéknek nevezett második és az Erdéllyel foglalkozó nyolcadik.

Az ún. bemutatkozó jegyzék vezérgondolata az „ezeréves magyar állam” földrajzi és gazdasági egységének a hangoztatása, illetve az ország „organikus élet-egységként” való bemutatása volt. A nyelvi-nemzetiségi hovatartozás legfontosabb államalkotó tényezővé avatását ugyanakkor tévedésnek, illetve hibának és egyben megvalósíthatatlannak is bélyegezte. Erre részben Erdély és a Bánság példáját hozta fel az anyag, részben a Monarchia ún. utódállamainak kevert népességét. A soknemzetiségű Magyarország dezintegrálásával szembeni érvként említette a jegyzék azt is, hogy a nemzetiségi lakosság, amellyel szemben a magyarság „toleráns volt mindig”, egyáltalán nem kíván elszakadni Magyarországtól. Az elszakadást kimondó gyűlések ugyanis távolról sem tekinthetők reprezentatívnak, és így legitimitásuk is felettébb kérdéses. A befejező részben a jegyzék megismételte, hogy Magyarország nemzetiségeinek „együtt kell tovább is élniük”. Majd arra kérte a Legfelsőbb Tanácsot, hogy adjon lehetőséget e népeknek arra, hogy „megbeszélés és kölcsönös megegyezés útján maguk szabják meg jövődő életüknek és viszonyuknak kereteit”.¹¹

Az *Erdélyi kérdésről* címet viselő VIII. számú jegyzék, amelyet Jancsó Benedekkel és másokkal együttműködve Bethlen István állított össze, két nagyobb részből állt. Az elsőben Erdély, pontosabban a demarkációs vonalon túli erdélyi, partiumi és bánsági területek múltjáról és néprajzi viszonyairól esett szó. A bemutatkozó jegyzék gondolatmenetét követve tagadta, hogy a román igények pusztán a románság statisztikai többségének tényével igazolhatók lennének, s a néprajzi-nemzetiségi elvvel egyfelől a történeti jogot, valamint a magyarság és a szászág gazdasági és kulturális fölényét, másfelől a wilsonizmust állította szembe. Igazságtalannak nevezte Erdély Romániához csatolását azért is, mert a magyarországi románok – úgymond – sohasem kívántak Magyarországtól elszakadni. A gyulafehérvári határozatot – hangsúlyozta – „döntő súllyal mozdította elő Románia katonai beavatkozása”.

A jegyzék második része az Erdély jövőjével kapcsolatos magyar álláspontot ismertette. A három, elvileg lehetséges megoldás (államjogilag Magyarországhoz tartozó, teljesen önálló, független s végül Romániához tartozó Erdély) közül igazságos és megnyugtató rendezésként az első és a másodikat nevezte meg. Elfogadta volna azonban a harmadikat is, feltéve, ha Erdély lakosságának többsége a megrendezni javasolt általános népszavazáson a mellett foglalna állást. Bár-hogy is dől el azonban az államjogi hovatartozás kérdése – hangsúlyozta az anyag – „...Erdély nemzetiségi kérdésének belső rendezése külön feladat”, amely kisebbségvédelmi intézkedésekkel nem oldható meg. Egyedül méltányos rendezési elvként a svájci állami berendezkedést említette, amelynek alapján Erdély négy nyelvi-etnikai területre való felosztását javasolta. Ezekből egy túlnyomóan magyar, egy román, egy sváb és szász, egy pedig vegyes lakosságú lett volna. Az egységes Erdélyen belül mindegyik területet széles körű kormányzati, közigazgatási és kulturális autonómiával kell felruházni, és a központi kormányzatban be kell vezetni a háromnyelvűséget. A parlament egyik kamarája népképviselői alapon, tehát a többségi elv szerint szerveződött volna, míg a másikat „a három nemzet egyforma képviseletéből” kellett volna összeállítani. A jegyzék kérte a békekonferenciát, hogy a régió alkotmányának részletes kidolgozásával a leendő nemzetközi szervezet, a Népszövetség erre a célra felállított különbizottságát bízza meg.¹²

Az átvett tervezettel Apponyi és a delegáció tagjainak többsége január 18-án hazautazott Budapestre. Benyomásaikról és tevékenységükről január 21-én tájé-

koztatták Horthyt és a kormány tagjait, amit azok minden vita nélkül tudomásul vettek, s az ülés végén elhatározták, hogy a békekonferencia döntéseinek elhibázottságára újabb jegyzékekben fognak rámutatni. Ezeket az ún. válaszjegyzékeket és mellékleteiket a szakértők január végén állították össze, s február elején fordították és sokszorosították őket. Párizsba Apponyi, illetve a béke delegáció tagjai vitték őket, akik február 9-én indultak vissza a francia fővárosba.¹³

Visszaérkezése után a magyar béke delegáció 18 válaszjegyzéket, számos mellékletet és több ún. kísérőjegyzéket adott át a békekonferenciának. Az integritáshoz való ragaszkodás ezeket az új anyagokat is jellemezte. Az integritás mellett a korábbiaknál nagyobb hangsúly helyeződött azonban az önrendelkezés elvére, vagyis a népszavazásra, amelyet Apponyi kísérőlevele erősebbnek ismert el a történelmi jognál. Ennél is fontosabb volt azonban a korábban alig hangoztatott néprajzi, vagyis nemzetiségi elv előtérbe helyezése. Az ugyancsak Apponyi által jegyzett határokkal foglalkozó február 12-i jegyzék például kifejezetten azt sérelmezte, hogy „a határ mentén tisztán magyarok által lakott” területek is elkerülnek Magyarországtól. Ezeknek a területeknek a nagyságát – némi túlzással – az anyag 58 ezer négyzetkilométerre, lakóinak a számát pedig 3,8 millióra tette. A kísérőlevél kompromisszumra kész mozzanataként értékelhető az erdélyi kérdés tárgyalása is. A régió egészére vonatkozó autonómiajavaslat fenntartása mellett ebben és a csatolt dokumentumokban merült fel először Erdély olyan megosztásának a lehetősége, amely szerint a magyar fennhatóság alatt maradó partiumi részeket és a Székelyföldet egy Kolozsváron áthaladó „vegyes nyelvű folyosó” kötötte volna össze „magyar középponttal”.¹⁴

Mindent egybevetve tehát azt mondhatjuk, hogy a januári előzetes jegyzékekre és a februári válaszjegyzékekre egyaránt jellemző inkonzisztens érvrendszeren belül hangsúlyeltolódás következett be. A történelmi jogra és a földrajzi-gazdasági egységre hivatkozó integritásos gondolattal szemben februárra előtérbe került a népek önrendelkezési jogának népszavazással érvényt szerezni kívánó álláspont, sőt – új elemként – a kissé távan értelmezett határmenti magyar területekhez és a Székelyföldhöz való ragaszkodás a nemzetiségi elvre hivatkozva. Erről a francia kormánnyal konkrét tárgyalásokba is bocsátkoztak. Bár ez az inkonzisztencia nemcsak a magyar álláspontra, hanem a román és a szerb érvrendszerére is jellemző volt, feltételezhető, hogy a békefeltételek kezdettől és egyértelműbben a nemzetiségi elvből kiinduló kritikája nagyobb rokonszenvet váltott volna ki a döntéshozók körében, mint a népszavazás követelése általában, s különösen a történelmi jogra és a földrajzi-gazdasági egységre való hivatkozás. Abban azonban, hogy ez a feltételezhetően nagyobb rokonszenv a békeszerződés tervezetének megváltoztatásához is elegendő lett volna-e, már egyáltalán nem lehetünk biztosak.

A magyar béke delegáció január-februári tevékenysége, a benyújtott jegyzékek és Apponyi január 16-i meghallgatása nem maradtak minden következmény nélkül. A magyar ellenvetések hatására a szövetséges hatalmak londoni konferenciáján jelen lévő kormányfők, külügyminiszterek és nagykövetek február végén és március elején több alkalommal is foglalkoztak a magyar észrevételekkel. A békekonferencia korábbi vezető testületei erre az időre – hivatalosan a német békeszerződés 1920. január 10-i életbelépésével egyidejűleg – megszűntek; a még lezáratlan ügyek január végétől a párizsi székhellyel felállított Nagykövetek Tanácsára, illetve legfelsőbb szinten a Kormányfők Tanácsára tartoztak. Mivel a számukra elfogadhatatlan döntések, mindenekelőtt az olasz–jugoszláv határ kije-

lölése miatt az amerikai béke delegáció 1919 végén elhagyta a konferenciát, ezeknek a testületeknek a munkájában az USA már csak megfigyelőként vett részt.

A magyar kérdés először a Kormányfő Tanácsának február 25-i kibővített londoni ülésén vetődött fel. Az ügyet Lord Curzon, az új brit külügyminiszter hozta szóba, jelezve, hogy a magyar válaszejegyzékekre valamilyen módon reagálni kell. Curzon felvetése a korábbiakhoz hasonlóan ismét szembeállította a három hatalom vezetőjét. Millerand, az új francia miniszterelnök úgy vélte, hogy „...a konferenciának fenn kell tartania a döntést, amelyet mind Magyarországnak határait, mind a pénzügyi rendezésre vonatkozóan már meghozott”.¹⁵ Lloyd George viszont a leghatározottabban a magyarok észrevételeinek alapos és akár legfelsőbb szintű megvizsgálását támogatta. A szövetségesek – mondotta – nem akarhatják, hogy „... a magyarok örök ellenségek maradjanak, márpedig éppen az történne, ha a szövetségesek olvasatlanul (megfontolás nélkül) elutasítanák a magyar fellebbezést. Véleménye az, hogy a magyarok által prezentált anyagot részrehajlás nélkül meg kell vizsgálni, és ez alól nem vonhatják ki magukat a felelős miniszterek, akiknek a hozott döntésekről számot kell adniuk a parlamentben és mindenütt.” Francesco Nitti csatlakozott Lloyd George véleményéhez. Philippe Berthelot, francia külügyi vezető viszont természetesen saját miniszterelnökét támogatta. Nagyon komoly komplikációkkal járhatna – összegezte véleményét – „ha a határok kérdését újra nyitottnak tekintenék”. A vita annak kimondásával zárult, hogy a határok kérdését és a pénzügyeket tanulmányozzák a külügyminiszterek, a többi észrevétellel pedig foglalkozzon a Nagykövetek Tanácsa.¹⁶

A fenti határozat ellenére a szövetségesek március 3-ai – ugyancsak londoni – konferenciáján Lloyd George ismét visszatért a magyar határok ügyére. Pontos statisztikai adatokat citálva mutatott rá, hogy a békeszerződés legkevesebb 2 millió 750 ezer magyart, azaz „a teljes magyar népesség egyharmadát” tervez idegen uralom alá helyezni, és „ezt nem lesz könnyű megvédeni”. Nem lesz béke Közép-Európában – jövendölte –, „ha utólag kiderül, hogy Magyarország igényei jogosak, és hogy egész magyar közösségeket úgy adtak át Csehszlovákiának és Erdélynek [sic!], mint egy marhacsordát csak azért, mert a konferencia elutasította a magyar ügy megvitatását”.

A vitában Nitti ismét Lloyd George mellé állt, hangoztatva, hogy „[j]elenleg a magyarok hatalmas tömegei élnek saját hazájukon kívül, és a Tanácsnak nem szabad elfelejtenie, hogy még a legyőzött nemzeteknek is joguk van az igazságos bánásmódhoz”. Berthelot viszont makacsul ellenezte az angol–olasz javaslatot. Mindenekelőtt arra hivatkozott, hogy a magyar szerződés tervezetét a békekonferencia már minden szinten elfogadta. A kompromisszum, amiben végül megállapodtak, újfent a döntés elnapolása, illetve az egész ügy átadása lett a külügyminiszterek és nagykövetek egyesített tanácsának.¹⁷

A Külügyminiszterek és Nagykövetek Tanácsa március 8-án tűzte napirendre a magyar határok esetleges megváltoztatásának ügyét. A vita megkezdése előtt a résztvevők tanulmányozhatták a magyar béke delegáció memorandumait és az ezekre adott közös román, csehszlovák és jugoszláv ellenjegyzéket. Ez a 24 oldalas összeállítás elfogadhatatlannak nevezte a már többször és véglegesként közölt határok megváltoztatását, s visszautasította népszavazások tartását is az „anyaországokkal” „újraegyesült” országrészekben. Egyedül a gazdasági együttműködés kívánatosságát ismerte el, ám ezt is csak úgy, hogy az nem eredményezheti Magyarországnak „mesterségesen fejlesztett iparának életben tartását”.

A francia és az olasz delegátusok között kialakult szópárbajnak véget vetve Lord Curzon végül egy olyan áthidaló javaslatot terjesztett elő, hogy a békeszerződés tervezetén ne változtassanak, viszont csatoljanak hozzá egy olyan kísérőlevelet, amelyben biztosítják a magyarokat, hogy amennyiben a határmegállapító bizottságok „alapos helyszíni vizsgálat eredményeként úgy találják, hogy bizonyos helyeken igazságtalanság történt, és módosításra van szükség, joguk legyen jelenteni véleményüket a Népszövetségnek”. Bár ez a formula nagyon messze állt Lloyd George és Nitti eredeti felvetésének szellemétől, Berthelot ezt is csak azzal a megszorítással fogadta el, hogy a határmegvonás szakértők által kidolgozott alapelveinek „sérthetetlennek kell maradniuk”. A határmegállapító bizottságok tehát csak arra kapjanak felhatalmazást, hogy egyes konkrét pontokon mutathassanak rá a módosítás szükségességére, de ne egész határszakaszokat vizsgáljanak felül.¹⁸

Némi vita után a magyar kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy erőtlensége miatt nem tehet mást, mint, hogy aláírja a békeszerződést. Ismeretes módon erre 1920. június 4-én került sor a versailles-i kastélykert Grand Trianon nevű palotájában. Az aláírással, majd a békeszerződés 1920 őszi és 1921 tavaszi és nyári ratifikációjával Magyarország új és Románia új nyugati határai véglegessé váltak.

■ JEGYZETEK

1. Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris Kiadó, Bp., 2007.³ 79–80.
2. Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések*. Göncöl Kiadó, Bp., é. n. 116–127.
3. Uo. 127–134.
4. Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. 1918–1919*. Akadémiai Kiadó, 1999. 110–115.
5. Uo. 117–125.
6. Uo. 127–135, 138–154, 159–165, 182–184, 186–215.
7. Uo. 144–150.
8. Litván György (szerk.): *Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról*. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1998. 40.
9. Francis Deák: *Hungary at the Paris Peace Conference*. Columbia University Press, New York, 1942. 434–441.
10. Uo. 444–448.
11. Ádám Magda – Cholnoky Győző – Pomogáts Béla (szerk.): *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban*. Lucidus Kiadó, Bp., 2000. 49–69.
12. Uo. 116–139.
13. Uo. 351–357.
14. Uo. 357–364. és 369–394.
15. Idézi Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Kiadó, Bp., 1983. 379.
16. Galántai József: *A trianoni békekötés 1920*. Gondolat, Bp., 1990. 104.
17. J. P. T. Bury –R. Butler (szerk.): *Documents on British Foreign Policy*. First Series. Vol. VII. London, 1958. 384–388.
18. Uo. 440–449. Ezt és az ezt megelőzően ismertetett brit dokumentumot magyar fordításban közli Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*, i.m. 178–188.

DEMÉNY PÉTER

Teke

az élet
leverte
egy-egy
bábomat
de itt
nem olyan
visszarakós
a gépezet
és van
amit
én sem
tudok
visszarakni
olykor
már azon
kaptam
magam
hogya
élvezem
mint mikor
a krokodil
az antilopot
de ezek
az én
antilopjaim
és vajon
hány van
amíg
elböldögölöm
elszenvedem
elbillentyűzgetem
magam
a végtelenbe
milyen felkavaró
az ember
akkor
lesz végtelen
mikor
minden
bábját
leverí

KESZTHELYI GYÖRGY

Álmatlan tartomány

Leléceltem a nagy bevezetőre,
s az improvizált, kisminkelt földet
már nem is láttam. Ez ám a többlet!
Ez ám a hallgatag, nyomorult, póre

magány – ha felismered lábam nyomát,
az út sarában döglő lényeket
(anyám mellett caplató vérebet)
akkor fogd magad s cuccodat – gyere át,

ez itt egy álmatlan, éji tartomány,
ahol zsákutcák zsákutcáig érnek,
mint szöges drótkerítések – holott

a lélek csendes határtalanságán
találkozunk, mint idegvégződések –
törvényszegő módon: imitt vagy amott.

Rendhagyó tavasz

Talpalávalót, csárdást, csúrdöngölőt
életre hozni itt még ma sem tudok...
Rendhagyó tavasz ez, én pedig ostobább;
nevethetnek rajtunk ördögök, angyalok,
mert hol így, hol úgy – mit is meséljek erről tovább?
Nem tudom, ki vagy, nem tudod, ki vagyok.
Mi lennénk a számkivetettek,
a büszke élet rongyos méltóságai?
A félreértett kitaszítottak?
Haszontalan páriák rozoga másai?

Nem beszélgetünk érthető nyelveken,
hangos vagy halk szavunk gyantaillatát
érezem, ha ébredek – vagy öntudatlanul,
mert kezed nincs ott, ahol az én kezem
keres egy másik kézfejet, érrendszert.
Nem is láthatlak már a felületen.
De mégsem isten veled, mégsem búcsúszó.

Gyanítható, mi alapvető, mi elkerülhetetlen,
a sejt mozdulatlan – látszólag – mint a bányató.

Egyetlen híd van, amely átvezet
a megnémult, iszapos vizeken,
egyetlen orvoslás, terápia
a fekélyre, amelynek kórneve: képzelet –
éjszakák kellős közepén éberem
figyelem az első csatlakozó jelet.
Néha az óra is megáll, két béna karja,
s az ész sem sugallja, hogy besötétedett,
hogyan bezárt a vaskapu, és hazamentek
a mézporral fehérre festett
kőfaragók.

A GYULAFEHÉRVÁRI EGYESÜLÉSI HATÁROZATOK

■ I. Erdély, Bánát és Magyarország összes románjainak meghatalmazott képviselői 1918. november 18-án (december 1-jén) nemzetgyűlésbe gyűlve Gyulafehérvárt, kimondják a románoknak s az általuk lakott területeknek egyesülését Romániával. A nemzetgyűlés külön is kijelenti a román nemzet elidegeníthetetlen jogát a Maros, Tisza és Duna között elterülő egész Bánátra.

II. A nemzetgyűlés az általános választói jog alapján választandó alkotmányozó gyűlés összeüléséig ideiglenes autonómiát tart fenn e területek lakosai számára.

III. Ezzel kapcsolatosan az új román állam szervezésére a nemzetgyűlés a következő alapelveket proklamálja:

1. Teljes nemzeti szabadság az együtt lakó népek számára. Mindenik népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által. A törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számarányában nyer jogot.

2. Egyenlő jog és teljes felekezeti autonóm szabadság az állam összes felekezetei számára.

3. Tiszta demokratikus uralom föltétlen megvalósítása a közélet minden terén. Általános, közvetlen, egyenlő, titkos, községenkénti, proporciós választói jog mindkét nemű huszonegy évet betöltött személy számára, a községi, megyei és törvényhozási képviselő választásánál.

4. Korlátlan sajtó, gyűlekezési és egyesülési jog; minden emberi gondolat szabad terjesztése.

5. Radikális földbirtokreform. Az összes, különösen a nagybirtok, össze fognak íratni. Ezen összeírás alapján, eltörölve a hitbizományokat és a szükség mértékében csökkentve a latifundiumokat, lehetővé teendő a földművelőknek, hogy maguknak legalábbis olyan nagyságú birtokot (szántót, legelőt, erdőt) szerezhessenek, amelyet családtagjaikkal együtt megművelhessenek. Ennek az agrárpolitikának a vezérfonala egyfelől a szociális kiegyenlítés előmozdítása, másfelől a termelés fokozása kell hogy legyen.

6. Az ipari munkásságnak biztosítandók azok a jogok, amelyek a legelőrehaladottabb nyugati ipari államokban törvénybe vannak iktatva.

IV. A nemzetgyűlés kifejezi azt az óhaját, hogy a békekongresszus meg fogja valósítani a népek közösségét, olyformán, hogy jogosság és szabadság legyen biztosítva nagy és kis nemzetek számára egyaránt, a jövőre ki legyen zárva a háború mint a nemzetközi viszonyok rendezését szolgáló eszköz.

V. E gyűlésen összesereglett románok üdvözlétüket küldik bukovinai testvéreiknek, akik felszabadultak az Osztrák–Magyar Monarchia jáрма alól s egyesültek a román anyaországgal.

VI. A nemzetgyűlés szeretettel és lelkesedéssel üdvözli az eddig az osztrák–magyar monarchia jármában élt nemzeteket, éspedig a cseh–szlovák, osztrák–német, jugoszláv, lengyel s rutén nemzetet és elhatározta, hogy ez az üdvözlét adassék az illető nemzetek tudtára.

VII. A nemzetgyűlés alázattal hajlik meg azoknak a hős románoknak az emléke előtt, akik a háborúban vérüket ontották eszményünk megvalósításáért, halált halván a nemzet szabadságáért és egységéért.

VIII. A nemzetgyűlés hálájának és csodálatának ad kifejezést a szövetekezett hatalmakkal szemben, amelyek egy évtized óta háborúra készülő ellenség ellen folytatott nagyszerű és makacs küzdelmek árán megmentették a civilizációt a barbarizmus körmei közül.

IX. A nemzetgyűlés elhatározta, hogy az erdélyi, bánáti és magyarországi románok ügyeinek további vezetésére egy nagynemzeti tanácsot szervez, amely teljes jogosultsággal bírand, hogy a román nemzetet képviselje.

(Mikó Imre: *Huszonkét év*. Studium Kiadó, Bp., 1941. 265–267.)

GYÁRFÁS ELEMÉR

EGY ÁT NEM ADOTT MEMORANDUM

„Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei”

Gyárfás Elemér (1884, Borzás [ma Dicsőszentmárton része] – 1945, Bukarest) jogász, közgazdász, politikus. Kolozsváron, Budapesten és a párizsi Sorbonne-on végzett jogi tanulmányokat. Erdélybe hazatérve 1909-ben ügyvédi oklevelet szerzett, és részt vett a megyei közéletben. 1917–1918-ban Kisküküllő megye főispánja, 1918-ban a helyi Nemzeti Tanács elnökévé választják. 1921-től a Magyar Szövetség megyei elnöke. A húszas évek közepétől a romániai Országos Magyar Párt elnöki tanácsának tagja, 1926-tól Csík megye szenátora. Ebben a tisztségében elsősorban egyházi és közigazgatási kérdésekkel foglalkozott, így szerepe volt az erdélyi római katolikus egyház és a román állam között létrejött konkordátum megszövegezésében. Az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség alapítója és alelnöke, az Egyházmegyei Tanács tagja, 1933-tól a Katolikus Státus világi elnöke. A dicsőszentmártoni Közgazdasági Bank, később az Erdélyi Bankszindikátus elnöke, majd 1941–44-ben a Romániai Magyar Népközség elnöke.

Alábbi elaborátumát Iuliu Maniunak szánta, akit jól ismert. 1919. március 21-én meg is írta neki a memorandumhoz csatolt kísérőlevelét, találkozott is vele Nagyszebenben, ám mégsem adta át neki. A Szebenben uralkozó közhangulat hatása alatt úgy ítélte meg, hogy „a memorandum elkésett. A kocka el volt már vetve, nemcsak az önálló, hanem az autonóm Erdély is túlhaladott álláspont volt már akkor.”

K. K. Gy.

■ Az erdélyi románság vezetői a forradalom kitörésének órájától kezdve csak saját népük megszervezésével foglalkoztak. Az 1918. december 1-én tartott gyulafehérvári gyűlésre csak az erdélyi román nép kiküldöttei voltak hivatalosak. A medgyesi gyűlés után bekapcsolódtak az erdélyi közéletbe a szászok is. Hogy azonban Erdélyben magyarok is laknak, azt a nagyszebeni kormányzótanács egyszerűen nem látszott tudomásul venni.

E taktikának mindkét népre végzetes következményeit éreztem és előre láttam. Ennek hatása alatt írtam meg az alábbi memorandumot Maniu Gyulához, a nagyszebeni kormányzótanács elnökéhez. Hogy megírtam és éppen ekkor írtam meg, arra nem csekély befolyással volt az a véres esemény is, melyről az előző fejezet számol be. [Dr. Bréda Emil ügyvédet 1919. március 10-én a földosztás lázában élő parasztok Erdőalján agyonverték. Lásd *Dr. Bréda Emil*. In: Gyárfás Elemér: *Erdélyi problémák 1903–1923*. Erdélyi Irodalmi Társaság, Cluj-Kolozsvár, 1923. 140–142. – K. K. Gy.]

A memorandumot személyesen vittem el Nagyszebenbe és Maniu Gyulától kihallgatást kértem vármegyém egyes fenyegetett közigazgatási

nyei ügyében. Maniu lekötelező szívességgel fogadott, panaszaimat nyomban személyesen orvosolta, előterjesztett kéréseimet teljesítette.

A memorandumot azonban mégsem adtam át neki.

A közvetlen érintkezés s a Nagyszebenben uralkodó közhangulat hatása alatt éreznem kellett, hogy a memorandum elkésztett. A kocka el volt már vetve. Nemcsak az önálló, hanem az autonóm Erdély is túlhaladott álláspont volt már akkor.

Konkrét kívánságaim honorálása dacára rezignáltán tértem vissza Nagyszebenből.

Május havában ismét volt egy momentum, mikor úgy látszott, mintha a nagyszebeni kormányzótanács a magyarországi események hatása alatt talán mégis hajlandó volna a megoldás valamilyen formáját akceptálni.

Ekkor bemutattam az általam kidolgozott kibontakozási tervet egy tekintélyes, idősebb magyar úrnak, kinek az nagyon megtetszett és elvitte Hätegan miniszternek, akkor már Kolozsvárra.

A nagyszebeni hangulat hatása alatt semmiféle illúziókat sem tápláltam az eredmény tekintetében.

Hätegan tényleg azt mondta a tervre, hogy az „nagyon érdekes”.

S ezzel sorsa meg is volt pecsételve.

Nekem azonban mégis megmaradt az a kétes értékű vigasztalásom, hogy a kibontakozási tervet eljutott felelős kezekbe. S így soha senki sem vádolhatja meg az erdélyi magyarságot azzal, hogy nem kereste az erdélyi románsággal az érintkezést s nem jelölt meg modus vivendit Erdély harmonikus újjászervezésére abban az időpontban, mikor ledőltek a régi államkeretek, de az új államalakulások kérdésében még nem döntött a nemzetek legfőbb ítélőszéke.

A Maniu Gyulának át nem adott memorandum a következő:

Elnök Úr!

Falusi magányomban sokat elmélkedem fajom, nemzetem és szép Erdélyországunk sorsa felett.

Nem ejtettek soha egy percig sem kétségbe a nehézségek, súrlódások, a kulturális és gazdasági fejlődés mai akadályai, melyek sok embert megzavartak, sőt egyesek erkölcsi világának egyensúlyát is meggingatták.

Tisztában voltam és vagyok azzal, hogy mindez csupán természetes következménye a nagy átalakulással járó rázkódtatásoknak s annak az egymás iránti kölcsönös bizalmatlanságnak, féltékenységeknek és sok félreértésnek, melynek orvoslására a múlt férfiai semmit sem tettek, azzal soha komolyan nem is törődtek.

Nem zavartak meg ezek a bajok és nehézségek engem azért sem, mert tisztában voltam vele, hogy a mostani nehéz, súlyos közállapotoknak előbb-utóbb meg kell változniuk; a kormányzók és kormányzottak közötti viszonyban bizonyos modus vivendinek *kell* létrejönnie, hiszen az Elnök Úr kormánya alatt élő milliányi magyarság nem quantité négligeable. Jól tudom azt, hogy szuronyokkal tartósan éppúgy nem lehet kormányozni, amint a kormányzottaknak sem lehet évtizedeken át állandóan a legmirevebb passzivitást és ellenszegülést tanúsítani. Személyesen ismerve és tapasztalva a kormányzótanács több tagjának s elsősorban Elnök Úrnak széles európai látkörét és modern, liberális gondolkodását, meg voltam

mindig győződve arról, hogy ha más nem, úgy az *idő* előbb-utóbb meg fogja hozni e problémák megoldását, vagy legalábbis a ma még égő, fájó sebek beheggedését.

Úgy ítélt meg a helyzetet, hogy az erdélyi magyarság nyugodtan, türelemmel bevárhatja az idők változását. Több veszténivalója már amúgy sincsen s bármely politikai változás csak enyhíthet, de többé már nem súlyosbíthat a sorsán. Ez a tudat nyugalmat és türelmet öntött a lelkembe s ugyanerre intettem mindazokat, akik sorsunkon kétségbeesve elkeseredtek.

Ma azonban úgy látom és érzem, hogy a helyzet megváltozott.

Szabadjon egy többszázados régi erdélyi román anekdotát felelevenítenem. Egy embert pokolba visznek az ördögök. Barátai, ismerősei sajnálkoznak rajta: No te szegény lélek, neked ugyan rossz sors jutott, rosszabb már nem is lehetne! Az elkárhozott nevetve válaszol: Dehogynem, dehogynem! Igaz, hogy a pokolba jutok s igaz, hogy a pokol a legnagyobb rossz, de mégis legalább *visznek* oda a hátukon az ördögök. Hát ha megnyergelnének, a hátamra ülnének s nekem kellene őket is vinnem, akkor is csak a pokolba jutnék s bizony sokkal rosszabb sorsom volna!

Az erdélyi magyarság ma már nem ringathatja magát abban a hitben, hogy sorsa rosszabbra nem, hanem csak jobbra fordulhat s nem számíthat többé arra, hogy ha egyéb nem, úgy lendít végül a sorsán az az előrelátás, mellyel a jó gazda saját érdekében kíméli, ápolja és gondozza nemcsak édes fiait és leányait, hanem igavonó marháját és fejőstehenét is.

Az okos, előrelátó gazda részéről számítani lehet erre a kíméletre. Az erdélyi magyarság azonban ma az előtt a helyzet előtt áll, hogy ugyan így is, úgy is a pokolba jut, de oda nem kényelmesen a hátukon viszik őt mások, hanem megnyergelik, hátára ülnek s neki magának kell majd vinnie másokat, akiknek szintén ugyanoda vezet az útjuk.

Három évet töltöttem a harctéren katonák között, ismerem a legénység gondolkozását és lelkiállapotát. E tapasztalataim alapján eleve tisztában voltam azzal, hogy ha a mielőbbi béke meg nem köttetik, akkor okvetlenül katasztrófa lesz a dolog vége s ezért már annak idején illetékes helyen többször figyelmeztettem a bekövetkező veszedelemre, mely abban rejlik, hogy nagy embertömegeket hadba szólítani, felfegyverezni és harcba vinni ugyan szintén elég nehéz dolog, de még mindig aránytalanul könnyebb feladat, mint ugyanezeket azután leszerelni, lefegyverezni s békés polgári foglalkozásukhoz minden rázkódtatás nélkül visszavezetni.

A románság impériuma ma Erdélyben egyfelől a román királyságra, másfelől az erdélyi román intelligenciára s köztük elsősorban a papságra támaszkodik. Nem túlzás tehát, ha azt mondom,

hogy egy esetleges bolsevik-szociálista agitáció ez ellen az uralom ellen harcba viszi azt az egész fegyvertárát, mellyel – ma például Magyarországon – oly fanatikusan küzd a közélet minden konzervatív, royalista, klerikális, imperiálista és nacionalista jellegű vagy annak minősíthető megnyilvánulása ellen.

Elnök Úr ismer engem, ismeri a románság nagy kérdéseiről a múltban és a jelenben vallott álláspontomat; ezért bizonyára nem fog sem félreértetni, sem megnehezíteni, ha nyíltan és őszintén kimondom, amit hiszek és gondolok.

Az erdélyi magyarság eddig bizonyos fásult egykedvűséggel nézte a *román nacionalizmus* és a *magyarországi bolsevizmus* harcát. Tisztában

volt azzal, hogy egyiktől sem várhat sok jót és bármelyiknek a győzelme esetén egyaránt a pokolba viszik az ördögök. De érezte másfelől azt is, hogy egyik sem irányul egyenesen és elsősorban ellene s változatos érzelmekkel reménykedett abban, hogy egyik vagy másik mégiscsak kíméletesebb lesz iránta.

A magyarországi bolsevizmus Scyllája s a román nacionalizmus Charybdis között azonban ma egy új veszedelem tűnt föl s ez: a román bolsevizmus réme.

Hogy ez a veszedelem reánk – erdélyi magyarokra és románokra nézve egyaránt – mit jelent, azt nem kell bővebben fejtegetnem. S hogy egy román bolsevizmus veszedelmének eshetőségével igenis komolyan számolnunk kell, azt falusi magányomban és teljes visszavonultságomban is módomban állott megállapítani.

A veszedelem ma még nem imminens. Az október végi budapesti forradalom kitörését sem hitte azonban senki közvetlenül küszöbön állónak. Szabadjon ezért – mint érdektelen külső személynek, aki *alulról* nézem ma a dolgokat – kifejezést adnom azon meggyőződésemnek, hogy amint Károly király és Wekerle illúziókban ringatózva lekésték az orvoslás történelmi pillanatát, úgy bekövetkezhetik az az idő s talán nincs is messze, midőn Elnök Úr kormányának nem annyira a magyar nacionalizmussal, mint elsősorban ezzel a belső veszedelemmel kell számolnia.

Ismételten kérem, hogy a kultúrember komoly aggodalmától sugallt eme nyílt és őszinte szót ne méltóztassék félreérteni.

A kultúrember aggodalma adta kezembe a tollat, hogy rámutassak azokra az eszközökre, melyekkel nézetem szerint meg lehetne előzni Erdély összes kultúrális és gazdasági kincseinek elpusztulását.

Ez az eszköz pedig: az erdélyi magyarsággal kötendő igazságos és méltányos béke a wilsoni elvek s a történelmi Erdély alkotmányrendszerének alapján.

Igaz, hogy a két népfaj ideológiáját ma egy világ választja el. Igaz, hogy Nagy-Románia ideálja s Magyarország területi integritásának elve, mint a tűz és a víz, ma engesztelhetetlen ellenségekként állanak egymással szemben.

Végeredményben azonban mindkét ideál csak *távolabbi* végcélja a két erdélyi népfajnak és *sokkal közelebb állanak mindkettőjük lelkéhez azok az értékek – saját tűzhelye, kultúrája, vallása, sociális rendje és kis vagyonszáma –, melyek most mind közvetlen veszedelemben forognak.*

Hiszem, hogy kölcsönös jóakarattal meg lehet találni a megértés útját. Minél hamarabb rálépünk erre, annál könnyebben; minél tovább halogatjuk, annál több új meg új függő kérdés mérgesedik el s annál több problémának a kiegyenlítésén kell fáradoznunk, amint pl. a tisztviselőkérdés is napról napra nehezebbé és bonyolultabbá válik.

Nem maradok a frázisoknál és bátor vagyok konkrét javaslatot terjeszteni Elnök Úr elé, kérném azonban, hogy azt kizárólag saját személyes tájékoztatására szolgáló, teljesen bizalmas jellegű közlésnek méltóztassék tekinteni.

Előrebocsátom, hogy csupán a saját iniciatívámból és kizárólag a magam nevében beszélek. Amit előterjesztendő vagyok, azt senki mással nem közöltem. Merem állítani azonban, hogy ismerem az erdélyi magyarság gondolkozását, lelkivilágát és tudom, hogy mik a vágyai, törekvései, eszméi és sérelmei.

Az idecsatolt irat tizenkét pontjában foglaltam össze azokat az alapelveket, melyek alapján hitem szerint a román kormányzótanács és az erdélyi magyarság között meg lehetne teremteni azt a méltányos, igazságos, maradandó békét és egyetértést, mely nem abban áll, hogy a létező kormányrendszerbe egyik vagy másik népfaj a jobb jövő reményében fásultan *beletörődik*, hanem olyan impérium lenne, melyet *mindegyikük a magáénak vall és érez, ahhoz teljes lelkéből ragaszkodik* s nemcsak hogy nem törekszik, sőt nem is vágyik annak megdöntésére, hanem ellenkezőleg készségesen *hajlandó azt minden külső erkölcsi vagy fizikai támadással szemben megvédelmezni*.

Messze vezetne, ha 12 pontomat külön-külön kívánnám indokolni. A leglényegesebb szempont, amelyet éppen a magyarság ideológiájára s egész lelkivilágára való tekintettel nem mellőzhettem s hangsúlyozva ki kellett emelnem: *a jogfolytonosság elvének sértetlen fenntartása*. Ennek respektálását igen fontos gyakorlati érdekek is okvetlenül szükségessé teszik. A pesti forradalom nem tartotta a magyarság lelkének ütőerén kezét, mikor ezt az elvet figyelmen kívül hagyta; ezért kudarca előre látható volt.

Ne tévessze meg Elnök Urat az, hogy akadnak magyar emberek, kik kevesebbel, talán lényegesen kevesebbel beérik. Sokkal többen vannak azok, akik egyáltalában semmiféle egyezségről nem akarnak hallani. A megoldásnak olyannak kell lennie, mely a magyarság zömének, nagy tömegeinek lelkében teremt megnyugvást. Az erdélyi románságnak a legutóbbi évtizedekben folytatott küzdelmei világosan bizonyítják azt, hogy egypár gyöngébb gerincű, energiátlanabb ember csatlakozása valamely, a nép lelkétől idegen irányzathoz csak azt eredményezi, hogy a mérsékeltebb gondolkodásúak valósággal kiközösítettnek népük érzelmi világából, mely ennek következtében mindinkább a szélsőséges elemek befolyása alá kerül. Mig ellenben az 1867-iki kiegyezés története azt igazolja, hogy a mégoly népszerű szélsőséges politika is megbukik vagy legalábbis évtizedekre ábrándképpé foszlik akkor, ha a nemzet érzelmeivel számolva, komolyan, őszintén, fenntartás nélkül rálépünk a megértés útjára.

A csalhatatlanságot természetesen nem arrogálom magamnak s távolról sem állítom, hogy tételeim nem volnának diskutabilisak, sőt kétségtelenül igen sok változtatáson fognak keresztül menni akkor is, ha itt is, ott is elfogadtatnak.

Én csupán az irányt kívántam megjelölni, az útvonal kitűzése, az útraszírozása további feladat.

Ha Elnök Úr javaslataimat tárgyalásra alkalmasoknak s lényegükben elfogadhatóknak ítéli, úgy erre vonatkozó közléseinek és kívánságainak tudomásulvétele után én gondoskodnék arról, hogy összehívassék egy hét-nyolc tagból álló szűkebb bizottság, melyben részt venne a három magyar egyház főpásztora, a katolikus, református és unitárius püspök, valamint négy-öt olyan független, tekintélyes vezető férfiú, kiket az erdélyi magyarság eddigi politikai múltjuk alapján őszintén, fenntartás nélkül, valóban vezetőinek vall és ismer. Ez a szűkebb bizottság volna hivatva arra, hogy az unió alapelveit a nagyszebeni kormányzótanáccsal egyetértésben véglegesen megformulázza; aminek megtörténte után összehívánék egy 120-200 tagból álló magyar nemzeti tanács, mely a kötött megál-

lapodást szankcionálná s a kormányzótanácsba a magyarság képviselőit megválasztaná.

Egy ilyen alapokra fektetett megállapodás nemcsak az Elnök Úr kormánya alatt élő magyarság helyzetét rendezné, de – amint Erdély történeti múltja igazolja – kiszámíthatatlan befolyással lenne a szomszédos – Szatmár, Debrecen, Nagyvárad, Arad stb.– vidékek magatartására is. Külpolitikai jelentőségét nem tudom ma innen megítélni, de bizonyára szintén nem volna lekicsinyelhető.

Ha Elnök Úr bölcs megítélése szerint javaslataim ez idő szerint nem képezhetik további tárgyalás alapját – nos akkor egyszerűen korai volt még a galambot a bárkából kibocsátani. Ez esetben csak az az egy kérésem volna, hogy jelen közlésemet, mely teljesen magánjellegű és bizalmas természetű, ennek megfelelően kezelni és egyszerűen meg nem történtnek tekinteni kegyeskedjék.

Fogadja Elnök Úr kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Dicsőszentmárton, 1919. március 24.

A kibontakozási tervet, melynek „*Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei*” címet adtam, a következő 12 pontban foglalja össze a kontemplált megállapodás körvonalait:

1. Erdély három nemzete: a *magyar*, a *román* és a *szász nemzet* közös nagy érdekei: a közrend, személy- és vagyonbiztonság, a vallás- és lelkiismereti szabadság, a nyugodt kulturális és gazdasági fejlődés, a valódi szabadság és demokrácia védelmére s Erdély vérrrel szentelt földjének jövő boldogsága érdekében *szoros, fölbonthatatlan uniót és szövetséget köt egymással*.

2. Magyarország területi integritásának és Nagy-Romániának az erdélyi nemzeteket ez idő szerint egymással szembeállító problémája *külpolitikai* kérdésnek tekintetik s mint ilyen fog annak idején Erdélyország arra hivatott legális organumai által végleges megoldáshoz jutni, a három nemzet ezen unióban biztosított autonóm jogainak teljes respektálása és intézményes védelme mellett.

3. Ugyancsak *külpolitikai* kérdésnek tekintetik s mint ilyen fog elbírálatni az a további kérdés is, hogy mely területek tartozzanak az ekként három nemzet szövetségéből álló Erdélyországhoz.

4. A három nemzet 24 tagból álló kormányzótanácsot alkot, mely 10 román, 10 magyar és 4 szász tagból áll, kiket saját nemzeteik ideiglenes képviselői delegálnak. Az így megalkotott kormányzótanács határozatait egyhangúlag vagy legalább kétharmad szótöbbséggel hozza.

5. A kormányzótanács tagjai töltik be részben miniszteri, részben államtitkári minőségben a szervezendő 12 tárcát, melyből 5 a román, 5 a magyar és 2 a szász nemzetnek jut akként, hogy a miniszter és az államtitkár egyik tárcánál se tartozzék ugyanazon nemzethez.

6. Mindazon szentesített törvények és egyéb jogszabályok, melyek Erdély területén 1918. október 31-én érvényben voltak, továbbra is teljes változatlansággal érvényben maradnak, azzal az egyetlen eltéréssel, hogy mindazok a jogok, funkciók és hatáskörök, melyek a tételes törvények értelmében ed-

dig a királyt és a magyar kormányt illették meg, a törvényhozás további intézkedéséig a kormányzótanácsra szállanak át s Magyarország címere és jelvényei helyett Erdély címere és lobogója használandó.

7. A történelmi tradíciókra és az egyes nemzetek közötti féltékenységekre való tekintettel az erdélyi kormányzótanács *Gyulafehérvárt* választja székhelyéül.

8. Mindazon tisztviselők, kik 1918. október 31-én állásban voltak, állásukban, hatáskörükben és illetményeik élvezetében változatlanul megmaradnak. Előléptetésük, nyugdíjazásuk, fegyelmi eljárás alá helyezésük s elmozdításuk tárgyában a fennálló tételes jogszabályok irányadók.

A nagyszebeni román kormányzótanács által eszközölt tisztviselői kinevezéseket az erdélyi kormányzótanács en bloc szankcionálja és megerősíti; amennyiben azonban ezeket nem kívánná jelenlegi szolgálati helyükön alkalmazni és saját beleegyezésükkel nem volnának áthelyezhetők, teljes illetményekkel rendelkezési állományba helyezhetők.

9. Az erdélyi kormányzótanács tagjai s az ennek megalakulása után újonnan hivatalba lépő tisztviselők és egyéb közfunkcionáriusok a következő esküt teszik le:

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, hogy Erdélyhez hű leszek, Erdély alkotmányát, a három nemzet unióját és szabadságait, Erdély minden polgárának lelkiismereti, nemzeti és önkormányzati jogait tisztetem, megőrzöm, ahhoz teljes szívemből ragaszkodom; a törvényt megtartom, előljárom törvényes rendelkezéseinek engedelmeskedem, a hivatali titkot megőrzöm s hivatalos kötelességeimet pontosan és lelkiismeretesen teljesítem. Isten engem úgy segéljen!

10. A kormányzótanács megalakulásától számított 15 napon belül egybehívja az erdélyi országgyűlést akként, hogy az legkésőbb három hónapon belül összeüljön. A választások a kormányzótanács imperiumának alávetett egész területen a fennálló törvények szerint érvényes szavazati jog és eljárás mellett s a ma érvényben lévő rendelkezések szerinti választókerületekben hajttnak végre. Az országgyűlésre a választott képviselőkön kívül ülési és szavazati joggal meghívhatnak az erdélyi egyházak püspökei és egyházmegyénként egy-egy világi főemberük. A választások szabadságáért és tisztaságáért a kormányzótanács tagjai egyéni reputációjukkal és politikai becsületükkel felelnek.

11. A kormányzótanács a következő törvényjavaslatokat terjeszti az országgyűlés elé:

a) Erdély törvényhozó szerveinek organizációjáról és Erdély címerének, színeinek, valamint a három nemzet jelvényeinek használatáról;

b) az általános választójogról;

c) az agrárreformról;

d) a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló 1868. évi XLIV t.-c. olyatén megváltoztatásáról, mely az unióban szövetkezett három nemzet jogainak és méltóságának megfelel;

e) a vármegyéknek a nyelvhatárokkal lehető összhangban való kikerekítéséről, ezzel kapcsolatban a köz-, igazgatási és igazságszolgáltatási területek és választókerületek szoros összefüggésbe hozataláról;

f) a büntetőtörvénykönyv olyan módosításáról, mely szerint arra való tekintettel, hogy Erdélyország szuverénitásának a három nemzet a letéte-

ményese, felségsértésnek minősítették és aszerint büntetették minden olyan cselekmény, mely a három nemzet bármelyikének becsületét, faji öntudatát sérti, békés egyetértésük megbontására irányul és köztük gyűlöletet, visszavonást szít.

12. Erdélyi állampolgárok azok, akik

a) 1918. október 31-e előtt Erdély területén születtek vagy itt közhivalt viseltek,

b) akiket a törvényhozás honfiúsít,

c) az a) és b) alattiak törvényes leszármazói.

Erdély területén csak az erdélyi állampolgárok viselhetnek közhivalt, gyakorolhatnak politikai jogokat, bírhatnak ingatlant, lehetnek törvény által alkotott testületek és társadalmi egyesületek tagjai, valamint nyilvános számadásra kötelezett vállalatok igazgatósági és felügyelőbizottsági tagjai s tisztviselői.

E pontozatok letárgyaltatnak egy 7-10 tagból álló szűkebb bizottság által, mely a három erdélyi magyar püspök és a legtekintélyesebb erdélyi vezető férfiakkól állítatik össze.

Amennyiben a bizottság és a szebeni kormányzótanács között a pontozatokra nézve végleges megállapodás jön létre, úgy összehívatik egy szélesebb magyar nemzeti tanács, mely ezeket ratifikálja s a közös kormányzótanácsba a magyarság képviselőit megválasztja. E nemzeti tanács körülbelül a következőképpen állítatik össze:

A püspökök és egy-egy világi főember.

A magyar nemzetiségű és erdélyi születésű országgyűlési képviselők.

A legutolsó törvényesen kinevezett főispánok.

A kolozsvári egyetem rektora és dékánjai.

Az ügyvédi kamarák, kereskedelmi és iparkamarák, vármegyei gazdasági egyesületek, kir. törvényszékek és kir. ítélőtáblák elnökei.

(Gyárfás Elemér: *Egy át nem adott memorandum*. In: Uő: *Erdélyi problémák 1903–1923*. Erdélyi Irodalmi Társaság, Cluj-Kolozsvár, 1923. 143–153. Közölte még Pomogáts Béla: *Egy erdélyi autonómiatervezet*. Magyar Nemzet 1988. 282. sz.; Magyar Kisebbség 4. évf. 1998. 1. [11.] sz.)

A PÁRISI KISEBBSÉGI SZERZŐDÉS

■ A Szövetséges és Társult Főhatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Brit Birodalom, Franciaország, Olaszország és Japán), valamint Románia között 1919. december 9-én Párisban létrejött kisebbségi szerződés szövege:

1. cikk.

Románia kötelezi magát arra, hogy a jelen fejezet 2–8. cikkeiben foglalt rendelkezéseket alaptörvényekül ismeri el; hogy semminemű törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés ezekkel a rendelkezésekkel nem lesz ellenmondásban vagy ellentétben s hogy ezekkel szemben semmiféle törvény, rendelet vagy intézkedés nem lesz hatályos.

2. cikk.

A román kormány kötelezi magát, hogy az ország minden lakosának születési, állampolgári, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül az élet és szabadság teljes védelmét biztosítja.

Románia minden lakosát megilleti az a jog, hogy bármely hitet, vallást vagy hitvallást, nyilvánosan vagy otthonában, szabadon gyakoroljon, amennyiben ezeknek gyakorlata a közrenddel és jó erkölcsökkel nem ellenkezik.

3. cikk.

Az alább említett Szerződések különös rendelkezéseinek fenntartásával, Románia román állampolgároknak ismeri el jogérvényesen és mindennemű alakítás nélkül mindazokat a személyeket, akik a jelen Szerződés életbelépésének idejében Románia részét alkotó bármely területen, ideértve az Ausztriával és Magyarországgal kötött békeszerződések által Romániához csatolt, valamint esetleg a jövőben hozzácsatolandó területeket, állandóan laknak, kivéve, ha az illető személyt ebben az időpontban más, mint az osztrák vagy magyar állampolgárság illeti meg.

Mindazonáltal a 18 évesnél idősebb osztrák vagy magyar állampolgároknak joguk lesz, az említett Szerződésekben meghatározott feltételek mellett, minden más olyan állampolgárság javára optálni, amely számukra elérhető. A férj opciója maga után vonja a feleségét és a szülőké a 18 évesnél fiatalabb gyermekeikét.

Azok a személyek, akik a fent jelzett opciójogot gyakorolták, az ezt követő tizenkét hónapon belül kötelesek abba az államba áttenni állandó lakóhelyüket, amelynek állampolgárságáért optáltak. Joguk van azonban megtartani azokat az ingatlanokat, amelyeket román területen birtokolnak. Magukkal vihetik bármi néven nevezendő ingó vagyonukat. E címen semminemű kilépési díjakkal nem terhelhetők.

4. cikk.

Románia román állampolgároknak ismeri el jogérvényesen és mindennemű alakítás nélkül mindazokat az osztrák vagy magyar állampolgárságú személyeket, akik az Ausztriával és a Magyarországgal kötött békeszerződések által Romániához csatolt vagy esetleg a jövőben hozzá csatolandó területeken születtek állandóan ott lakó szülőktől, még abban az esetben is, ha ők maguk a jelen szerződés életbelépésének idején nem laktak is ott állandóan.

Mindazonáltal a jelen Szerződés életbelépését követő két éven belül ezek a személyek lakóhelyük országában az illetékes román hatóságok előtt kinyilatkoztathatják, hogy a román állampolgárságról lemondanak s ilyenkor már nem lehet őket többé román állampolgároknak tekinteni. Ebből a szempontból a férj nyilatkozata érvényes lesz a feleségre és a szülőké a 18 évesnél fiatalabb gyermekekre nézve is.

5. cikk.

Románia kötelezi magát, hogy semmi akadályt sem gördít a Szövetséges és Társult Hatalmak által Ausztriával vagy Magyarországgal kötött vagy kötendő Szerződésekben meghatározott s az érdekelteknek román állampolgárság megszerzését vagy meg nem szerzését megengedő opció-jog gyakorlása elé.

6. cikk.

A román területen való születés pusztán tényével jogérvényesen megszerzi a román állampolgárságot minden személy, akit születésénél fogva valamely más állampolgárság nem illet meg.

7. cikk.

Románia kötelezi magát, hogy román állampolgároknak ismeri el jogérvényesen és minden alakítás nélkül mindazokat a zsidókat, akik Románia területén laktak és akiket valamely más állampolgárság nem illet meg.

8. cikk.

Minden magyar állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi.

Vallási, hitbeli vagy felekezeti különbség a polgári és politikai jogok élvezete, így nevezetesen: nyilvános állások, hivatalok és méltóságok elnyerése vagy a különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyetlen román állampolgárra sem lehet hátrányos.

Egyetlen román állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában a magán- vagy üzleti forgalomban, a vallási életben, a sajtó útján történő vagy bármilyen közzététel terén, vagy nyilvános gyűléseken.

A román kormánynak a hivatalos nyelv megállapítására vonatkozó intézkedését nem érintve, a nem román nyelvű román állampolgárok nyelv-

vüknek a bíróságok előtt akár szóban, akár írásban való használata tekintetében méltányos könnyítésekben fognak részesülni.

9. cikk.

Azok a román állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi román állampolgárok. Nevezetesen hasonló joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használhatják és vallásukat szabadon gyakorolhatják.

10. cikk.

Olyan városokban és kerületekben, ahol nem román nyelvű román állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a román kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy ily román állampolgárok gyermekeit az elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák. Ez a rendelkezés nem akadályozza a román kormányt abban, hogy a román nyelv oktatását az említett iskolákban kötelezővé tegye.

Azokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban laknak faji, vallási vagy nyelvi kisebbséghez tartozó román állampolgárok, ezeknek a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek élvezetéből és felhasználásából, amelyek a közvagyon terhére állami, községi vagy más költségvetésekben nevelési, vallási vagy jótékony célra fordíthatnak.

11. cikk.

Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász községeknek a román Állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdéseknek helyi önkormányzatot engedélyezzen.

12. cikk.

Románia hozzájárul ahhoz, hogy amennyiben az előző cikkek rendelkezései oly személyeket érintenek, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, ezek a rendelkezések nemzetközi érdekű kötelezettségek és a Nemzetek Szövetségének védelme (garantie) alatt fognak állani. Ezek a rendelkezések a Nemzetek Szövetsége Tanácsa többségének hozzájárulása nélkül nem változtathatók meg. Az Észak-Amerikai Egyesült Államok, a Brit Birodalom, Franciaország, Olaszország és Japán kötelezik magukat, hogy nem tagadják meg hozzájárulásukat az említett cikkeknek egyetlen olyan módosításától sem, amelyet a Nemzetek Szövetsége Tanácsának többsége megfelelő formában elfogadott.

Románia hozzájárul ahhoz, hogy a Nemzetek Szövetsége Tanácsa minden egyes tagjának meg legyen az a joga, hogy a Tanács figyelmét e kötelezettségek valamelyikének megsértésére vagy megsértésének veszélyére

felhívja és hogy a Tanács oly módon járhasson el és oly utasításokat adhasson, amelyek az adott esetben alkalmasaknak és hathatósaknak mutatkoznak.

Románia hozzájárul azonkívül ahhoz, hogy abban az esetben, ha ezekre a cikkekre vonatkozó jogi vagy ténykérdésekről a román Kormány és valamely Szövetséges és Társult Főhatalom, vagy bármely más oly Hatalom a Nemzetek Szövetsége Tanácsának tagja, ez a véleménykülönbség a Nemzetek Szövetségéről szóló Egyességokmány 14. cikke értelmében nemzetközi jellegű vitának tekintendő. Románia hozzájárul ahhoz, hogy minden ilyenmű vitás kérdés, ha a másik fél kéri, a Nemzetközi Állandó Bíróság elé terjesztessék. Az Állandó Bíróság döntése ellen fellebbezésnek nincs helye s a határozat ugyanolyan erejű és érvényű, mint az Egyességokmány 14. cikke értelmében hozott határozat.

(Mikó Imre: *Huszonkét év.* Studium Kiadó, Bp., 1941. 267–271.)

A MAGYAR BÉKEDELEGÁCIÓ

VIII. SZÁMÚ JEGYZÉKE.

AZ ERDÉLYI KÉRDÉSRŐL

(részlet)

Neuilly, 1920 januárius hó 14.-én

Elnök úr!

Mielőtt a Magyar Békeküldöttség megkapná azokat a békefeltételeket, amelyeket a Szövetséges és Társult Hatalmak Magyarország részére megállapítottak, kötelességünk tájékoztatni a Legfőbb Tanácsot azokról a problémákról, amelyek „Erdélyi kérdés” nevezete alatt foglalhatók egybe.

A magyar nemzet mind ez ideig el volt zárva attól, hogy a nemzeti életét érdekelő problémákról véleményét megmondhassa, úgy, hogy félnünk kell attól, hogy a Legfőbb Tanács nem ismeri kellőleg ennek a területnek a helyzetét, s így az erdélyi kérdés rendezését úgy tervezi, hogy az nemcsak a magyar nemzet érdekeivel kerül ellentétbe, hanem Európa békéjét és gazdasági nyugalma is veszélyeztetni.

[...]

A magyar–oláh kérdés súlypontja a történelmi Erdély területén fekszik. Ez a terület vált vitássá Magyarország és Románia között, erre tart jogot mind a két nemzet; ez az a terület, amelyen a két faj keverten él, ma egymással versenyezve, holnap talán békés egyetértésben, de esetleg egymással szemben vad gyűlölettel eltelve és egymásra fegyverrel törve, ha a Legfőbb Tanács bölcsességének nem sikerül oly megoldást találni, amely mind a két félt kielégíteni képes.

A mondottak után most már be kell látnunk azt a kétségtelen ténnyt, hogy az erdélyi kérdést nem lehet azzal megoldani, hogy Erdélyt Magyarország fennhatósága alól Románia fennhatósága alá utaljuk; ezzel ki lehet ugyan elégíteni Romániának nemzeti egységre való törekvését, de a mai helyzettel szemben csak annyi lenne a különbség, hogy a magyarországi oláh irredenta helyett magyar irredenta keletkeznék Romániában; a különbség csak az lenne, hogy eddig Románia buzdította az alacsonyabb műveltségű kisebbségeket a magasabb műveltség színvonalán álló, fejlettebb és demokratikusabb berendezésű Magyar Állam ellen, a jövőben pedig az eddig Erdélyben történelmi szerepet játszott magyarságot fogjuk kétségbeesett küzdelembe kergetni nemzeti kultúrája, politikai önrendelkezési joga és létfenntartása érdekében, mert, amint ezt az utolsó év szomorú története bizonyítja, Románia nem képes és nem hajlandó ezeket számára biztosítani.

Román oldalról a helyzet tiszta felismerését igyekeztek elhomályosítani a Legfőbb Tanács elé terjesztett olyan statisztikai memorandumokkal, amelyekben a magyar hivatalos népszámlálás adatait egyenesen meghamisították s mindenféle trükkök segítségével annak a kimutatására vállal-

koztak, hogy a magyarság a Romániától követelt területen elenyésző kisebbségben van; ilyen eszközökkel igyekeztek a Legfőbb Tanács esetleges aggodalmát eloszlatni. De hiába. A magyarságot papiroson el lehet tüntetni a Romániától követelt területről, meg lehet kísérelni más eszközökkel is a kiirtását és megfélemlítését, de ez a magyarság ma még megvan, él és amíg él, elévülhetetlen jogot formál a nemzeti létéhez, amelyről soha és semmiféle körülmények közt sem fog lemondani.

[...]

...A gyulafehérvári gyűlés határozatait az erdélyi oláhok csekély töredéke hozta meg, de még ez a gyűlés sem mondotta ki a Romániába való beolvadást minden feltétel nélkül, hanem csak az erdélyi oláhok önrendelkező jogát proklamálta. Ezt pedig az erdélyi oláhok háromféle módon gyakorolhatják, úgymint:

1. Magyarországgal gazdasági egységben, de teljes nemzeti autonómiával felruházva;

2. az erdélyi magyarsággal és szászsággal unióban, független Erdély államot alkotva;

3. végre Romániával állami közösségben. De ebben az esetben is fennáll Erdély népének joga, hogy változtasson abban a tekintetben, vajon teljes politikai egységbe olvad-e Romániával, vagy pedig bizonyos szélesebb, vagy szűkebb körű autonómia kikötése mellett csak lazább egyesülésbe megy bele.

Hogy a három, illetve az említett négy mód közül melyiket választaná, azt az erdélyi román nép csak maga dönthetné el. Ehhez természetesen a magyar és szász népnek is joga van hozzászólni. Az oláh nép azonban akaratát addig nem nyilváníthatja, amíg a Legfőbb Tanács erre neki alkalmat nem nyújt és ameddig Románia katonai erejével gondoskodik arról, hogy érdekeivel ellentétes határozatokat ne hozhasson. Erdély oláh népének tehát ma sincs önrendelkezési joga, illetőleg csak papíron van meg, mert Románia katonailag megszállta s az önrendelkező jognak csak azt az egy formáját és annak oly módon való megvalósítását diktálja neki, hogy ez [a] Románia szolgátságába való jutást jelenti. Végeredményben tehát itt nem az erdélyi nép önrendelkező jogának gyakorlásáról, hanem annexióról lehet beszélni.

[...]

Erdély területén meggyőződésünk szerint a nemzetiségi kérdés rendezését csakis az Erdély történelmében kifejezésre jutott és alkalmazásba vett elvek figyelembevételével lehet megvalósítani. Ez a rendezés független Erdély államjogi hovatartozandóságának kérdésétől, mert nem a minimális nemzetiségi számkülönbségeket, hanem elsősorban a történelmi múltat, a várható jövő fejlődést, a kultúra, a civilizáció és a terület gazdasági érdekeit kell figyelembe venni, hogy helyesen dönthessünk. Magyarország csak ezeket az érveket dobhatja Brennus kardjával szemben a mérlegbe.

De akárhogy dől is el az államjog hovatartozandóság kérdése, Erdély nemzetiségi kérdésének belső rendezése külön feladat és semmiképpen nincs elintézve a kisebbségek védelmének biztosítókaival.

A megoldásra konkrét tervünk van, amelyet szívesen bocsátunk a Legfőbb Tanács rendelkezésére. Ennek a megoldásnak vezérelveit a következőkben vagyunk bátrak megjelölni:

I. Erdély nyelvi szempontból négy területre osztandó fel, úgymint:

1. Túlnyomóan magyar területre.

2. Túlnyomóan oláh területre.

3. Túlnyomóan sváb, illetve szász területre.

4. Vegyes nyelvű területre, amely a) szász- vagy sváb-oláh jellegű b) magyar-oláh jellegű.

II. Ezeknek a területeknek széles körű kormányzati és közigazgatási autonómiát kell adni, az egységes Erdély állami autonómiájának keretén belül. Az autonómiák egyik fő feladata volna az összes állami, helyhatósági és egyéb tisztviselők megválasztása, illetőleg a megürülő állások betöltése.

III. Az I. pont 4. alpontjában említett területeken a kétnyelvűség, valamint a nemzeteknek a köztisztviselői állásokban való egyforma részesedése volna biztosítandó.

IV. Az erdélyi központi kormányban és orgánumaiban a háromnyelvűség és a központi törvényhozó testületben a három nemzet egyforma képvisellete és végül a nemzeti kataszterek alapján megejtendő választórendszer szolgáljon vezérelvül.

V. A kulturális és egyházi ügyeket a nemzeti, illetve az egyházi autonómiák gondjaira kell bízni. Ezeknek aránylagos állami segítségét előzetesen kötendő egyezményekkel kellene biztosítani. A kulturális intézmények fenntartása végett ezek az autonómiák saját híveiket megadóztathatják.

VI. A magyar nyelv használata a még mindig megmaradó kisebbségek részére egységesen és liberálisan szabályozandó. A kisebbségek védelme gazdasági téren is biztosítandó.

Az eddig előterjesztett érveink alapján mély tisztelettel kérjük Magyarországnak nevében a Legfőbb Tanácsot, méltóztassék az erdélyi kérdés tárgyában a következőket elhatározni:

1. Ha az Erdélyben megejtendő népszavazás úgy kívánja, akkor Erdélyt a Magyarországgal való gazdasági közösség érintése nélkül, széles körű állami autonómiával kell felruházni.

2. A Legfőbb Tanács Erdély nemzetiségi kérdésének belső rendezésével a Népszövetségtől kiküldött bizottságot bízta meg. Ez a bizottság az érdekeltek három nemzet képviselőinek bevonásával, az említett hat pont figyelembevételével a terület részére alkotmánytervezetet dolgoz ki. Ennek az alkotmánynak nemzeti tervezeteit a Népszövetség oltalma alá helyezzük.

(*A magyar béketárgyalások. I. Bp., 1920. 117–130.*)

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE III. Márki Sándor naplója az impériumváltásról

jan. 23.

■ Édes jó apám halálának évfordulója. Legyen áldott emlékezte! – Unokáimat hazaküldték az iskolából, s rájuk parancsoltak, hogy az általános sztrájk idején otthon maradjanak. A gyerekek örömmel újságolták, hogy oláh katonát alig lehetett látni az utcákon. Tegnap csak fél lapok jelentek meg, ma már egyáltalán egy sem jelent meg, s mivel őrangyalaink ebben az egész esztendőben megsemmisítették a budapesti és nyugati lapokat, most pedig már a vasút sem jár, hát igazán semmit sem tudunk a világról. Ezt a közönség arra magyarázza, hogy az oláhok dolga otthon rosszul megy, azért nem engedik meg az általuk nem cenzúrázott újságok olvasását. Itt talán mindennél jobban azért gyűlölik őket, mert művelt embereket is megbotoztatnak; egy őrmesterök már valami 10 000 koronát szerzett azzal, hogy az utcán gyanútlanul járókat elfogtatván, 1-2-300 koronáért szabadon bocsátja vagy a négy szemközt végzett botozást elengedi, olyképp, hogy a delikvens az alatt, míg ő az ütest markírozza, csak jajgasson, hogy a kinnlevők hallják és szörnyülködjenek!³¹¹ – Különben dicsérik tisztjeik sima, udvarias modorát. – Sarudy Ottó tanítóképz. igazgató maga beszélt, hogy tegnap este tanítóképz. kollégája, Pálmay Lenke (szomszédom) irodájában egy részeg katona szuronnal támadt reá, a leszúrástól csak Lux tanár mentette meg, de a katona az utcán is üldözte a fegyvertelent, míg kiabálására a rendőrök lefoglák a vitézt, és 8-at vertek reá. – A románok a postán egész nap tárgyaltak a szocialistákkal és a vasutasokkal a munka felvétele iránt; a mieink Apáthy szabadon bocsátását, itt a magyar közigazgatás helyreállítását, a lei értékének méltányosabb megszabását stb. követelték. A sztrájkmozgalom hír szerint a petrozsényi bányászoktól indult ki. – Vacsoránál magyar trombitaszót és éneket hallottunk. Kitént azonban, hogy korábban magyar ezredbeli 120 havasi jött be, állítólag rendőri szolgálatra, a háborúban megszokott nótával. A csucsai csatában hír szerint 130 halott, 150 sebesült volt.

jan. 24.

Az este utcai lövöldözések hangjainál aludtunk el, s ma is elég puskaropogást hallhattunk. Délben Patey francia tábornokot várták, s a Mátyás tért s a bele vezető utcákat katonák őrizték. A tábornok a déli különvonattal érkezett. Ebédnél, 1 óra tájban valami tíz nemzeti zászlóval egyet. Ifjak s mások vonultak New York-i szállása elé, s míg a tíztagú küldöttség bement, a tömeg (2-3000 ember) teljes rendben maradt, s énekelte a Himnusz, Szózatot, Kossuth-nótát, Marseillaise-t. Mikor oszlásra szólították, oszladozni kezdett, de váratlanul közéjük lőttek, vagy inkább csak a levegőbe, mert a kavargáson kívül egyéb baj nem történt. Ellenben a Bartha Miklós utcában, a színházban tartott gyűlésről kijövő szocialisták közül 5-en megsebesültek. Tegnap ugyanis a megszállók elfoglalták a 11 pontos

(Apáthy s a politikai foglyok szabadon bocsátása, a magyar közigazgatás helyreállítása, a cenzúra eltörlése, a leinek egy korona értékkel számítása, szénellátás, gyülekezési szabadság, visszavonulás a demarkacionalis vonalra stb.), de semmi biztosítékot sem nyervén, a sztrájkot folytatták, s így ma sem jelentek meg lapok. Mikor a gyűlésen Maniu Gyula a kultúrát említette, az egyik szocialista közbeszólt: „Önök beszélnek kultúráról, akik művelt embereket megbotoznak, a cenzúrát behozzák, a szabad szót elnémítják, s a munkásoknak éhbért fizetnek?” – A boltokat, kávéházakat (a NewYork kivételével) 4 órakor bezáratták, s mindenkit hazazavartak. Tegnap este elfogták Pater Béla gazd. akad. igazgatót, és csak ma reggel bocsátották haza azzal, hogy tévedés történt. Nagyon sok ilyen „tévedés” történik. [...]

jan. 25.

A tegnapi lövöldözésnél Lacinak egy osztálytársa, Lönhart is meghalt (a város gazd. intézőjének fia).³² A boltok zárva; lapok ma sincsenek. A tegnapi bankettet Patey tbnok, ki ma sokat sétált, a Mátyás-szobrot is megnézte, a vérengzés hírére odahagyta; romániai tisztek nem keresik a mi seregünkben átállott tiszteket, akik szinte provokálják a csetepatékat. Tegnap a romániai katonák a levegőbe lőttek, az itteniek a földről, rajvonnalban a tömegbe. Mikó Imre táblabíró, ki már állásánál fogva is csendes természetű ember, egy katona pofon ütötte. [...]

jan. 26.

Patey tbnoknál egyet. ifjaink küldöttsége járt tegnap. Azt mondogatja: minek szövetkeztek a németekkel? Le vannak győzve. Hatjeganu szebeni codificator szerint is: hiába minden, Erdély meghódított (!) terület. A köztársasági kormány pedig kiáltványt adott ki (mi ugyan ezt sem láttuk, mert lapjaink ma sincsenek), hogy nem vállal közösséget a Bartha-Kratochwill-féle fölmentő sereggel. Szóval Pilátus megint mossa a kezét. – Meglátogatam Szádeczkyt. Mondta, hogy Holban tábornok igen szívesen fogadta, de mikor kívánta, közölkék vele, mi a vád ellene, bolsevistának vagy minek tartják-e, kitérőleg úgy felelt, hogy ő ezt az ügyet elődjétől vette át. Elkeseredésében mi telhetett tőle? Írja a székelyek történetét. – Már föl sem jegyzem a motozásoknál való gorombáskodásokat, hogyan járt Reinbold Béla (kit meg is szúrtak), Ruzicska, Gál Kelemen, gr. Vass, b. Kemény, a fiatal b. Mannsberg stb. s hogy a Farkas utcai fogházban intelligens foglyokkal fát vágatnak, takarítatnak, mert náluk is így tettek a németek. A petrozsényi szénbányászok és az erdélyi vasutasok blokkja, a kolozsvári munkástanács, a megszálló hadsereg parancsnoksága és a nagyszebeni román Kormányzótanács (Holban és Patey tábornokok közreműködésével) befejezte működését, s bár 11 pontra a munkásság csak elvi kijelentéseket kapott, ma délben elhatározta, hogy a helybeli üzemekben holnaptól fogva dolgozni fog. A magyar közigazgatás helyreállítását nem is tárgyalták, a többi pont nagy részét is a katonasághoz tartozónak mondták (kijelentve pl., hogy Apáthynak és társainak letartóztatása nem politikai, hanem rendőri és közbiztonsági okokból történt), a cenzúra, gyűléstartás stb. joga a hadseregnél marad a házkutatásokkal együtt, a botozást azonban eltiltják. Ezért ugyan kár volt felkötni a nagyharangot. Mivel holnaptól fogva már lesznek – legalább helybeli – lapjaink, én is összebb szoríthatom a krónikaírást.

jan. 27.

Ötnapi szünet után legalább helybeli lapokat kaptunk. Törölték belőlük a legértékesebbet, hogy a hatalmak tiltakoztak a kis országok földéhsége ellen. Egész nap otthon.

[...]

jan. 29.

Környékünkön szemeteskocsiba szedték össze a kardokat. Ház kutatás nálunk is volt, s látták, de nem bántották a mieinket. – A szebeni Kormányzótanács³³¹ betiltotta a marosvásárhelyi ügyvédi vizsgálatokat, s a jan. 20. óta kiállított ügyvédi okleveleket a megszállott területen nem ösmeri el. Ez a mi egyetemünkről kikerült ifjakat érinti legérzékenyebben. Idejárul, hogy a II. félévre csak az orvosnövendékeknek adnak utazási engedelmet, hogy egyetemünkre beiratkozzanak, mi ennek romlását okozza, román elemi és középiskolákban azonnal behozzák a magyar történelem és földrajz helyett a román, s románokra a román nyelvtant magyar nyelvtanulás helyett, mely csak a magyar fiúkat kötelezi. [...]

jan. 30.

Holban tábornok tegnap a nála járó rektor előtt utazási ügyekben illetéktelennek mondván magát, ez Hațieganu kormánytaghoz fordult, ki nagy nehezen belement, hogy a szigorlók, vizsgázók, felsőbb évfolyamúak a meg nem szállott területekről idejöhessenek, de az elsőévesek nem. A magyar kormány Marschalkó utódául a bőr- és bujakórtani tanszékre Veress Ferencet nevezte ki hozzánk, aki nemrég innen ment át a pozsonyi egyetemre. Még 3 orvosi és bölcsészeti tanszék betöltetlen. – Holban tbnok értesülve, hogy az utóbbi kutatásoknál illetéktelenül is rekviráltak, s a közönséggel a legméltatlanabban bántak, elrendelte, hogy az ilyen kutatásokat jövőre romániai tisztek vezetése alatt romániai rendes katonák végezzék. Különben hír szerint rájuk is vonatkozik az entente-nak az a határozata, hogy a demarkációnális vonal mögé kell vonulniok s a magyar helyeket odahagyniok. Egy régi tanulótársam román tejhordója ma reggel ijedten újságot kliensének, hogy Várad felől 80 000 (!) magyar jön – de már nekik is van 17 000 fegyveresök a havasokban.

jan. 31.

[...] A szebeni Kormányzótanács elbocsátotta postásainkat, kik másodszor sem akarták aláírni a fogadalmat; de a postások kijelentették, hogy azért bejárnak s régi esküjükhöz híven dolgoznak. (Tiszteljétek a közkatonákat: nagyobbak ők, mint a hadvezérek, különösen, mint a minduntalan megfajult népkormány, mely nem forradalmat csinál, csak gezéreszt. Most pl. Kunfi az egyetemeket autonómiájuk elvételével, illetőleg a néhányuk által kiadott néptörvényben az önkormányzatnak új alapokra fektetésével fenyegeti, s mindezt azért, mert a budapesti egyetem tiltakozik az ellen, hogy meghallgatása nélkül tukmáljanak reá tanárokat. – Az pedig a mi egyetemünknek szól, hogy erdélyi román ifjaknak a bukaresti egyetem 300 tandíjmentes helyet ajánl fel.) – Ma is egész nap itthon dolgoztam.

febr. 1.

Ma a pozsonyi egyetemet is bezárták, mert a rektor és tanács önérzetesen visszautasította a cseh-szlovák főispánnak azt a felhívását, hogy részt vegyen a „kormány” pozsonyi fogadtatásán. Szóval folyik a „kultúr-
mun-

ka” az egész vonalon. Nálunk most már jóformán a postaforgalom is megszűnt, ajánlott leveleket, utalványokat, csekkeket nem vesznek föl, hírlapot pedig az egész elmúlt hónapban nem láttunk. Idestova az ABC-t is elfelejtjük. „Mondják”, hogy Holban tábornok tegnap táviratot kapott, mely szerint febr. 5-[én] vissza kell vonulnia a demarkációs vonal mögé. Ez rendkívül felizgatta, azonnal csomagoltatott és családjával együtt elutazott. Ez az utóbbi annyiban igaz, hogy tíznapi szabadságot kapott. De febr. 5. csak a vasutasoknak és postásoknak határideje: akkor dől el végképpen a sorsuk. A románok Kolozsvárt nem is megszállóknak, hanem hódítóknak tekintik magukat, s nemcsak nem mennek el, hanem még a nagyszebeni kormányt is ide teszik át. Maradásuknak az is jele, hogy Suciú Ákos kapitány Marciéknál³⁴ ma nézte ki szállásul Kovács Aladár lakását Szerb Miron ezredes számára, ki az itt, most alakuló 120 főnyi román csendőrség parancsnoka lesz. A vidékről keveset hallunk, mert írni nem szabad. [...]

febr. 3.

Reggel hallottam, hogy az Eötvös–Kossuth–Wesselényi–Ferenc József út közt megint házkutatások vannak; a doktori szigorlatra tehát – itthon hagytam azt az órát, amit még édesapámtól kaptam, mert ahhoz nagyon ragaszkodom. Haller volt polgármesternél reggel 7-kor kutattak. A múlt napi Körös-völgyi harcokban Neculcea tábornok tüdőlövést kapott. Tegnap maga Hațieganu mondta egy ösmerősömnek, hogy sógorát azért vitték Szebenbe, mert úti igazolványa kettősen volt a bpesti román követségen lebélyegezve, az pedig azt jelenti, hogy útjának iránya, vagy egyéb okból, az illető szemmel tartandó. – Tegnap egyik helyi lapunk (mást nem olvashatunk!) azt írta, hogy Szebenben Apáthy állapotja válságos, ma délelőtt már híre futott, hogy meg is halt, de ezt, hála Istennek, az esti lapok nem erősítették meg. Hírlík, hogy a köztársasági kormány kihirdette az általános felkelést, megkezdte a toborzást, és „körülhordatja a véres kardot”. A kardot hamar visszavihetik, mert e. m. a. f. Lindert, Magyarország sereg nélkül és csak néhány vármegyéből áll. – Ma már nemzeti kaszinónkba sem mehettünk volna (nem is voltam hetek óta), mert lefoglalták tisztí étkezőnek. Egyetemünk orvosi karához most érkezett az első „rendelet” – persze román nyelven – Goldiş szebeni „kultuszminiszter”-től, ki itt akarja beszámíttatni egy ifjúnak Budapesten el nem fogadott 2 félévét. A fiatal embernek majd megmondják, hogy féléveit ott keresse, ahol elvesztette, az iratra nincs mit felelni.

febr. 4.

A helybeli lapok megcáfolják Apáthy halála hírért. – A szebeni Kormányzótanács elrendelte az erdélyi románok három legifjabb korosztályának sorozását, s ebből Kolozsvárt akarnak felállítani egy hadosztályt. Mai hirdetés szerint, kellő bejelentéssel, már megengedték a gyűlések tartását is. Hát hiszen pár nap óta szabad már a bpesti lapokat is beküldeni – de hát nem jár a vasút, s így ott vagyunk, ahol a mádi polgártárs. Az erdélyi román középisk. tanárok brassói értekezlete a kolozsvári egyetemet a románság részére követeli, gyűjteményeit, laboratóriumait azonnal leltározni akarja (mintha nem volna leltározva!), s addig is, míg átveszik, románnul akarják taníttatni a román nyelvet, irodalmat és a történelmet. Mivel azonban egyik romániai lap éppen Brassót jelöli meg Nagy-Románia leen-

dó fővárosául, nem volna gyakorlatibb odaállítani új, fényes egyetemet s ezt a rozoga egyetemet meghagyni nekünk, akik egyelőre még élünk ezen a világon?! Az egyetemen ma különben a régiségház rozsdás flintái egy részét is lefoglalták a házkutatások alkalmával. Zilahot tegnapelőtt a magyarok visszafoglalták, úgy látszik, Soborsinnál is történt valami (Tychy ezredessel?).

febr. 5.

Az új magyar sereg vezére, Kövess Hermann, s hír szerint 7-8 nap alatt itt lesz Erdély fölmentésére.³⁵ Mára várták ide az angol bizottságot, mely az erdélyi magyarság viszonyait állítólag jóakarattal akarja megfigyelni; s hír szerint angolok és amerikaiak nagyon devalválni fogják a franciák által bizonyos irányban harmadéve nyújtott reményeket. Magyarországgal való telefon-, távíró- és jóformán postai összeköttetésünk teljesen megszakadt, s így nem csoda, ha a fantázia a szokásosnál is erősebben dolgozik. Nem nagy bölcsesség, hogy a türelmet ennyire próbára teszik. Quousque tandem?! – Vőm ma egy szép tehenet vett – 3000 koronáért; azért „ilyen olcsón”, mert eddigi gazdája már nem tudott neki enni adni. 2400 koronás másik tehenét eladja, mivel teje elapadt. Így már rántott leves helyett én is kapok kávé. Ez a két tehen egész kis vagyon, de 14-16-an vagyunk a tejjökhöz.

[...]

febr. 7.

[...] Tegnap Debrecen felől Körmeny Géza 2 nemzeti és angol zászlócskás autóján (alatta most 40 autó van) érkezett meg Pommerol angol kapitány Hohenlohe hg. (volt szentpétervári attasé) ezredes és Groedel báró főhadnagy kíséretében, s Körmendynének (Rozsnyay Erzsinek) azonnal udvariasan felajánlotta, hogy autón elviszi az urához. Hasonló udvarias ajánlatot tett Somogyiné Barcsay Ágnesnek is, kinek ura szintén a magyar csapatoknál van. Meglátogatta b. Wesselényi Miklósnét is (Paget Ilonát), s mikor ez az elnyomatásról beszélt, megkérdezte, mint magyar vagy angol asszony beszélt-e? „Mint magyar asszony mondtam el olyan dolgokat, amiket mint angol asszony nem tűrnék el.” Különben a kapitány minden politikai nyilatkozattól óvatoskodott, mert csak valamely katonai ügyben jött, s azért a délelőtt Grandpierre kormánybiztosnak, Haller polgármesternek, Nagy Károly ref. püspöknek adott találkozás előtt délután kitért. Hohenlohe hg. valóságos szobafogságban volt, egy román főhadnagy állandóan ajtaja előtt állt, s így nem fogadhatta Zoltán ezredest és Ludmann őrnagyot csak egy kézszorításnál hosszasabban. Pedig amit tegnap vacsoránál az előbbinek mondott, mind a megszállóknak kedvezett; pl. hogy Erdély az övék lesz, Csucsánál csak néhány magyar őrszemet láttak, Magyarországon nincs sorozás (nem az ország, hanem Károlyi védelméről gondoskodnak ott, s most szervezik testőrségét), a devalváció és állambukás elkerülhetetlen, Európa semmit sem törődik velünk, stb. Groedel ellenben több optimizmussal nyilatkozott. [...]

febr. 9.

[...] Nemrég b. Jósika Samut négy szuronyos rendőr állította elő, s nyersen faggatták, abban a hitben talán, hogy ő a szocialista Jóska. Mikor összes címeit bemondta, bocsánatot kértek, hogy „tévedtek”. „Tévedés maguknak minden tette” – mondta az ország legbüszkébb arisztokratája.

– Szentimrey főigazgatót Goldis felszólította, hogy mivel a gy[ula]fahérvári határozat és királyi dekrétum értelmében Erdély véglegesen Romániához tartozik, az állami középiskolákat azonnal adja át, a román nyelvet heti 20 órában taníttassa, s 30 nap alatt tegyen jelentést. A helybeli reformátusok hasonló rendeletet kaptak, s gondolom, az unitárius[ok] is, román szöveggel. A szamosújvári direktort, mikor a zászlót kitűzteni vonakodott, a történelmi 25-tel fenyegették meg. Marits Rozin, az itteni leánygimn. igazgatója, esküjére hivatkozva, szintén megtagadta az átadást, mire az alprefekt vállára tette a kezét azzal, hogy no, hát itt van az erőszak – s így a leltárakat stb. erőszaknak engedve, átadta. A főisk. hallgatók segílyt kértek az Emkétől; Sándor József javaslata szerint 10 000 koronát adunk, de nem az ő, hanem a rektor kezéhez. – Ma, az év elejétől eltelt 41 nap alatt 41 leckében befejeztem Negrutin-Fekete Román Nyelvtanának (negyven év után!) átisméltését; most naponként fordítási gyakorlatokat akarok végezni.³⁶ A franciát is gyakorlom; nyelvem egészen elszakott a kiejtéstől. Unokáimmal szintén naponként 1-1 ½ óra hosszat is átveszem a leckéket, pl. a latinból, görögből. Szóval vén létemre tanulok, mint egy kisdéák.

[...]

febr. 14.

Majláth püspök a szokottnál jobb színben s kissé teltebben jött a státusgyűlésre – melyet Nedelea Aurél román hads. hadnagy s egy fegyveres csendőr jelenlétében tartottunk. Mondta, hogy többet pihent, sétált, és hivatalos iratokat, lapokat nem kapván többet is olvasott, s így Horváth Mihályomat is elolvasta. A gyűlésen jelentést tett Maniu Gyula és Goldis László szebeni kormányzótanácsosokkal folytatott beszélgetéseikről. Erdély megtartásának reményét ők arra alapítják, hogy az 1916. évi szerződések, a gyulafehérvári határozat, Ferdinánd király manifestuma s a párizsi békekonferencián tett nyilatkozatok erre jogot adnak. Az erdélyi kat. autonómiát a Kormányzótanács egyh. és iskolai ügyekben a legteljesebb mértékben akarja fentartani, s reméli, hogy ebben őket a román törvényhozás nem cáfolja meg. Az átmeneti időkben a VKM által idáig a Kat. Státusnak adott segílyösszegeket ő is folyósítja, de újakat nem ad. A (román) törvényhozás van hivatva dönteni abban, hogy teljes és korlátlan szabadságú autonómiát adjon-e, de szubvenció nélkül vagy pedig bizonyos feltételek mellett segílyt is folyósítson. Éppen azért már most kéri az egyh. és isk. alapokról, ösztöndíjakról stb. való kimutatásokat. Kérdezték, igaz-e, hogy a budapesti kormány az isk. fölszerelések egy részét Bpestre szállította. Mást nem felelhetett, mint, hogy nem igaz. Kívánták azt is, hogy gimnáziumainkban román fiúk számára kötelezően taníttassuk a román nyelvet; a Státus ezt a gyulafehérvári gimnáziumban – annak igazgatója kérésére – engedélyezte is, és a főigazgatót fölkerlte, hogy a többire nézve tantervet és javaslatot készítsen. Kunfi köztársasági miniszternek a köztársasági eszmék iskolai terjesztéséről szóló körrendeletét a Státus eléggé keresztényies szelleműnek és magvasnak találta, de egyelőre sajnálattal félretette. – Előterjesztésem alapján a Státus a Szt. József Intézet házának 58 754 koronára tett javítási szükségletére ezúttal 45 000 koronát szavazott meg. Így a háborúban 120-ról 40-50 re lefogott hallgatók – bennlakók – számát szegényesen 100-ra emelhetnők [fel], de kényelmetlenül helyezzük el őket, mert több menekült család lakik az intézet-

ben, élelmezést pedig aligha adhatunk, mert búza, zsír nincs. A Pasteurben 100 egyet. hallgatónak kijelölt szállás is befagyott, mert a románok ma megint kórháznak foglalták le a Pasteurt. – Hóstatí és szalonhírek váltakoznak, de sokban találkoznak. Holnap, „aszongyák”, magyar repülőgépről leszórt cédulák adják tudtul, a fölmentők melyik oldalon törnek be. A magyarok és a románok Sebesnél szemben állanak. A Hóstatban a románok lövészárkokat ásnak. Holnap a tartalékos tiszteket letartóztatják. A hóstatíak visszakívánják a királyságot; a román falusiak azt mondják, jobb volt a magyarok alatt; azok nem rekviráltak annyi, s lám, a magyarokat most sem hívják be katonáknak, nekik pedig be kell rukkolniuk. Ezt három falu népesége meg is tagadta. Különben is azt hiszik, hogy nagyon rövid idő alatt vége lesz az egész megszállásnak. – Az angolok szerint nincs mitől tartani, Erdély (bár most félhivatalosan is cáfolják, hogy a román hadak parancsot kaptak a demarkációnális vonalak mögé való visszavonulásra) külön köztársaság lesz, de Magyarországgal kapcsolatban. A magyar katonaság száma jóval nagyobb, mint idebenn gondoljuk, stb. – Páncélcsehi expedíciónk szerencsésen hazaérkezett, de sokkal kevesebb búzával, árpával, zabbal, mint feleségem remélte, mert a gazda, Kiss Bálint, lakását és magtárát teljesen kirabolták, még régi iratait is széttépték. – A vármegyeházáról a magyar tisztviselők ma teljesen kivonultak, s a nemes vármegye ekként egészen a románok kezébe került. A püspök azt is mondta, hogy lapját, a *Közművelődést*, jan. 7-én felfüggesztették, s az idén a szokásos böjti pásztorlevelet ki sem adja, mert úgyis elégetik a postán.

[...]

febr. 18.

A régi vármegye magyar közigazgatása egyelőre nem tegnap, hanem ma szűnt meg; képleges erőszak következtében a tisztviselőknek ma kellett távozniuk. Hankó Veress Elemér alispán az *Ujság* munkatársa lett. Az alprefekt dr. Hatalea Oktávián lett. – Délután egy tanulmányozó amerikai bizottság érkezett a városba. Vezetője Storey washingtoni egyet. tanár; titkára Davidsohn, s velők van a *Times* egyik munkatársa is.

Erdész Ádám

■ JEGYZETEK

31i. Bánffyhunrad megszállásakor egy hadnagy elfogatta Kolumbánnak, az itteni vakok intézete tanárának polgári ruhában levő hadnagy fiát, s mivel nov. 2. részt vett a bélesi expedícióban, 50-et veretett rá, becsukatta, s ablaka elé koporsót tétetett, hogy másnap abba fekteti. De az apa kérésére idehozatták a fiút, miután reggel a hadnagy újból megbotoztatta. Most a Farkas utcai fogházban van. Nem csoda, ha a sztrájkolók a botozás abbahagyását is követelik

32. A gimnazista fiú haláláról a korabeli tudósítások is beszámoltak.

33j. Cons. Dir.

34. Marci – Márki Sándor leányának, Máriának családi beceneve.

35. A városban terjedő hírek megbízhatatlan voltára utaló megjegyzés. Kövess Hermann a Monarchia hadseregének utolsó főparancsnoka volt, ebben az időben már teljes visszavonultságban élt.

36. A későbbiekben Márki sokat fordított románból, fordításainak egy részét naplójába illesztette, de hagyatékában *Román dolgok* címmel fordításgyűjtemény is található. (*Román dolgok*. Nyelvyakorlatul románból fordította Márki Sándor. Autográf, Kolozsvár, 1919. 132.)

IMPÉRIUMVÁLTÁS ÉS SZÍNHÁZI ÉLET KOLOZSVÁRON, 1918–1919

Janovics Jenő visszaemlékezése (részletek)

■ Janovics Jenő a 20. századi erdélyi magyar művelődés egyik kiemelkedően fontos személyisége. Általában a kolozsvári színház modern megújítójaként szoktak hivatkozni rá, ám emellett fontos az 1910-es évek némafilmjátszásához kapcsolódó tevékenysége is, hiszen Janovics több filmstúdiót is működtetett. A két világháború közötti korszakban az erdélyi magyar nemzeti kultúra, mindenekelőtt a magyar anyanyelvű színjátszás területén szerzett elévülhetetlen érdemeket. Emellett nevéhez fűződik a Szegedi Szabadtéri Játékok sorozat 1936. évadában Az ember tragédiája nagy sikerű rendezése is.

Janovics Jenő 1872. december 8-án született Ungváron, a történelmi Magyarország északkeleti, többnemzetiségű csücskében. Sokgyermekes, nélkülöző zsidó családból származott. A középiskolát a család Budapestre költözése után a fővárosban végezte. Szülei kívánságát teljesítve beiratkozott a Műegyetemre, ám már ekkor is inkább az irodalom és a színház vonzotta. A Műegyetemet otthagynva a Paulay Ede vezette Színi Tanodát végezte el. 1894-es diplomaszerezése után különböző magyarországi városok társulatainál játszott, mígnem 1896-ban Kolozsvárra nem került. Kolozsvári éveit alatt az egyetemet is látogatta: francia nyelv és irodalom, valamint filozófia szakon tanult. 1900-ban Csiky Gergely realizmusa című disszertációjával bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Már ekkor megfogalmazódott életcélja, amely nem volt más, mint az egyetemes és nemzeti kultúra szolgálata. Ugyancsak 1900-ban Kolozsváron rendezte első darabját. Egy év múlva pedig már a kolozsvári színház művészeti igazgatója lett. 1902-ben a szegedi színház igazgatói székébe került, ám 1905-ben ismét visszatért Kolozsvárra. A kolozsvári Hunyadi téri színház építése és megnyitója (1904–1906), valamint a sétatéri nyári színpark átalakítása is Janovics Jenő nevéhez fűződik. Szemléletét a haladásba vetett hit, a polgári radikalizmus befolyásolta.

Az alábbiakban Janovics Jenőnek az 1918–19-es kolozsvári eseményeket tárgyaló írását közlöm. A román hadsereg 1918. december 24-én vonult be a városba, azt követően, hogy előtte két nappal (december 22-én) az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács Kolozsvárt nagygyűlést tartott. A gyűlésről filmfelvétel is készült, amelyet Janovics stúdiója vett fel. A napló/visszaemlékezés nem foglalkozik a kolozsvári nagygyűléssel, kiindulópontja a román hadsereg bevonulása Kolozsvárra. Műfaját tekintve egy nem „tisztá” műfajú írásról van szó. Valahol a napló és a visszaemlékezés között helyezhető el, naplószerű visszaemlékezés. Azért nem igazi napló, mivel az adott „jelen” eseményeit több helyen későbbi – jelen esetben 1940-es – reflexió egészíti ki. Zsidó származása miatt Janovicsot is elérték az akkori magyar jogfosztó intézkedések, a kolozsvári színház élére például az 1940-es visszacsatolás után sem került vissza. Ezért is kellett az erdélyi magyarsá-

gért, a magyar kultúráért vívott „harcát” papírra vetnie. Janovics Jenő élete az erdélyi magyar kultúráért való állandó „harc” jegyében telt el.

A közölt forrás az impériumváltás korszakának legelső hónapjait tárgyalja. A terjedelmes visszaemlékezésből elsősorban a közéletileg fontosnak tartott részeket közlöm, így a román hadsereg bevonulását Kolozsvárra, Janovicsnak a Nemzeti Színházért folytatott „harcát”, továbbá a magyar elit néhány tagjának „gyógykezelését” Lechner Károly elmeegógyintézetében. A visszaemlékezés közlését a Hunyadi téri Nemzeti Színház utolsó előadása és a színház átvétele leírásával zárom.¹

Közzéteszi **Antal Róbert-István**

Az 1918. év karácsonyi ünnepének estéjén jöttek be a románok Kolozsvárra. Emlékezetes, fájdalmas, soha el nem felejtendő karácsony.

Román nők a bevonult, hiányos öltözetű katonákkal órát lejtettek az igazságos Mátyás szobra előtt. A magyarok szíve pedig majd megszakadt a fájdalomtól, a Megváltó születésének örömnepén. A szemekből omló könnyek tengerre dagadtak.

Árvaságra jutott magyarok ezen a világnak ujjongást hirdető szent éjszakán nem hunyták le a szemüket.

Virrasztottam én is a színház irodájában, ahová besikoltott a lövöldözés zaja, az eszeveszett kurjongatás furcsa, idegenszerű hangja. A fejem majd szétpattant az egymást kergető gondolatok forgatagától.

Hajnalra elfogyott a töltény a puskákból, lehervadtak a dárídózók, a virrasztók lelkét pedig furcsa nyomasztó csend ülte meg.

Hajnalra bennem is fogadalommá erősödött a gondolatok áradata, acéllá keményedett az akarat, hitté magasodott a kötelesség szava: bármi történ reánk, nem szabad elhagynom őrhelyemet, ahová engem a legtisztábban látó magyar vezér, Tisza István állított tizennégy évvel azelőtt. Jön az áldozathozatal szent kötelessége, vállalom boldogan, minden javammal. Felszegett fejjel, kitárt mellel fogom védeni a magyar színészek jogait ezen a földön. Reánk szakadnak majd a szenvedések órái, viselem őket feljajdulás nélkül. Szívünkbe fúródnak a megalázás nyilai, tudom, hogy kegyetlenek és istentelenek lesznek, – meghajtom fejemet, de őrhelyemről el nem mozdulok. Ha üldöznek, szembefordulok velük, de meg nem futamodom. Ha odaátról hívnak javadalmasabb és előkelőbb helyre, nem megyek. Belefúrom lábamat Erdély szikláiba, ha jön majd a zivataros orkán, engem el ne fújhasson. Ahová a magyar sors kegyelme állított, itt maradok fedetlen fővel, erős szívvel, bízó lélekkel.

1940. szeptember 11-én bevonultak Kolozsvárra a magyar honvédek. A felszabadulásnak ezen a sugaras éjszakáján megint nem hajtottam álomra a fejemet. Szigorú számonkérést tartottam magam felett. A komoly lelkiismeret órái voltak ezek. Amire azon a szomorú karácsonyi éjszakán fogadalmat tettem, állottam-e?

Elővettem naplójegyzeteimet, amelyeket huszonkét éven át rejtegettem a házkutatók kopói elől a padlás porában, régi rongyokba burkoltan, pince odújában, fahasábokba ágyazva, s azoktól kértem feleletet.

Ezek a följegyzések hű tükörképei a magyar színészet életének a megszállás évei alatt. Az okmányok tanúságtételek. Ott sűrűn esik benne szó arról, aki följegyezte őket. Nem szerénytelenség jele, nem érdemekkel való hivatkozás. A megszállás pillanatában a sors kegyelméből én állottam azon az őrhelyen, amelyen minden színházi esemény átcikázott, nem élre tolakodás vágy tehát, hanem felelősségvállalás, ha híven mondom el a történeteket, álszerénységgel nem vonulok árnyékba.

1918. december 23.

Az egyetemi menzában székelő főkormánybiztossághoz román futár érkezik. Neculcea² tábornok közli, hogy másnap, 24-én, megszállják a román csapatok Kolozsvárt, és ha ellenállásra találhatnak, ő lövetni fogja a várost. Apáthy István³ főkormánybiztos úgy határozott, hogy futár útján kérni fogja a tábornokot, halassza el pár nappal a bevonulást, ne rontsa el a magyarok karácsonyi ünnepét. Sejtve, hogy mi lesz a válasz, igyekszem Apáthyt lebeszélni erről a tervéről. Hasztalanul. A futár elment, s estére tért vissza a tábornok üzenetével: ő nem ünnepet rontani jön, hanem örömet és felszabadítást hoz. Csapatái élén tehát bevonul a kitűzött időben, és követeli, hogy a szamosfalvi vámnál a város polgármestere fogadja és üdvözlje őt. Az engedetlenséget a magyar lakosságon torolja meg. Apáthy magához kéreti Haller Gusztáv polgármestert, aki azonban hallani sem akar róla, hogy kimenjen a román tábornok fogadására. Hivatkozni kellett arra, hogy konoksága vérontást okoz, mire hajlandónak mutatkozott a szomorú útra. De mi mondjon? A feje zúg, a szíve fáj, nem tudja koncentrálni gondolatait. Általános volt a fejetlenség és zűrzavar. Esterházy László városi főjegyző hozzám fordul:

– Janókám, te vagy a leghiggadtabb, írd meg Gusztinak az üdvözlőbeszédet.

Megígérem. Nem tudtam, mire vállalkozom. Egész éjjel fel s alá sétálgatva a színházi irodámban s ceruzám végét rágva töprenkedem, mivel is tudja üdvözlölni a magyar polgármester a bevonuló román csapatokat? Máskor elég könnyen fogalmazok, vagy rögtönzők beszédeket, most egy gondolatföredék sem ötlök eszembe. Világosság szűrődik be már az ablakon, az órára nézek: hét óra. S a papíron még egy betű sincs.

December 24.

Reggel nyolckor már fent vagyok a főkormánybiztosságnál. Haller és Esterházy várnak rám. Röstelkedve mutatom az üres papírlapot, nem tudtam a beszédet megírni. Most mi legyen? Haller zokon vette, hogy vállaltam, és nem csináltam meg. Így hát ő nem is megy ki, menjen Esterházy egyedül, s mondjon, amit akar. Éles, rikácsoló hang veri fel a főkormánybiztosság levert, gyászoló csöndjét. Egy körszakállas, ellenszenves külsejű, bicegő, hangoskodó, szürke ruhás idegen ember szeli szélvészként a szobákat, intézkedik a fejveszett zűrzavarban. Parancsnokol, mindenbe beleszól. A hangja nemcsak fület sértő, de lélekbe nyilalló is. Ki ez az ember? Magyarul beszél, tehát még nem a román hódítók előfutárja. Apáthy összeroppanva, fakó arccal ül az íróasztal előtt, a hangoskodó ember minden szavára idegesen vonaglik ajka. Szíve tájára szorítja a kezét. Mereven néz a levegőbe. A szeme alatt mély, kék árkok. Látszik, hogy napok óta nem

aludt. Lélegzése kihagyó. Arcán valami kimondhatatlan fájdalom. Kérem tőle:

– Ki ez a kellemetlen idegen?

Legyint a kezével:

– Fényes László.⁴ A pesti kormány küldte, hogy rendet csináljon. Lent járt már Székelykocsárdon is. Napok óta Erdélyben van. Izgat, destruál, parancsokat oszt a magyar hadügyi kormány nevében, intézkedik, hogy katonáink sietve vonuljanak vissza Bánffyhunyadra, s kerüljék a románokkal az összecsapást. Én semmit nem tehetek, hiszen ő a magyar kormány megbízottja, én már nem vagyok az.

Fényes László most Hallerhez lép, s kérdi, min tanakodunk. Haller ösztönszerűleg elfordul tőle, Esterházy pedig elmondja, mert kétségbe van esve, hogy egyedül kell kimennie a román csapatok elé. Fényes László fölényesen int:

– Ennyi az egész? Írja, kérem!

S gondolkodás nélkül lediktálja Esterházynak a fogadóbeszédet.

Haller és Esterházy elindulnak. Látom az ablakból, hogy a város díszfogatába ülnek. Fényes László pedig tovább rendelkezik, ide-oda cikázik. Szegény Apáthyt nagyon sajnálom. Ilyen szélkakast küldenek a nyakára, ezekben a borzalmas pillanatokban. Fényes László hangosan búcsúzik mindenkitől. Azt mondja, telefonon sürgősen Pestre szólították. Nekem az a benyomásom, hogy menekül a közeledő veszedelem elől. Egyszerre eltűnt, mint a benzin.

Haller polgármester és Esterházy László dél felé érkeznek vissza a szamosfalvi vámtól. Haller sápadt volt, levert, és a szívét fájlalta. Halkan beszél Apáthyval. Esterházy mondja, hogy a polgármester kezében reszketett a papírlap, amíg a nyolc sort felolvasta. Alig tudott a végére érni, Geherescu ezredes azonban, aki a román csapatok élén jött, az egész idő alatt feszes vigyázzállásban, tisztelegve hallgatta a beszédet. A román csapatok egész nap özönlenek a városba. Szánalmas a felszerelésük, siralmasan hiányos az öltözetük. Ilyenek a győzelemtől ittas hódítók?

December 26.

A karácsonyi ünnepekre kitűzött előadásokat megtarthattuk. Közönség nincsen délután, sem este. A színészek lélektelenül, csüggedten járnak-kelnek, kóvályognak a színpadon. A színpalak között egymásra néznek, és hangtalanul sírnak. Bízatom őket: ha megszakad is a szívük, játszani kell, mert ha önként zárjuk be a színházat, a megszállók lefoglalják mint üres helyiséget, s katonákat telepítenek be. Vérző szívvel kell mókázni az üres széksorok előtt.

December 28.

A színház munkája folyik. Senki sem jön intézkedni, senki nem ad utasítást. Nagyobb dolgokkal vannak elfoglalva a sors kegyeltjei. Nem voltak felkészülve erre a hódításra. Nem tudják, mihez kell kezdeni, hogy kell berendezkedni. Teljes a fejtelenség náluk. Nincsenek az egyes posztokra kijelölt embereik, vezetőik, az intézmények, hivatalok ellátására. Kapkodnak. Egymásnak ellentmondó parancsokat adnak. Senkinek sincs kiszabott feladata. Mindenkinek annyi a hatalma, amennyit önként kije-

löl magának. A közigazgatás kereke attól a lendülettől folyik még, amit a magyar tisztviselők munkája indított. Átvételi színjátékokat rendeznek, különféle hivatalokban, de azért tovább dolgoztatják a magyar kezeket. Semmihez sem értenek. Látszik, hogy meglepetésként érte őket az a váratlan szerencse, hogy Erdély fővárosába telepedhettek. A színházat tehát békében hagyják. Nagyobb gondjaik vannak.

1919. január 1.

Szomorú Szilveszter után még szomorúbb Újév napja köszöntött reánk. A színház rendes munkáját még mindig nem gátolják a románok. Korai záróra van, de egyébként az előadások még rendesen folynak. Még cenzor sem jelentkezett. Közönség nincs. Csak a román tisztek járnak a színházba, de azok nem fizetnek belépődíjat. Majdnem mindegyik a parancsnokság különleges megbízásával jelentkezik. A magyarok egymáshoz bújva gyászolnak otthonaikban.

Január 4.

Értesítem a társulat tagjait, hogy fontos hivatalos ügyben Budapestre kell utaznom. Figyelmeztetem őket, hogy távollétem ideje alatt a nehéz helyzethez mért komolysággal végezzék kötelességüket. Parlaghy Lajos⁵ lesz a helyettesem. Szabályszerű utazási igazolványt kaptam a VII. román hadosztály-parancsnokságtól. A vasútnál alaposan megmotoztak, de a hivatalos jelentéseket, melyeket a főkormánybiztosság megbízásából a magyar kormány részére magammal vittem, nem találták meg. Budapesten létem alatt Kolozsvár[ról] rendszeresen kaptam hírt, a színház működését egyelőre nem zavarták a románok. Igaz, hogy a katonatisztek napról napra éhesebb mohósággal vetették magukat a szabadjegyekre, úgyhogy Parlaghy kénytelen volt már egy ízben kijelenteni, hogy be fogja zárni a színházat, mert annyi az ingyenyjegy, hogy nem érdemes játszani.

Január 12.

Budapesten értesültem róla, hogy a románok Apáthy Istvánt letartóztatták.⁶ Ez mérhetetlenül felháborított, mert hiszen tudom, hogy Berthelot⁷ tábornok és Vierendeix⁸ összekötő tiszt szavukkal garantálták Apáthy személyi biztonságát. Elhatároztam, hogy azonnal visszatérek Kolozsvárra, nehogy távollétemnek az legyen a látszata, mintha én a letartóztatás elől menekültem volna el. Még aznap este hazafelé indulok Nagyváradon át. Azonban Csucsán túl nem juthattam, mert ott harcok voltak a magyar és román csapatok között. A vasúti közlekedés ezen a vonalon szünetelt. Majd Arad-Tövisen át próbáltam hazajutni, de Soborsinnél tovább a vonat nem ment, mert a megállóhelyeken vasúti sztrájk volt.⁹

[...]⁹

Január 17.

Hosszan, viszontagságos utazás után ma éjjel Kolozsvárra érkeztem. Már Tövisen rémhíreket hallottam, s azt a „biztos” értesülést súgták jóakaróim fülembe, hogy Kolozsváron már az állomáson le fognak tartóztatni, jobb, ha visszafordulok, mert úgyis agyonlőnek. Nem volt igazuk a rémhírtérjesztőknek, mert Kolozsvárott az állomáson megmotoztak ugyan, el

is vették a Temesváron szerzett igazolványaimat, de szabadon engedtek. Hajnalban érkeztem a színházhoz, ahol Méry bácsi, a tűzoltó őrmester nagy ijedelemmel és sopánkodással fogadott. Azt mondta, hogy nagyon rosszul tettem, hogy hazajöttem, mert napról napra szuronyos katonák kerestek, baj lesz. Lakásom le van pecsételve és az irodám is. Kérdésemre a tűzoltó őrmester elmondta még, hogy távollétem alatt házkutatás volt irodámban meg a lakásomon, mindent kihánytak, felforgattak, azután le is pecsételték az ajtókat. A színház napok óta zárva van. Nem törődöm tilalommal, halálosan fáradt és elcsigázott vagyok, egy hét óta nem fekszem ágyban, feltöröm az ajtókon levő pecséteteket, bemegyek a lakásomba, és lefekszem ruhástól.

Január 18.

Reggel Parlaghy dörömböl az ajtómon. Azonnal szedjem magam rendbe, a pecsétet próbáljuk óvatosan visszatenni, ide nem lett volna szabad bejönnöm. Jelentkeznem kell azonnal a rendőrségen. Elmegyünk, de a rendőrségen nem találjuk a főkapitányt, tehát nem is jelentkezem. Útközben Parlaghy elmondja, hogy feltörték minden fiókomat, iratokat kerestek, és – mint a mellékelt hivatalos írás bizonyítja – elvitték mint lázító dokumentumokat: Sopokhles *Philocrates*-ét és Csengery János fordításában a *Lombre de la Loi* című francia gépírásos színművet, egy kérvényt, melyet a magyar kormányhoz intéztem régebben, azt kérve, hogy Krecsányi Ignácot¹⁰ nevezzék ki a kolozsvári Nemzeti Színház örökös tagjává, végül egy passuerscheint, melyet a német katonai parancsnokságtól kaptam abban az időben, amikor Kolozsvár hadi terület volt, s a német vezérkar itt székelt. Ezeket elvitték, azonban az amerikai íróasztalom tetején egy csomagban voltak összegöngyölve a főkormánybiztosság propagandairatai, plakátjai, a legfelső fiókban annak a jelentésnek másolata, amit Pestre vittem, ezeket csodálatosképpen nem találták meg. Hála Istennek – gondoltam –, akkor nem lehet nagy baj. Kérdezem Parlaghyt, mit kerestek nálam, mivel vádolnak. Azt felelte, úgy hallotta, azzal, hogy az általános sztrájkot én szítottam Budapestről, amellet a letartóztatott Apáthy érdekében nagy propagandát fejtettem ki, meg hogy engedély nélkül szöktem el Kolozsvárról. A színházat Holban¹¹ tábornok bezáratta, azóta nincs előadás. Egész nap vártam, hogy bevisznek, de senki sem jelentkezett. Az éjszakát Fekete Mihálynál¹² töltöttem.

Január 19.

Haller polgármester átiratban értesít, hogy Zilah mellett Cigánynál magyar katonák összeütköztek román katonákkal. Kilenc román katona meghalt. Ezért Neculcea tábornok kilencszázezer korona hadisarcot vetett ki Kolozsvárra, ebből reám esik nyolcvanezer korona. Küldjem be azonnal a pénzt. Csodálkozással látom, hogy az átirat január 18-án kelt, a hadisarc befizetését pedig január 17-én délelőtt tíz óráig kéri a polgármester, én viszont csak január 19-én kaptam meg az írást. Nem értettem. Telefonon hívom fel Haller polgármestert, aki idegesen válaszol, hangja rekedt:

– Ne kérjen magyarázatot a dátumok miatt, hanem küldje be nyomban a pénzt, mert a tábornok a város legelőkelőbb polgárait szemelte ki túsókul, ha ma délig nem adom át neki a kilencszázezer koronát.

Személyesen viszem fel és fizetem le a polgármesteri hivatalban a reám kirótt hadisarcot. Bemegyek Hallerhez. Fakó az arca. Az hiszem, súlyának felére fogyott le. A helyén ül, és kénytelen végrehajtani a románok parancsait. Szeretne elmenni, de nem engedik meg. Főbelövással fenyegetik, ha elhagyja a polgármesteri széket. Még nincs, akit odaültessenek. Kérdelem tőle: nem lehetek-e valamiben szolgálatára. Szomorúan legyint:

– Rajtam már csak a halál segíthet.

Elteszem a polgármesteri átiratot emlékeim közé. [...] ¹³

Délután elhatároztam, hogy elmegyek Holban tábornokhoz, megkérdezem, mit akarnak tőlem. A Bartha Miklós utcában van a székhelye. Az előszobában találom Poruțiu Bálint ¹⁴ prefektust ¹⁵, aki készségesen bekísér a tábornokhoz. Holban ismerte már az egész ügyet, tudta, hogy a színháznál tartott házkutatás eredménytelen volt, felszólított, hogy adjak be hozzá egy román nyelvű kérvényt, mire ő el fogja rendelni lakásom szabaddá tételét. Ezután, anélkül, hogy erre kértem volna, kijelentette, hogy a színház megnyitását nem engedélyezi. Azt feleltem, hogy ezt nem is kértem. A tábornok azonban továbbfűzte:

– Hajlandó vagyok azonban a színház megnyitását is engedélyezni, ha ön viszont vállalkozik arra, hogy beszél a városi hatóságok vezetőivel, Grandpierre Emil és Haller Gusztáv urakkal, ne legyenek olyan konokok, engedjenek merev álláspontjukból, és tegyék le a hűségesküt.

Kijelentettem, hogy semmiféle politikai megbízást nem vállalok. A tábornok azt vetette a megjegyzésem ellen, hogy ez nem is politikai kérdés, csak miután ő úgy hallotta, hogy nekem nagy befolyásom van ezekre az urakra, gondolta, beszéljek velük, s ő ez esetben nyomban engedélyt ad a színház megnyitására. Azt feleltem, hogy övé a katonai hatalom, teljesen tőle függ, mikor ad engedélyt a színház megnyitására, én azonban semmiféle megbízatást nem vállalok. Idegesen vette tudomásul válaszomat, s elbocsátott. Az egész tárgyalás francia nyelven folyt le, mert a tábornok nem tudott magyarul, én pedig nem értettem románul.

Poruțiu eljött velem a csendőrséghez, ahol Savu kapitány a kémelhárító osztály főnöke kiadta lefoglalt irataimat, és engedélyezte, hogy lakásomat felnyithassam.

Január 28.

A színház hetek óta zárva van. A színészek járnak-kelnek, lézengenek, szomorúan, csüggedten. Próbákat nem tartunk, nincs értelme és célja. Ma Holban tábornok üzenetet küldött Parlaghyhoz, hogy a színház megnyithat. Aki az üzenetet hozta, magyarázatul hozzáfűzte, hogy az engedélyt azért adta meg a tábornok, mert a tisztek panaszkodtak, hogy semmi más szórakozásuk nincs, ettől az egytől ne fossza meg őket a parancsnok. Ma tehát újra megkezdődnek az előadások, az *Álarcosbál*al.

Február 10.

Az előadások rendszeren folynak. Közönség nincs. A cenzúra nem akadékoskodik.

[...] ¹⁶

Március 15.

Reggel kilenc órakor Parlaghy jelentkezett a divíziónál, s arra kérte az adjutánt, tolmácsolja a tábornok előtt azt, hogy miután a városban teljes rend és nyugalom van, engedje meg legalább azt, hogy a színházban délutánokon előadást tartsunk. Az adjutáns a tábornoktól kijövet közölte, hogy a parancsnok fel van háborodva, megtiltja, hogy háborgassák ilyen kérésekkel, ő tudni fogja, mikor engedje meg a színház megnyitását. A Színkör meg van szállva a román katonaságtól. Ma közölték a megszállás okát: miután minden nagyobbfajta gyűlést a Színkörben szoktak tartani, attól félnek, hogy a március 15-i nemzeti ünnepen a magyarok [a] tilalom ellenére gyűlést fognak tartani. A város teljesen kihalt, az üzletek bezárva, munkások nem dolgoznak, megünneplik a március 15-ét.

Március 16.

Az előadást nem engedélyezték. A Színkör továbbra is meg van szállva. A főtéren szuronyos katonák posztolnak, és mindenkit, aki ott körbe akar sétálni, durván inzultálnak.

Március 17.

A városban teljes a rend és a nyugalom. Az előadás mégsem tartható meg, mert engedélyt nem kaptunk. A Színkör még mindig meg van szállva román katonákkal. Senkit be nem bocsájtanak, én sem mehettem fel az irodába.

Március 29.

Hajnali négy órakor álmomból vertek fel. Ajtót nyitottam. A nagyszobai kormányzótanács¹⁷ egyik miniszteri rangban levő tagja állott előttem Parlaghy Lajos társaságában. A román úr régi főtisztviselő volt, s abból az időből származott barátságunk. Közölte velem, hogy a kormányzótanács éjjel ülésén renitens magaviseletem miatt elhatározta letartóztatásomat, így akarva megszüntetni a színház irredenta propagandáját. Nem tudja, hova fognak vinni, de régi barátságunk készítette arra, hogy fölkeressen, s a történelmőkre előkészítsen, és biztosítson arról, hogy mindent meg fog tenni érdekemben, hogy elviselhetőbb legyen a helyzetem, könyveket fog hozzám juttatni. Mindenestre nem lehet tudni – így mondta –, mit hoz a jövő, tehát óvatosságból csináljam meg a végrendeletemet. Ezzel eltávozott. Parlaghyval tanácskoztam, mi a teendő? A színház vezetését reá bízam, meghagyva, hogy amíg vagyonomból futja, folytassa az előadásokat, nehogy elnémuljon a magyar szó. Előkerült Némegy Máttyás, régi hűséges tagom és könyvtárosom. Már mindent tudott, mert a román úr abban a házban lakott az Attila utcában, ahol ő, s közölte vele, mi történt. Némegy kosárszámra vitte a kazánházba irataimat, levelezéseimet elégetni. A nagy, drabális ember úgy sírt, mint egy gyermek. Délelőtt felkerestem Gidófalvy István közjegyzőt, régi barátomat, ott pár sorban végrendekeztem: fivérem, dr. Janovics Sándor budapesti tisztiorvos rendelkezék minden ingatlan és ingó vagyonom fölött. Visszatérve a színházhoz, Fekete Mihály várt rám. Megszokott vérmességgel fakadt ki:

– Miért nem csinál valamit, direktor úr, hogy megmeneküljön a veszedelemtől? Hiszen biztos, hogy ólombányába vagy sóbányába viszik. Ott elpusztul.

– Hát mit csinálhatok? – kérdeztem.

– Menjen az örültekházába, direktorom. Ott már van egy pár magyar ember, aki menedéket talált. Most ment be Papp Antal pénzügyi igazgató is. Az még magyar kézen van. A professzor Lechner Károly.¹⁸

– Hogy menjek én oda? Nincs semmi bajom. Nem is vennének fel.

– Azt csak bízsa rám!

Ezzel Fekete Mihály elviharzott, mint a szélvész. A déli órákban jött vissza. Elmondta, hogy Lechnert a katedráról hívatta ki, ahol az öreg tudós éppen előadást tartott. Azt üzeni, hogy holnap reggel nyolc órakor a fölvételen jelentkezsem. De mit csináljak másnap reggel nyolcig? Hiszen minden percben jöhetnek értem. A Fekete tanácsára egy öreg, régi, hűséges kardalosnőmhöz: Kápolnayné Némethy Gizellához mentem. Az ott lakott a Házsongárdi temető aljában egy kis elhagyatott viskóban, közel a Zöldfedelű házhoz. Így hívják Kolozsvárott az örültekházát. Ott húzódtam meg. Ott töltöttem az éjszakát. Álmatlanul, nyugtalanul.

Március 30.

Reggel hétkor Fekete Mihály jött értem. Elmondta, hogy éjjel csakugyan katonák kerestek a színházban levő lakásomon. Méry bácsi, az öreg tűzoltó azt mondta nekik, hogy nem jöttem haza, nem is tudja, hol vagyok. Igazat mondott az öreg, mégis úgy megverték, hogy sérvet kapott. Aztán felkutatták a lakásomat, az egész színházat, de engem persze nem találhattak meg. Reggel nyolckor a temetőn keresztül mentem az ideggyógyászatra. Lechner megvizsgált, fölvelt a nyugtalan, nehéz betegek közé. Megmondta, hogy úgy kell viselkednem, ahogy a többi komoly beteg viselkedik.

Április 1.

Parlaghy látogatott meg, s értesített, hogy a tábornok újra bezáratta a színházat.

Április 4.

Ma sokat beszélgettem a főápolónővel, aki anyósa Anlauf Vilmosnak, a színház főgépészének. Intelligens, jóságos, de szigorú asszony. Nagy titokban elmondta, hogy a Sigurantától¹⁹ és a rendőrségtől több ízben kerestek, le akartak vinni kihallgatásra, de Lechner méltóságos úr szigorúan megparancsolta, hogy az ő engedélye nélkül senkit sem szabad hozzám engedni. Így hát elküldik őket azzal, hogy közveszélyes beteg vagyok. Ma azonban nagyobb veszedelem volt: egy román ezredorvos szállott ki, hogy felülvizsgáljon. De Lechner felvilágosításai és európai tekintélye úgy imponált neki is, hogy nem kívánta személyes megvizsgálásomat, proces verbalt²⁰ vett fel, s eltávozott.

Április 6.

[...] ²¹ Egyébként kezdem megszokni az örültekházában uralkodó csendet és békességet. A nagyviziteken is pontosan meg kell jelennem. Ezt így kívánja a professzor. Csak egy kedvezmény van: este 8 óra után, amikor az intézetben minden elcsöndesedik, s a betegeknek nem szabad zárkájukat

elhagyniok, Lechner professzor kopog az ajtómon, kihív, s ilyenkor a kertben sétálhatok a bölcs öregúrral.

[...] ²²

Május 3.

Ügyvédem reggel fölkeresett, s közölte, hogy információi szerint most már nyugodtam kimehetek az intézetből, az ellenem szóló vádak, iratok, kézen-közön egy kis áldozat árán eltűntek. Azonnal jelentkeztem a professzornál, megköszöntem, hogy öt hétig menedékhelyet adott nekem, s elbocsátásomat kértem. [...] ²³

Május 4.

Nem sokáig örülhettem szabadságomnak. Ma négy katona jött értem, s szuronyok között a hadbíróshoz vitt. [...] ²⁴

Május 9.

Ma kiengedtek a fogdából.

[...] ²⁵

Szeptember 16.

Ma megérkezett a nagyszebeni kormányzótanács rideg, parancsoló hangú válasza, amelyben érveimre és ajánlatomra egyetlen szó felelet sincs, egyszerűen értesítenek arról, hogy 1919. október hó elsejétől államosítani fogják a színházat. Azonban ha leteszem a hűségesküt a román állam iránt, akkor mint művezető igazgató megmaradhatok a román színház élén.

Szeptember 24.

Ma szóbeli üzenetet kaptam a nagyszebeni kormányzótanácstól, hogy minden ellenkezésem és makacskodásom ellenére október elején katonai erővel fogják átvenni a színházat, engem is, a színészeket is kitelepítik, de átengedik nekem a Színkör mozgót, hogy ott megfelelő bérfizetés ellenében folytassam az előadásokat.

Szeptember 30, kedd

Az egész város tudja, hogy ma lesz az utolsó magyar előadás a Hunyadi téri gyönyörű színházpalotában. *Hamlet* előadása van kitűzve. [...] ²⁶

Október 1.

Hajnali három óra. Még itt ülök a színházi irodában. Fáradtan, zúgó fejjel. A rettenetes izgalom után nem is gondolok a lefekvésre. Körülöttem órák óta már halálos csend van. Azt hiszem, mindenki, közönség és színészek – Kolozsvár egész magyarsága – ébren tölti az éjszakát. Újra és újra átélem ennek a nagyszerű búcsúestének robogó eseményeit. Elevenen él a fülemben, a lelkemben minden szó, minden hang, a szenvedélyek kirobbanása és lángolása, a fájdalom vonaglása. Megpróbálom leírni, mi történt:

Már hét órakor özönlött a közönség a színház felé. Mindenki ott akart lenni ezen a nagy búcsún. Csodát vártak. Mikor már az utolsó helyig meg-

telt a nézőtér, úgy rendelkeztem, hogy jegy nélkül is be kell mindenkit engedni. Pillanatok alatt megteltek a széksorok közötti térségek, még a zenekari helyiség is. Szorosan egymáshoz simulva, lihegve, hegyén-hátán állottak az emberek. S mindenki fekete ruhában volt. Nem volt előzetes megbeszélés, mégis mindenki úgy érezte, hogy nagy temetésre jön, s felöltötte ünnepi fekete gúnyáját. A széles folyosókon is szorongtak az emberek. Kinyitattam tehát a folyósóra nyíló ajtókat, hogy odakint is hallhassák legalább foszlányait a magyar szónak. Két és fél ezer ember szorongott a nézőtéren és a folyosókon, pedig a színházban csak ezerkétszáz ember számára van férőhely. A színház előtti tér is feketéllett.

Halálos csönd támadt, amikor a függöny szétnyílt. Lélegzetét is visszafojtotta mindenki, hogy ne zavarja az ünnepi némaságot. De valahányszor egy színész a színpadra lépett, vagy kiment jelenése végén, újra és újra kiktört a tapsvihar.

Következett a nagy monológ. És én elfelejtettem mindazt, amit tudós dramaturgiai professzoraimtól hallottam a színiakadémián, hogy ez a monológ önmagát marcangoló, magába mélyedő elmélkedés. Kiállottam a sűgölyuk elé, a nézőtér felé harsogva a kérdést:

„Lenni, vagy nem lenni – ez itt a kérdés!”

Pillanatnyi megdöbben némaság után fergetegként robbantak ki a szenvedélyek. A karzatról éles női hang törte meg először a csöndet:

– Élni akarunk!

S utána kétezer torok dübörögte, harsogta felszabadultan, ujjongva, reménykedően:

– Élni akarunk!

Mintha a történelem kerekébe akart volna ez a kétezer ember kapaszkodni. A tenyerek összeverődtek, a lábak szilajul dobogtak, félelmetes pillanat volt. Magam is megriadtam a visszafojtott szenvedélynek ettől az orkános kitörésétől. Percekig tartott ez a viharzás, azután valahogy egymást csitították el az emberek.

A rendőri készségség ekkor katonai segítséget kért a színház elé. Felvonás végeztével suttogva újságolták nekem a munkások, hogy futólépésben érkeztek a katonák, és három zárt sorban körülgöngyölték a színházat. Felűzött szurony a vállukon. A vezénylő tiszt kezében revolver. Így újságolták a megriadt díszítómunkások. Siettettem a dekorációk felállítását. Fejezzük be gyorsan az előadást, mielőtt vérontásra kerül sor. Színészeimnek megmondtam, hogy az előadás után lehetőleg pillanatok alatt öltözzenek át, s a kisparkra nyíló hátsó kapun siessenek haza. Ott kikerülhetik a katonai kordont, mely már körülzárt a színházat.

Éjfél már régen elmúlt, már október elsejét írtunk, amikor az előadás véget ért. A függöny utoljára csapódott össze. A színpadról elszéledtek a színészek, munkások, a kapott utasítás szerint. A nézőtéren azonban senki sem mozdult, mindenki helyén maradt, mintha a lábak gyökeret vertek volna. Ez nem volt megbeszélés, nem volt utasítás, kétezer ember gondolatának csodás találkozása volt. Mintha meg akarták volna védeni színházukat idegen támadás ellen. A torkokat a sírás fojtogatta. Tanácsatlanul néztek egymásra, de helyüket elhagyni nem akarták. Valaki nem tudott tovább uralkodni idegein, felszakadt a zokogás szíve mélyéből. Mintha jeladás lett volna, egyszerre kétezer torokból jajdult fel a fájdalom. So-

ha ilyen felséges, ilyen megrendítő, ilyen vértkorbácsoló hangzavart nem hallottam. Ezt a jelenetet nem tudja más megérteni, mint kolozsvári ember. Nincs a világon város, ahol úgy szeretnék, úgy magukénak vallanak az emberek a színházat, mint Kolozsvárott. Minden kolozsvárinak a szívéhez van nőve a színháza. Ezért fájtt úgy az elvétele.

Kint a téren már vezényszavak hallatszottak. A fegyveres erő már betörni készült. Ekkor a függöny elé léptem. A kaotikus hangzavar hirtelen elült. Reménykedő, nedves, fájdalomtól égő szemek villámlottak felém. Mégis megtörtént a csoda? Talán azt akarom bejelenteni, hogy mégsem veszik el a színházunkat? Ajkamra tapasztott ujjakkal jeleztem, hogy beszélnem nem szabad, s kézmozdulattal kértem, könyörögtem, hogy távozzanak.

Erre viharosabban tört fel a sírás. Közben dacos kiáltások sivítottak:

– Nem megyünk el, itt maradunk! Nem hagyjuk a színházunkat!

Még ott állottam a színpad elején, tehetetlenül, tanácstalanul, reszketve a fenyegető pillanatoktól, amikor a térről minden kapun át benyomultak a rendőrök, a katonák, és rekedt szidalmak között, gumibotokkal, puskatussal verték ki a közönséget. Ütötték-verték, kit hol találtak. Sikoltva, egymást taposva menekült, aki tudott, az embertelen támadás elől, de aki el tudta kerülni az ütlegeteket, tetézetten megkapta a téren, ahol a katonák kordonjába ütközött. Azután elcsendesedett minden, a harctéren csupán eltaposott kalapok, szakadt ruhafoszlányok maradtak.

A nagy színházépületben csak hárman maradtunk: az öreg Méry bácsi, a házi tűzoltó, aki várta, hogy olthasson, Bürger Antal öltöztető szabó, meg én. A vén szabó lehúzta rólam Hamlet királyi fekete trikóját. Azután végtelen, véget érni nem akaró, hosszú, álmatlan sötét éjszaka következett.

■ JEGYZETEK

1. A kézirat lelőhelye: Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Jordáky Lajos hagyatéka, Janovics Jenő kéziratai, III/81.
2. Constantin Neculcea (1873–?) román tábornok. Az első világháborúban több egység vezetője, a román nemzeti mitológiában meghatározó „mărășești-i csata” egyik hőse. Később a történelmi Magyarország keleti területeit megszálló román haderő parancsnoka.
3. Apáthy István (1863–1922) zoológus, MTA-tag, 1890-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem egyetemi tanára, majd rektora 1903-1904 között. A budapesti Magyar Nemzeti Tanács mintájára alakult Erdélyi Nemzeti Tanács elnöke, majd pedig a Károlyi-kormány által december 6-án létrehozott, az erdélyi ügyek irányítására hivatott Kelet-magyarországi Főköormánybiztosság vezetője lett.
4. Fényes László (1871–1944) újságíró. A Károlyi-kormány nemzetőrségi kormánybiztosa, 1921-től a *Népszava* újságírója. A Horthy-rendszer bíráló cikkei miatt több sajtópert indítottak ellene. Az elítélést megelőzően 1926-ban Bécsbe, majd később Csehszlovákia emigrált. Csehszlovákia német megszállása után Franciaországba, majd 1940-ben USA-ba települt.
5. Parlaghy Lajos (1877–1944) színész, színigazgató, moztulajdonos. Leginkább Janovics Jenő mellett töltött titkári, főpénztárosi és aligazgatói tevékenysége révén ismert. Magyar nemzeti érzelmei miatt többször vádolták „irredentizmussal”, hogy végül a sors iróniája következtében zsidó származása miatt Auschwitzba deportálják, ahol meg is halt.
6. Janovics itt téved, mivel Apáthy Istvánt csak január 15-én tartóztatták le.
7. Henri Mathias Berthelot (1861–1931) a francia hadsereg tábornoka. 1917-ben Romániába küldték azzal a feladattal, hogy a szétvert román hadsereget szervezze újra. Ezt sikerrel teljesítette, ez követően a Balkánon előrenyomuló antant csapatok Dunai Hadseregének parancsnoka lett. A háború végén a bolsevikok elleni francia intervenciók erők parancsnoka volt.
8. Janovics itt az 1919. januári vasutas sztrájkokról írt, amelynek egyik célja a – szociális követeléseken túl – az előrenyomuló román hadsereg utánpótlásának a megnehezítése volt.
9. A következő napok Janovics Jenő „kalandos” visszatérésének leírását tartalmazzák.
10. Krecsányi Ignác (1844–1923) színész, színigazgató. A temesvári és a budai színházak igazgatójaként elsősorban arra koncentrált, hogy a német anyanyelvű közönség megismerje a magyar színházi kultúrát. Pályafutását 1914-ben fejezte be, az elkövetkezendő években nagy megbecsülésnek örvendett.
11. Ștefan Holban (1869–1939), román tábornok. Románia első világháborúba való belépése után az orosz ezredekkel való kapcsolattartásért felelt, majd 1918 végén az Erdélyt megszálló VII. divízió (hadosztály) parancsnoka.

12. Fekete Mihály (1884–1960) színész, színházigazgató. Pályafutását Krecsányinál kezdte 1903-ban, majd Janovics 1911-ben Kolozsvárra szerződtette. Kisebb marosvásárhelyi (1923) és temesvári (1924) színházi igazgatói karrier után visszatért Kolozsvárra, majd 1930-tól haláláig a kolozsvári színháznál játszott.

13. Az átiratot nem közlöm.

14. Valentin Poruțiu (1883–1942), ügyvéd. Részt vett az 1918-as gyulafehérvári Nagy Nemzetgyűlésen. A közigazgatás átvétele után a nagyszebeni Kormányzótanács 1919. január 11-én Kolozsvár prefektusának nevezte ki.

15. Román közigazgatási személy, hatásköre a magyar alispáni funkcióhoz hasonló.

16. Az 1919. február 10. és március 15. közötti részt, amelynek nagy része a Színház hányattatásait tárgyalja, nem közlöm. A lényeg: több napra bezárták, majd újra engedélyezték a működést, majd újra bezárták. Továbbá a cenzúra állandó jelenléte is akadályozta különböző darabok előadását.

17. Kormányzótanács (Consiliu Dirigent). Az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nagygyűlés után létrejött 15 tagú végrehajtó testület, melynek feladata az egyesült területek kormányzása lett volna, ám a bukaresti kormány hamar megfosztotta jogköreitől, és csak a választójogi és földreformügyi feladatokat hagyta meg számára. Tagjai a Román Nemzeti Pártból, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Román Szekciójából és független értelmiségiekből verbuválódtak.

18. Lechner Károly (1850–1922), elmegyógyász-professzor, MTA-tag. A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen ideg- és elmegyógyászatot tanított, az általa alapított intézet pedig nemzetközi hírnévre tett szert.

19. A román titkosrendőrség neve.

20. Jegyzőkönyvet.

21. Leírja, hogy Parlaghy Lajostól értesült arról, hogy a románok szemében egyre inkább terjed az a nézet, miszerint Janovics nem is beteg, csupán a letartóztatás elől menekült el.

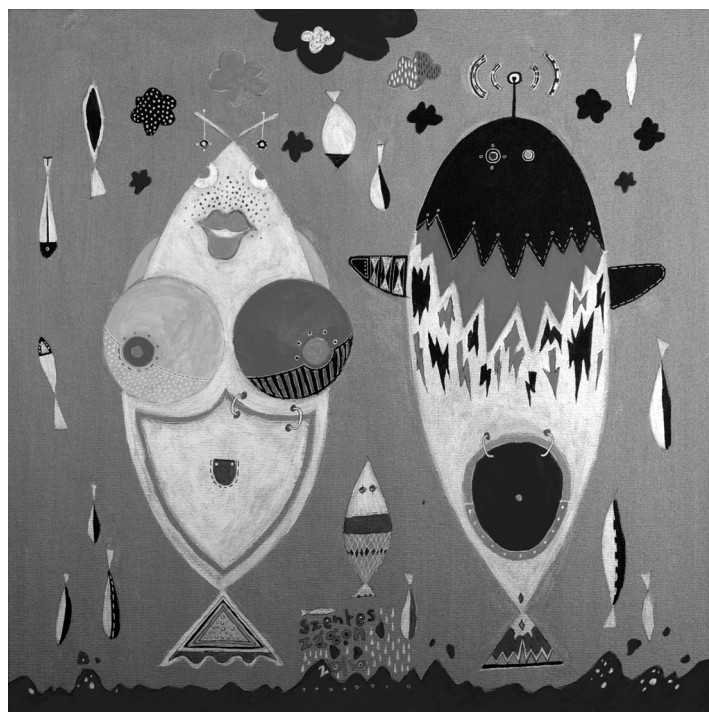
22. Az április 6. és május 3. közötti időszakból kihagytam egy kalandos kihallgatás történetét, ahol valami beszedett gyógyszerek hatására Janovics valóban őrültként viselkedett.

23. A további részben a Lechnerrel való beszélgetés részletes leírása következik, elsősorban színházi témákról.

24. A továbbiakban visszautal arra a kihallgatásra, ahol valóban őrültként viselkedett.

25. Az eltelt hónapokat a színház körüli ügyek leírására szenteli. Többek között itt a Kormányzótanáccsal folytatott levelezését olvashatjuk, Janovics leírja érveit a színház magyar kézen való megmaradására, valamint az első román vendégtársulat szereplését is tartalmazzák ezek a hónapok.

26. A kihagyott részben a román cenzúra aggályai szerepelnek, mivel a színdarab bizonyos passzusait magyar, illetve román vonatkozásúnak tartották. Pl. Fortinbras nem vonulhatott be a színdarab végén, mivel az a magyar csapatok bevonulását sejtette volna.

MOLNÁR GUSZTÁV

A MAGYAR–NÉMET GEOPOLITIKAI VISZONY

1

■ Ez az esszé a magyar–német geopolitikai viszony szempontjából különösen releváns időszakokat – 1848–49, 1867, 1914–1918 és 1938–1944 – tartja szem előtt.¹

Bevezetőben szeretném leszögezni, hogy a *nemzetállam* fogalma felfogásomban a modern kori független és szuverén államot mint nemzetközi jogi szubjektumot jelöli. (Ez azt jelenti, hogy az adott állam minden állampolgára a nemzet mint elismert nemzetközi jogi entitás és így végeredményben „a nemzet” vagy „egyetlen nemzet” része, függetlenül attól, hogy egyes állampolgárok vagy az állampolgárok egyes csoportjai „a nemzet” részének tekintik-e magukat vagy sem.)² Ennek értelmében az 1867 és 1918 közötti Magyarország nem volt nemzetállam, mert csupán a közös állam – Ausztria–Magyarország – alkotórészeként lehetett a nemzetközi jog szubjektuma, azaz független és szuverén állam.

A *nemzeti állam* fogalma ugyanakkor a nemzetállam belpolitikai dimenzióját jelöli. Tartalma pedig az a deklarált vagy nem deklarált hatalmi-politikai cél, hogy az uralkodó, vagyis az állammal azonos nemzetnek mint az állam „saját” nemzetének a hegemoniáját egyrészt fenntartsák, másrészt folyamatosan megerősítsék és elmélyítsék azokkal a nemzetiségekkel vagy kisebbségekkel szemben, amelyek – pontosabban amelyek szellemi és politikai elitjei – nem tekintik magukat az uralkodó nemzet részének.

A nemzetállam normatív fogalom, de a pusztán jogi dimenzión túlmenően a nemzetközi jogi elismertség miatt pozitív egzisztenciája is van. A nemzeti állam esetében a helyzet ennél valamivel bonyolultabb. Alapvetően ez is normatív – jogi – fogalom, de belpolitikai értelemben csak részleges elismertséggel rendelkezik. A magyar politikai nemzet kiegyezés után „instituírt” fogalma ilyen jellegű volt, ami azonban nem jelenti azt, hogy teljes mértékben fikció lett volna. A magyar politikai elit itt két komoly problémával szembesült: egyrészt hiába tekintette ezt a fogalmat a magyar parlament túlnyomó többsége „valóságosnak”, mivel ez a többség még a demokrácia 19. századi – korlátozott – standardjai értelmében sem volt reprezentatív, e „valóság” problematikus mivolta mindenki számára nyilvánvaló volt. A másik probléma még súlyosabb volt: az ti., hogy a magyar politikai nemzet mögött álló legfőbb „érvnek”, vagyis a magyar „nemzetiség”-nek sem volt többsége az országban (ország alatt itt és a továbbiakban mindenütt a szűkebb, azaz Horvátország és Szlavónia nélküli ún. történelmi magyar anyaországot értem).

Amikor ez a helyzet 1900-ra megváltozott (vagyis a magyar anyanyelvű lakosság a „saját” országában többségbe került), vele együtt a magyar nemzeti állam belső geopolitikai erőviszonyai is megváltoztak. Ettől kezdve a magyar nemzeti állam belső elismertsége átlépte azt a kritikus küszöböt, amelyen túl már valóban észszerű politikai célként lehetett kitzúzni a magyar hegemonia fokozatos elmélyítését.³ Ez a pozitívum azonban azzal a negatívummal társult, hogy a magyar nemzeti állam 1900 és 1918 közötti fokozatos kiteljesedésére egy olyan időszakban került sor, amikor a szó szoros értelmében vett magyar nemzetállam még nem létezett. Trianon után megfordult a helyzet: Magyarország ekkor már független és szuverén nemzetállam volt, viszont nem lehetett nemzeti állam, mert a magyar nemzet jelentős szegmentumai a magyar állam határain kívül kerültek, és ezzel elvesztették korábbi hegemon pozíciójukat.

A magyar „nemzetiségi” többség elérésére nagy szükség is volt, mert Magyarország külső geopolitikai helyzete a 20. század első évtizedében alapvetően megváltozott: Németország volt továbbra is a fő geopolitikai háttér, de ez most kizárólagossá vált, mert a Németország ellen (de nyilván nem kizárólag ezért) összefogó nagyhatalmak immár nemcsak Magyarországot tekintették a vilmosi Birodalom hinterlandjának, hanem az egész Monarchiát.

A kérdés alapos megvilágítása a külső és a belső geopolitika szempontjainak együttes alkalmazását igényli.⁴ A külső geopolitikai szempontok közül megemlítem a nagyhatalmak világpolitikai szerepét és egymáshoz való viszonyát, továbbá a Magyarország és a nagyhatalmak és a Magyarország és a Balkán közötti viszonyt. A belső geopolitika körébe tartozik a Magyarország és Ausztria, valamint a Magyarország és Horvátország közötti viszony, a magyar nemzeti hegemonia és a nemzetiségi kérdés, a magyar–zsidó viszony és végül, de nem utolsósorban a magyar demokrácia és a választójogi reform kérdése.

2

A modern magyar nemzet mint politikai közösség, vagyis a magyar nemzeti állam sorsa születésétől (1848 áprilisától) megsemmisüléséig (1918 októberéig) az európai és ezen belül a német geopolitika⁵ függvénye volt. Élt hetven évet, mondhatnánk, ami ha nem is „szép” kor, de kevésnek sem kevés, ha egy ember életére gondolunk. Egy állam azonban ennyi idő alatt éppen csak felcseperedhetett. Ez nem kis teljesítmény, különösen ha meggondoljuk, hogy a világosi fegyverletételtől a kiegyezés megkötéséig a magyar nemzet csak virtuálisan alkotott politikai közösséget, 1867-től pedig fennállt ugyan mint állam, de külpolitikai, védelmi és gazdasági tekintetben nem volt teljesen független, pontosabban nem önmagában, a maga uraként volt független és szuverén. [...]

A kiegyezés geopolitikai dimenziója túlmutat annak politikai dimenzióján. Utóbbi arra vonatkozott, hogy Magyarország államjogi helyzete megváltozott, illetve rendeződött az osztrák birodalmon belül. Amikor Palmerston angol miniszterelnök Bismarckhoz hasonlóan már a hatvanas évek elején arra biztatta az osztrákokat, hogy a saját érdekében egyezzenek meg a magyarokkal, kizárólag ezt a politikai dimenziót (vagyis Ausztria pozíciójának a megerősödését) tartotta szem előtt. És ebben a – puszt-

tán politikai – kontextusban Ausztria megengedhette magának, hogy Palmerston tanácsától ugyanúgy eltekintsen, mint ahogy a Bismarcktól vagy akár a III. Napóleontól jövő sugallatoktól is (a francia diplomácia ugyanis szintén támogatta az osztrák–magyar megegyezést).

A kiegyezés geopolitikája osztrák részről abban mutatkozott meg, hogy Bécs – Königrätz után – *kénytelen volt* kiegyezni a magyarokkal, vagyis stabilizálnia kellett az immár Németországon kívül került Monarchiát. Magyar szempontból viszont abban, hogy a magyar államiság (és ezzel a történelmi Magyarország fölötti magyar szupremácia) újjáteremtésére csakis akkor és annyiban kerülhetett sor, amikor és amennyiben a Poroszország körül megszerveződő új német állam megjelent a szintén mint Ausztriát (Magyarországgal együtt) a saját érdekszférájához vagy befolyási övezetéhez tartozónak tekintő új európai nagyhatalom.⁶

Az „ár” tehát, amit Magyarországnak a kiegyezésért cserébe „meg kellett fizetnie” politikai értelemben (és Ausztria felé!), a teljes – állami – függetlenségről való lemondás volt, geopolitikai értelemben pedig a porosz–német állam Ausztriával, illetve most már Ausztria–Magyarországgal szembeni hatalmi fölényének legalább hallgatólagos elfogadása. És Magyarország szempontjából ez utóbbi vonatkozásnak volt nagyobb jelentősége (akár tudatában voltak ennek akkor a magyar politikusok, akár nem), sok minden egyéb mellett azért is, illetve elsősorban azért, mert ebben benne rejtett nemcsak a magyar nemzeti állam megerősödésének, hanem a nemzeti és állami, egyszóval a nemzetállami függetlenségnek a német geopolitikai függőség fenntartása melletti lehetősége is.

3

A magyar–német viszony geopolitikai dimenziója 1914-ben, az első világháború kitörése előtti kritikus napokban tárult fel a maga kíméletlen tisztaságában. Berchtold osztrák–magyar külügyminiszter mindenképpen hadat akart üzeni Szerbiának, de Tisza István magyar miniszterelnök elmentmondott neki. „Berchtold – írja Taylor – helyre akarta állítani a Monarchia presztízsét; Tiszát csak Nagy-Magyarország érdekelte. Mint előtte Kossuth, ő is Németországot, nem Bécszet tekintette Magyarország szövetségeseinek, és nem sajnálta volna túlságosan a kettős monarchia összeomlását, amennyiben Nagy-Magyarország fennmaradhat. Berchtold azzal törte le Tisza ellenállását, hogy Németországhoz fordult támogatásért. Tisza akkor már nem ellenkezhetett, amikor immár nem Bécs, hanem Berlin szorgalmazta a háborút.”⁷

Taylor itt – ami Tiszát illeti – egy az első világháború idején rögződött brit sztereotípiát variálva erősen túloz. Tisza István határozottan magyarcentrikus politikát folytatott ugyan, de a magyar nemzeti állam „függetlenségé”-vel egyidejűleg ő a dualista szerkezetű Monarchia nagyhatalmi státusához is rendületlenül ragaszkodott, és ebben – végső soron – nemcsak a magyar „nagyhatalmiság”, hanem a német hegemoniával szembeni önállóság biztosítékát is látta.⁸ Ez az álláspont két szempontból is súlyosan ellentmondásos volt: egyrészt a dualizmus egyértelműen korlátozta a magyar szuverenitást, tehát a dualista struktúrán belül nem beszélhetünk „független” Magyarországról, másrészt 1915 őszére nyilvánvalóvá vált, hogy a Monarchia addig is csupán látszólagos nagyhatalmi állá-

sa gyakorlatilag megszűnt, és a németek ennek a helyzetnek egyre inkább érvényt is kívántak szerezni.

Egy bizonyos szempontból azonban Taylor mégiscsak pontosan fejezte ki a lényegét: azt ti., hogy a világháború kitörésének pillanatától Magyarország immár nemcsak általános geopolitikai értelemben függött Németországtól, hanem a kormányzati politika szintjén is – sokszor a bécsi kormány irányvonalával ellentétben – egyre inkább Berlin felé orientálódott. Amikor pedig 1916 novembere után Ferenc Józsefet Károly követte a trónon, és egyre inkább úgy tűnt, hogy az alkotmányos kormányzás útjára visszatérő Ausztria – belső, strukturális okokra, mindenekelőtt az egységes nemzeti állam hiányára visszavezethetően – a dezintegrálódás felé sodródik, Magyarországnak nem maradt más választása, mint a politikai függetlenség irányába való elmozdulás. Ha Németország 1918 őszén legalább a keleti fronton ura maradt volna a katonai helyzetnek (mint ahogy sajnos nem maradt az), Magyarország – Németország oldalán állva – valóban elnyerhette volna állami függetlenségét, mégpedig területi integritását megőrizve. (Ebben az esetben még idejében kiderült volna, hogy a Károlyi-féle politika, amely az antant oldalán remélte megőrizni a területi integritást és elérni a függetlenséget, tökéletes illúzió és politikai vakvágány volt.) Elnyerhette volna, mondom, de – Tisza István és a magyar politikai elit túlnyomó részének mély meggyőződésével ellentétben – *nem nagyhatalomként, hanem csakis „kis állam”-ként*. Ennek tudomásulvétele a német nagyhatalmi státusból és kontinentális hegemoniából adódó konzekvenciák levonását is elkerülhetetlenné tette volna, de valószínűleg nem vezetett volna egy olyan gyarmati helyzethez, amitől például, a Társadalomtudományi Társaság 1916 tavaszán megtartott Közép-Európa-vitáján Ágoston Péter, a nagyváradai Jogakadémia tanára tartott.⁹

Hogy Magyarország és Ausztria (mindkettő a maga külön-külön szempontjai és érdekei miatt) geopolitikai értelemben rá voltak utalva Németországra, az vitathatatlan. Ahhoz sem férhet kétség, hogy Németország is rá volt utalva Ausztria–Magyarországra mint „független nagyhatalom”-ra, legalábbis addig, ameddig érdekében állott az európai egyensúly valamilyen szintű fenntartása, azaz ameddig érdekében állott a háború elkerülése. Az feltehető volt ugyanis, hogy az osztrák–német tartományok (ide értve a geopolitikai szempontból rendkívüli fontosságú Tengeremelléket és Csehországot is) Németországgal való túl korai egyesítése oda vezetett volna, hogy a többi európai nagyhatalom (Franciaország, Oroszország, Nagy-Britannia és Olaszország) összefog Németország ellen, és háborút kezd ellene.

Végül is a nem csupán hipotetikus, hanem valóságos háborút az idézte elő, hogy az európai nagyhatalmak 1905 körül megértették: Ausztria–Magyarország mindenképpen a német geopolitikai érdekkör része, és csak idő kérdése, hogy előbb csak gazdasági, majd politikai formában is Németországhoz kapcsolódjon. Ezért összefogtak a veszélyes iramban és irányban fejlődő Németország és szövetségese, Ausztria–Magyarország ellen (Olaszországnak ebből a szempontból nem volt jelentősége), és a „balkáni forgatókönyvet” alkalmazva¹⁰ teljesen „bekerítették” a német hegemoniájú közép-európai hatalmi tömböt. Ebben a kölcsönös csapdahelyzetben nagyon valószínűvé vált a háború kitörése,¹¹ hiszen abban mind Né-

metország és Ausztria–Magyarország az egyik oldalon, mind pedig Franciaország, Oroszország és Nagy-Britannia a másik oldalon alapvetően érdekelt volt.¹²

Végül még egy aspektusra kell itt rávilágítanunk. Nem kétséges, hogy Magyarország geopolitikai értelemben rá volt utalva Németországra. De vajon a „hatalmas” Németország is rá volt-e utalva a nála sokkal gyengébb és geopolitikai szempontból önálló szereplőnek, azaz tényleges nagyhatalomnak még a Monarchia osztrák felénél is kevésbé tekinthető Magyarországra? Azaz beszélhetünk-e magyar–német és német–magyar vonatkozásban kölcsönös geopolitikai egymásraultaltságról?

Feltétlenül beszélhetünk, ugyanis Németországnak nagyon is fontos érdeke fűződött ahhoz, hogy – szükség esetén – Magyarországra mint *Ausztriától független* politikai tényezőre számíthasson.

A kiegyezés idején és azt közvetlenül követően Bismarck Magyarországgal kapcsolatos politikáját Ausztria magatartása határozta meg. „Ami a magyarországi hangulatot illeti – írta 1867. október 15-én –, az a kívánságunk, hogy az a lehető legkedvezőbb legyen az ő [Beust] és vállalkozásának sikere számára. *Annak szüksége, hogy Magyarországra más szemmel nézzünk, egyedül Ausztria velünk szembeni agresszív politikája révén állhatna elő.*”¹³ (Kiemelés tőlem – M. G.) Bismarck itt nyilvánvalóan magát a kiegyezést nevezi Beust „vállalkozása”-nak, ezzel is jelezve, hogy azt – politikai értelemben – egyáltalán nem tekinti a sajátjának.

Ne feledjük el, hogy 1866 júniusában, tehát pár héttel Königrätz előtt Bécsben francia–osztrák szerződést írtak alá, amelyben Ausztria arra kötelezte magát, hogy a francia semlegességért cserébe, osztrák győzelem esetén a Rajna-bal parti – porosz szempontból létfontosságú – területeket átengedi Franciaországnak. Az pedig, hogy 1866 októberében éppen Beust volt szász miniszterelnököt, Bismarck korábbi fő ellenlábasát nevezték ki osztrák külügyminiszternek, azt bizonyította, hogy Ausztria a Poroszországgal szembeni vereséget egyáltalán nem tekintette véglegesnek.

Ebben a rendkívül feszült „belnémet” politikai helyzetben került tehát sor a kiegyezésre, amelyet – következképp – úgy is értelmezhetünk, hogy a lépéskényszerbe került Ausztria a magyar politikai elit támogatásával rendezte sorait, hogy megtehesse a szükséges ellenlépéseket a „fenygető” porosz túlhatalommal szemben.¹⁴ Ez felveti azt az érdekes kérdést, hogy amennyiben a magyar politikai elit (a Deák vezette Jobbközép és a Tisza Kálmán mögött felsorakozott Balközép) a Königrätz és Sedan közötti kritikus időszakban egységesen lép fel, vajon nem érhetne volna-e el azt, hogy az ún. közös ügyek kategóriájában szereplő hadügyet törvényileg úgy szabályozza, hogy az a magyar nemzeti érdekeknek inkább megfeleljen. Magyarországnak a perszonális unióhoz közelebb álló státusát Bismarck és Poroszország kifejezetten támogatta, és csak akkor mondott le róla, amikor a magyar parlament a véderőtörvényt elfogadta.¹⁵ Így az a bismarcki politika, amely a magyar radikális ellenzék többé-kevésbé burkolt támogatására, tehát csupán egyfajta politikai nyomásgyakorlásra szorítkozott, a hivatalos politika rangjára emelkedhetett volna. Ehhez azonban Deáéknek félre kellett volna tenniük az új porosz (német) nagyhatalommal szembeni főbíáikat és előítéleteiket (amit a későbbiekben úgyis félretettek, anélkül, hogy azért kaptak is volna valamit), és nem

utolsósorban a kiegyezéssel – a magyar politikai elit meghatározó részének geopolitikai percepciója szerint – újjászülető magyar nagyhatalmi státus illúzióját is.

Magyarország fontossága (Németország szempontjából) az első világháború – mármint a „német győzelemmel” végződő háború – után két vonatkozásban is megmutatkozott volna. Egyrészt a politikailag független és egységes, geopolitikai értelemben pedig a német érdekszférában elhelyezkedő Magyarország megkönnyítette volna az egységes Nagy-Németország szinte biztosra vehető kialakulását (hiszen német győzelem esetén a belpolitikailag teljesen megbénult Ausztria német tartományaiban és a csehországi németek körében az Anschluss iránti igény még sokkal eleméntárisabb erővel mutatkozott volna meg, mint amennyire a vereség utáni maradék Ausztriában, a teljes politikai spektrumot átfogva megmutatkozott¹⁶), másrészt a nagyhatalmi státus illúzióját elvesztő „kis-Magyarország” (értsd: a Horvátország nélküli történelmi magyar anyaország) fontos stabilizáló szerepet játszhatott volna a német dominanciájú Közép- és Délkelet-Európában.

A virtuális német világháborús győzelemmel mint kontrafaktuális valósággal Niall Ferguson egyik tanulmánya¹⁷ foglalkozik. E kérdés felvetésére elsősorban módszertani okokból van szükségem. Nekem pontosan elég annak valós lehetőségként való felmutatása, hogy Németország megnyerhette volna a háborút, mert ezzel (is) alá szeretném támasztani azt a már többször leszögezett tézisemet,¹⁸ hogy a 20. század eleji (vagy ha úgy tetszik, az 1848 és 1918 közötti) magyar történelmet (beleértve a „nagy háború” történelmét is) alapvetően nyitott folyamatként kell értelmezni, azaz nem „vigasztalhatjuk” magunkat azzal, hogy az események „elkerülhetetlenül haladtak a katasztrófa felé”. Pontosán ebben – a nyitottságban, hogy lehetett volna másképp is – rejlik a dolog feloldhatatlan tragikuma. A bizonyos értelemben máig tartó nyitottság felmutatása azt jelenti, hogy ez volt az egyetlen esélyünk, amelyet a geopolitikai nagykerék forgandósága miatt elveszítettünk, és – nemzeti államként – már csak úgy „szerezhetünk vissza”, azaz veszíthetünk véglegesen el, ha a határon túli magyaroknak a mai Magyarországot hazájuknak érző – kisebb? nagyobb? – részét a „csonka ország”-ba integráljuk.¹⁹

4

Volt azonban egy történelmi pillanat – 1938 és 1944 között –, amikor úgy tűnt, hogy a történelmi magyar anyaország magyar „nemzetiségi” szempontból meghatározó részét és ezzel a valódi magyar nemzeti állam újjáteremtésének az esélyét mégiscsak visszakaptuk.

Az 1938 novembere és 1941 áprilisa közötti visszacsatolásokkal együtt Magyarország területe 171 753 négyzetkilométer, lakosságának száma pedig 14 843 279 lett (utóbbi 1942. december 31-i adat).²⁰ Ez a Magyarország – mindkét vonatkozásban – közelebb állt a Horvátország nélküli Magyarországhoz (282 870 négyzetkilométer és – 1910-ben – 18 264 500 lakos), mint az ún. Csonka-Magyarországhoz (93 073 négyzetkilométer és 7 615 117 – 1910 – lakos). Szintén az összehasonlítás kedvéért jegyzem meg, hogy a 2. bécsi döntés (1940. augusztus) utáni Románia területe 189 711 négyzetkilométer, lakosságának száma pedig 12 678 243 volt.²¹

A visszacsatolások geopolitikai kontextusával itt nem kívánok foglalkozni. Csupán annyit jegyzek meg, hogy ezekre a magyar szempontból létfontosságú változásokra csakis azért kerülhetett sor, mert Németország az európai kontinensen hegemon helyzetbe került. A geopolitikai kontextushoz tartozik az is, hogy 1939 augusztusától – vagyis a 2. világháború kitörésétől – 1941 júniusáig – a Szovjetunió elleni német támadásig – Németország az európai hegemoniát a Szovjetunióval megosztva és azzal meg egyezve gyakorolta.²² Ez – többek között – azt is jelentette, hogy a Szovjetunió – ebben az időszakban – hallgatólagosan elismerte és jogosnak tekintette a magyar területgyarapodásokat, amelyek így nem tekinthetők csupán a német (és olasz) „hatalmi önkény” megnyilvánulásának, hanem megvolt a maguk európai geopolitikai racionalitása.

Mivel a területi változások révén Magyarország az ún. tömbmagyarság valamennyi szállásterületét visszakapta, az 1938 novembere és 1944 márciusa közötti országot az 1900 és 1918 közötti magyar nemzeti állam folytatásának tekinthetjük.

Nem tekinthetjük viszont annak attól a pillanattól kezdve, amikor a „magyar nemzeti állam” a magyar „nemzetiség” egyik fontos komponensét, a magyar zsidóságot kirekesztette magából. Ez a „fontosság” 1900 és 1918 között a magyar politikai elit és az egész magyar közvélemény túlnyomó többsége számára nyilvánvaló volt.²³

1919 után az egymást követő zsidótörvények súlyosan korlátozták a magyarországi zsidók jogait, de 1944 márciusáig a magyar állam a magyar zsidóságot nem iktatta ki a magyar nemzetből. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint az összlakosság 77,5%-a magyar, 7,5%-a román, 4,9%-a német és 3,8%-a ruszin anyanyelvű volt. Jiddis anyanyelvűnek 126 312 személy tekintette magát (0,9%), és ezzel lényegében megegyezett a zsidó nemzetiségűek száma, illetve aránya (a németek esetében elég jelentős különbség volt a német anyanyelvűek javára, ami azt jelenti, hogy a német anyanyelvűek egy része magyar nemzetiségűnek vallotta magát akkor is, amikor komoly nyomás nehezedett rájuk, hogy német nemzetiségűnek vallják magukat). A magyar nemzetiségűek aránya 80,9% volt (11 881 455 személy).²⁴ A zsidóság túlnyomó többsége tehát nemcsak a politikai értelemben vett magyar nemzetnek, hanem a magyar nemzetiségnek is része volt.²⁵ Ami azt jelenti, hogy a magyar állam 1944-ben megszűnt nemzeti állam lenni, és faji alapon álló etnikai állammá degradálódott, ennek ismert következményeivel. Nemzetállam pedig azért nem lehetett, mert a német megszállást követően már nem volt szuverén.

Végül még egy – talán nem lényegtelen – megjegyzést tennék. Alaptézisem – a magyar–német geopolitikai viszony meghatározó jelentősége a magyarság és különösen a magyar nemzeti állam sorsa szempontjából – érvényességét nem érinti az a tény, hogy egy adott helyzetben vagy időszakban ez a viszony éppen előnyös vagy hátrányos (esetleg egyenesen katasztrofális) volt számunkra. A lényeg az, hogy ez határozta meg a sorsunkat az 1848 és 1944 közötti egész évszázad folyamán.

1. Az itt közölt szöveg a fogalomtiszta bevezetőt, a kiegészéről szóló rész végét, valamint az 1914–1918 és az 1938–1944 közötti időszakot öleli fel.
2. Ez még a deklaráltan multinacionális államok esetében is így van. Cameron (konzervatív) brit miniszterelnök például a kormánya programját a parlamentben 2015. május 27-én bemutató királynői beszéd elé írt bevezetőjében így fogalmazott: „put simply: a One Nation Queen Speech from a One Nation Government”, annak ellenére, hogy Nagy-Britanniában négy nemzet – az angol, a skót, a walesi és az északi – létezését ismerik el hivatalosan. (Vö. https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/430149/QS_lobby_pack_FINAL_NEW_2.pdf)
3. A magyar anyanyelvű lakosság 1900-ban elért 51,4%-os aránya 1910-re 54,4%-ra nőtt, és ez a trend (mármint, hogy miközben az összlakosság tíz év alatt csak 8,5 %-kal, a magyarok aránya majdnem a duplájával, 15%-kal nőtt) 1918-ig bizonyíthatóan folytatódott, és még néhány évtizeden keresztül minden bizonnyal folytatódott volna, ha nem szől közbe a geopolitika. (Ebben a folyamatban az a különösen figyelemre méltó, hogy miközben az ortodox és részben görög katolikus vallású románok, szerbek és rutének növekedési aránya is jócskán alatta maradt a magyarokénak, a magyarokkal azonos vallású németek és szlovákok számaránya 4,8, illetve 2,8 %-kal csökkent. További fontos adat, hogy 1910-ben a magyar anyanyelvű lakosság közel 10%-a – az összlakosság 5%-a – zsidó vallású volt.)
4. Ugyancsak a külső és a belső geopolitika módszertanának együttes alkalmazásából született *Az Erdélyi kérdés* című 1997-es esszéim is (lásd az *Alternatívák könyve. IV. Erdélyi alternatíva* – Pro Philosophia Kiadó, Kvár, 2018 – című kötetben).
5. A klasszikus (mackinderi alapvetésű) geopolitika kulcsfogalmairól lásd Molnár G.: *Halford John Mackinder, az angolszász geopolitikai iskola megalapítója*. In: Csizmadia Sándor – Molnár Gusztáv – Pataki Gábor Zsolt: *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutató Hivatal, Bp., 2000.² 13–15. – Ami a geopolitikát mint kifejezést illeti, egyetértek Herfried Münklerrel, aki szerint az „meghatározott hatalmi viszonyok földrajzi konstellációjának politikai implikációit jelöli”. (H. Münkler: *Der Grosse Krieg. Die Welt 1914 bis 1918*. Rowohlt, Berlin, 2014. 866.)
6. Bécs ezt, vagyis hogy Ausztria csak német támogatással maradhat fenn – véglegesen és egyértelműen – csak Franciaország 1870 őszi veresége után értette meg. Ferenc József október 1-jén gratulált Schweinitz porosz követnek a győzelemhez, és a következőket mondta neki: „Nem várhatja el tőlem, hogy ez a helyzet lelkesedéssel töltse el... Nem fogok egyáltalán beavatkozni a dolgok menetébe. Hagyom, hogy történjen minden úgy, ahogy történnie kell.” Schweinitz sokkal pontosabban rögzítette a helyzetet az orosz követnek: „Ha azt kérdezi tőlem, hogy mit ígértünk Ausztriának a barátságáért cserébe, azt válaszolhatom, hogy »az életet«. Fennmaradását csak a mi jóakaratumnak köszönheti, mivel érdekelték vagyunk integritásának megőrzésében.” Az, hogy ezt a meglehetősen brutális tényt Bismarcknak ügyes diplomáciával – először az 1866-os „magylelkű” békével, majd az Ausztria–Magyarországnak felajánlott szövetséggel – sikerült elkendőznie, nem változtat a lényegen. (Az idézetek in: A. J. P. Taylor: *The Struggle for Mastery in Europe. 1848–1918*. Oxford University Press, Oxford – New York, [1954], 1992, 212.) Taylor rendkívül gazdagon adatolt, de nem elfogultságoktól mentes könyve világossá teszi, hogy a korabeli nagyhatalmak – Nagy-Britannia, Oroszország, Franciaország, Porosz-, majd 1871-től Németország, Ausztria, majd 1867-től Ausztria–Magyarország, 1861-től pedig Olaszország is – pontosan úgy viselkedtek, ahogyan azt John J. Mearsheimer, az ún. offenzív realizmus teoretikusa *The Tragedy of Great Power Politics* című elméleti munkájában (Norton, 2001) leírta. Hasonló következtetésre jutott Diószegi István is, megállapítva, hogy „az 1840-es évektől kezdve a kibontakozó nemzeti mozgalom rangot szerzett” ugyan „magának a nagypolitikában is, és a nemzeti átrendeződéssel kapcsolatos megfontolások minden nagyhatalom politikájában első helyre kerültek”, ám „a külpolitika irányítójá továbbra is a bonyolult elemekből összevetődött hatalmi érdek maradt”. (*A hatalmi politika másfél évszázada. 1789–1939*. História-MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1997. 91.)
7. A. J. P. Taylor: i. m. 521. Az újabb kutatások, különösen Christopher Clark *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914* című, 2012-ben megjelent fontos könyve, árnyalják ezt a képet, vagyis, hogy pontosan ki és mennyire is akarta *elkezdeni* a háborút. A magyar–német geopolitikai viszony döntő fontosságán azonban ez nem változtat. A másik megjegyzés, ami még ide kívánczik, az, hogy Taylor a legtöbb esetben pontosan jelzi a nagyhatalmak 1848 és 1918 közötti viselkedését, de nem kétséges, hogy erősen elfogult Németországgal és Magyarországgal, sőt talán még a *németekkel és a magyarokkal* szemben is. Jól látszik ez abból is, ahogy például egy helyt csak úgy mellékesen megjegyzi, hogy „1914-ben a német és a magyar nacionalizmus mindenek fölött állt Közép-Európában, és Oroszországnak a létéért kellett háborút folytatnia – akárcsak 1941-ben, csak akkor még kevésbé előnyös körülmények között”. (i. m. 32.) Mintha bizony a szerbek, az oroszok vagy éppenséggel a franciák nem lettek volna ugyanolyan nacionalisták, vagy a brit külügyminisztériumban nem elkötelezett németellenes figurák vitték volna a prímet (vö. Eyre Crowe: *Memorandum on the Present State of British Relations with France and Germany, 1907*. In: David Owen: *The Hidden Perspective. The Military Conversations, 1906–1914*. Haus Publishing Ltd, London, 2014. 216–262.). Érdekes, hogy ez a brit elfogultság (amely – mint David Owen példája mutatja – távolról sem általános) a mai napig is működik. 2014-ben jelent meg egy a boszniai kontextust sok új és érdekes adattal megvilágító könyv a sarajevói merényletről (Tim Bucher: *The Trigger: Hunting the Assassin. Who Brought the World to War*), amelynek szerzője – mint Christopher Clark kritikájából (<http://www.theguardian.com/books/2014/apr/30/trigger-hunting-assassin-war-tim-bucher-review-masterpiece>) kiderül – úgy állítja be a dolgokat, mintha a trónörökös meggyilkolása a „kegyetlen és elnyomó ellenséggel szembeni érthető elkeseredésből fakadt volna”, mintha a szerb katonai hírszerzésnek és egyáltalán a belgrádi nacionalista hálózatoknak semmiféle szerepük nem lett volna benne. Így a könyv ebben a tekintet-

- ben – állapítja meg Clark – csak a Dedijer és mások által kialakított korábbi jugoszláv narratívát ismétli, amely szerint a gyilkosságról, amely „a jugoszláv szabadság” felé tett első lépés volt, kizárólag a boszniai osztrák-magyar hatóságok tehetnek.
8. Vö. Vermes Gábor: *Tisza István*. Osiris Kiadó, Bp., 2001. 345.
9. Középeurópa. A Társadalomtudományi Társaság által rendezett vita. A Huszadik Század Könyvtára, 60. Politzer, Bp., 1916. 92.
10. Vö. Christopher Clark: *A balkáni kezdőpont forgatókönyve*. In: *Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé*. Park Könyvkiadó, 2015. 360–369.
11. Nem azt állítom tehát, hogy a háború „elkerülhetetlen” volt, hanem csupán azt, hogy – szemben a „valószínűtlen háború” 1914 előtt elterjedt toposzával – „nagyon valószínű” volt. Vö. Holger Afflerbach: *The Topos of Improbable War in Europe before 1914*. In: Holger Afflerbach – David Stevenson (eds.): *An Improbable War. The Outbreak of World War I and European Political Culture before 1914*. Berghahn Books, New York – Oxford, 2004. 161–182.
12. Figyelemre méltónak tartom ebből a szempontból Herfried Münkler német politikatudós álláspontját: „Die Zeit der einseitigen Schwartzweisszeichnungen in der Ursachenforschung zum Ersten Weltkrieg ist vorbei, und die von Hegel in seiner Vorrede zur *Rechtsphilosophie* apostrophierte 'Eule der Minerva' inspiziert eine Landschaft, in der die mit den Ursachen und dem Verlauf der Ersten Weltkriegs befasste Forschung inzwischen ihr Grau in Grau malt. Eindeutige Antworten sind dadurch ebenso unmöglich geworden wie eindeutige Schuldzuweisungen.” (H. Münkler: *Der Grosse Krieg*. 784–785.)
13. Idézi Frank Tibor: *Bismarck és az osztrák-magyar kiegyezés*. In: *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves*. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Bp., 2010. 158.
14. André Chéradame rámutat arra, hogy az osztrák császár „a német Beust” tanácsára fogadta el a kiegyezést, de téved, amikor azt a látszatot kelti, hogy az igazi osztrák opcióval szemben, amit „az 1860. októberi diplomának az egész Ausztriára való kiterjesztése” jelentett volna, a kiegyezés egyfajta német opció volt. (*L'Europe et la question d'Autriche au seuil du XXe siècle*. Plon, 1901. 14.) Beust a kiegyezés adott formájának elfogadásával nagyon is az osztrák érdekeket tartotta szem előtt. A német (és természetesen a magyar) érdekeknek jobban megfelelt volna egy olyan kiegyezés, amely csak egy formális (dinasztikus) szállal kapcsolta volna össze Ausztriát és Magyarországot. Miután – Sedant követően – Ausztria alkalmazkodott az új geopolitikai helyzethez, Bismarcknak fontosabbá vált Ausztria-Magyarország Berlinnel szembeni *látszólagos* függetlensége, mint Magyarország Ausztriával szembeni nagyobb függetlenségének az erőltetése.
15. Vö. Diószegi I.: *Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a 19. század második felében*. Teleki László Alapítvány, Bp., 1998. 54.
16. „Az összes párt – egyedül a kommunisták voltak kivételek, akik elsőként beszéltek »osztrák nemzet«-ről – felvette a programjába Német-Ausztria [...] egyesülését a német birodalommal.” Norbert Schausbergertől idézi Stehler György: *Az első osztrák köztársaság politikai és gazdasági orientációs kísérletei. 1918–1922*. In: *Öt kontinens. Az Új és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék Tudományos Közleményei*, ELTE, Bp., 2004. 341. – Lásd még ezzel kapcsolatban Jamie Bulloch *Karl Renner* című kötetének *The State that No-one Wanted* című fejezetét (Haus Histories, London, 2009. 95–108.).
17. Vö. *The Kaiser's European Union. What if Britain had stood aside in August 1914?* In: Niall Ferguson (ed.): *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*. Basic Books, 1999. 229–280.
18. Vö. Molnár G.: *Demokrácia és nemzeti hegemonia a száz év előtti Magyarországon*. Korunk 2013. 8. sz. 79–92. Lásd itt: <https://geonaplo.wordpress.com/2013/12/26/demokracia-es-nemzeti-hegemonia-a-szaz-ev-elotti-magyarorszagon/>, valamint: Alternatívák (7. pont). Regio 23. évf. (2015) 2. szám (http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/57/pdf_38)
19. Vö. Molnár G.: *Nemzeti és civilizációs szolidaritás, valamint A nemzet és az ország*. In: *Alternatívák könyve. IV. Erdélyi alternatíva*. (Kvár, 2018.)
20. *Visszacsatolt területek, 1938–1941*. In: *Magyarország kistéreképei*. M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet, 1943. 3.
21. *Románia*. In: *Zseballasz*. M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet, 1940. 11
22. A kérdés részletes elemzését lásd *A mackinderi képlet, avagy a geopolitikai egyensúly esélyei* című tanulmányom (<https://geonaplo.wordpress.com/2017/05/06/a-mackinderi-keplet-avagy-a-geopolitikai-egyensuly-eselyei/>) (Korunk 1998. 11. sz. 2. 1939–1941 című fejezetében).
23. Nem is lehetett másként, hiszen – mint erre már utaltam – 1910-ben a zsidó vallású lakosság a magyar anyanyelvűek (9.944.627) közel 10%-át (911.175), és az összlakosság 5%-át tette ki (vö. <http://www.huszadikszazad.hu/1912-november/politika/magyarorszag-nepessege>). Bár a zsidó vallásúak számából le kell vonni az 1910-re már meglehetősen csekély számú német és jiddis anyanyelvűeket, nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyar többség szempontjából éppen a magyar anyanyelvű zsidóság jelentette a kritikus tömeget. És az sem lehetett mellékes szempont, hogy olyan vidékeken, ahol szinte kizárólag csak nemzetiségek laktak, a nemzetiségi – főleg szlovák – éltek nacionalizmusával gyakran a magyar zsidók konfrontálódtak. Ezzel nem akarom a korabeli magyar antiszemitizmus létezését kétségbe vonni, de az mindenképpen kívül esett az uralkodó liberális-konzervatív konszenzuson (vö. Vermes G.: *Tisza István*. 483–485.).
24. Vö. *Nemzetiségek a mai Magyarországon*. In: *Magyarország kistéreképei*. 1943. 10.
25. *A Magyarország kistéreképei* című 1943-as kiadvány szerint: „A zsidóság vallása, az izraelita felekezet 724 306 lelket mutat ki.” (i. m. 11.)

A SZERKESZTŐNEK MEGADATOTT AJÁNDÉK

Beszélgetés Dávid Gyulával

■ *Összegzési pillanat lehet Dávid Gyula számára a 2018-as év, több szempontból is: a 90 éves születésnap ugyanúgy alkalom erre, mint az ötvenéves könyvszerkesztői pályá. Mi az, ami visszafelé tekintve a legfontosabbnak tűnik egy ilyen összegzéskor?*

– Én örvelek, hogy ennyi mindenben benne voltam, és az az érzésem, hogy azoknak a könyveknek, amelyeket megszerkesztettem az idők folyamán, jó része hasznos és jó könyv volt. Az ember nyilván menet közben tanul bele a könyvkiadásba: ilyen, hogy szerkesztői iskola nem igazán van. Igaz, Gyurgyák Jánosnak van egy könyve, amelyik arról szól, hogyan kell könyvet szerkeszteni, de az 1990 után jelent meg, amikor én már vagy tudtam, ami benne van, vagy nem.

A szerkesztői pályám úgy kezdődött, hogy 1950 nyarán, még egyetemi hallgatóként egy hónapra bekerültem az akkor még egységes állami könyvkiadóba, Bajor Andort helyettesíteni. A következő év elején kezdte aztán Földes László toborozni az Állami Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségét. Akkor került oda Fodor Sándor, Székely János, Keresztesi Éva, Bajor Bandi akkori felesége, Sztripszky Judit, Kacsir Mária – csupa negyedéves vagy a negyedév végén lévő fiatal. Nagyon jó csapat volt, akikkel nagyokat gombfutballoztunk szabadidőnkben. Aztán odakerült Kacsó Sándor, akit akkoriban pakoltak ki a Magyar Népi Szövetségből, és Marosi Péter, akit a színházigazgatóságából rúgtak ki. Tehát egy jó hangulatú társaság volt – én innen dobbantottam 1953 őszén, és kerültem át az aspirantúrára a Bolyai Egyetemre. Aztán két vargabetű után 1970-től kezdtem a Kriterionnál dolgozni, 1992-től pedig a Polislál: így jön ki az ötven év.

– *A beszélgetésünk egyik apropója, hogy megjelent egy új Dávid Gyula-kötet 2018-ban: Elődök nyomában – kortársak közelében a címe. A könyv kolozsvári bemutatóján elhangzott, hogy ennek a könyvnek sok köze van a szerkesztő Dávid Gyula munkálkodásához. Hogy lesz a könyvszerkesztésből irodalomtörténet és fordítva?*

– Részben úgy, hogy az ember bizonyos témákkal közelebbi kapcsolatba kerül: a Reményik Sándorról és Bánffy Miklósról szóló írások mindenképp ide tartoznak, a kötet gerincét adva. A Reményik-témának két apropója is volt az én életemben. Egyik, hogy Essig Józsefék, a Reményik Sándor Művész-Stúdió Alapítvány, elindítottak a kilencvenes évek végén egy rendezvénysorozatot Reményik Sándor emlékére. Minden évben volt egy ilyen esemény, Pécestől Sepsiszentgyörgyig és Radnaborberekig felmenőn különböző helyszíneken, és ennek keretében engem mindegyre felkértek előadni. Hárman voltunk a sorozatban állandó szereplők: Kántor Lajos, Pomogáts Béla és én magam, és közben nyilván mások is bekapcsos-

lódta. Ez volt az egyik apropó, a másik pedig Reményik összes versének, majd kritikáinak, leveleinek sajtó alá rendezése és kiadása. Bánffyval pedig 1998-tól, az ő életműkiadása kapcsán kerültem egész közeli kapcsolatba. És van még a kötetemben egy harmadik nagyobb tömb, ami Páskándi Gézáról szól: ezt Muzsny Árpádnak köszönhetem, aki a kilencvenes évek végétől beindított egy Szatmár környéki írókról szóló megemlékezés-sorozatot, és Páskándira is, aki Szatmárhegyen született, s akivel a hét év alatt Szamosújváron majd a Duna-deltában és más kolóniákon éveket töltöttem együtt, elég gyakran sor került. A többi írás közül is sok kötődik olyan kötetekhez, amelyeket szerkesztettem. Amikor aztán néhány éve elkezdtem nézegetni, hogy mit is csináltam az utóbbi tizenöt év alatt (2003-ban jelent meg a legutóbbi irodalomtörténeti tárgyú kötetem a Pallas-Akadémiánál), előbb összeraktam egy 1956-os tárgyú kötetet, amelyik a budapesti Nap Kiadónál jelent meg 2016-ban. Az volt ugyanis az elgondolásom, hogy ennek Magyarországon kellene megjelennie, hogy ott is hozzáférhető legyen, mert nagyon keveset és nagyon hézagosan tudnak ott az erdélyi '56-ról. Aztán az átnézésnek a másik része volt az, ami a mostani kötetbe került. Nehéz volt válogatni, mert sok mindent kellett kihagynom terjedelmi okokból, olyasmit, ami tartalmilag ide tartozott volna, de azt mondtam, hogy valahol meg kell állni: az ember nem élhet vissza sem a kiadónak, sem az olvasónak a türelmével. Egyelőre ennyi lett ez a kötet.

– *Hangsúlyozta Gyula bácsi, hogy sok esetben előadásokról van szó. Ez milyen szempontból lehet fontos? Az információ célba juttatásának felértékelődött módjáról van szó?*

– Azért éreztem ezt fontosnak az alcímbe is szerepeltetni, mert az előadás szükségszerűen egy ismeretterjesztő műfaj is. Elégé hangsúlyozottan benne van a tudás, amit másoktól veszek át, hiszen az a cél, hogy annak a közönségnek a számára azt a témát, ami épp napirendre kerül, egy megszabott időn belül, húsz-harminc perc keretén belül elmondja az ember. Hogy ebből mennyi az irodalomtörténeti érték és az én saját hozzájárulásom, azt nyilván majd az olvasónak, a kritikának kell eldöntenie. Van egyébként néhány olyan téma is, ahol komolyabb kutatás eredményeképpen születtek meg az előadások, főleg az utolsó részben, ahol néhány nagyobb írás szerepel. Ezeket azért is éreztem hasznosnak, hogy oda kerüljenek, mert a portréknak és alkalmi témáknak, amelyek az első két részben vannak, valahol megadják az alapját és a háttérét. Szó van ebben az utolsó részben a transzilvanizmusról, az *Erdélyi Helikon*ról, a *Hitel*ről – ezek egy része is felkérésre készült, eseményhez kötődő szöveg, mint például az, amely a Kemény Zsigmond Társaság vagy az EMIR évfordulójára, felkérésre készült. De ezek esetében is próbáltam kiválasztani egy olyan résztémát, ami számomra is érdekes volt, ami nem csak egy téma összefoglaló tálalása, hanem új adatok, összefüggések megtalálása. Hogy mi történt például a *Hitel* gárdájával vagy a Kemény Zsigmond Társaság körül feltűnt írókkal, költőkkel a folyóirat, illetve a Társaság megszűnése után? Beépült-e az 1945 utáni irodalmi, művelődési életbe a szellemiségük, annak ellenére, hogy például magáról a *Hitel*ről az ötvenes évektől kezdve csak a régi *Korunk* elutasító, balos megítélésében esett, ha egyáltalán esett szó? Egy nagy téma hiányzik ebből a könyvből: a Kriterion Könyvkiadóról szóló összefoglalóm, amely eredetileg a Veress Zoltánék

svédországi sorozatában jelent meg, azt még nagyon betettem volna, de amikor láttam, hogy máris 600 oldalas a könyv, lemondtam róla.

– *Mi az, ami tematikusan még hiányzik ebből a könyvből? Itt elsősorban az erdélyi irodalommal kapcsolatos írások olvashatóak, de van-e olyan más tematika, ami még bekerülhetett volna?*

– Jelzésszerűen vannak benne a román irodalommal és a román–magyar irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó írások. Úgy éreztem, hogy Bánffy Miklós román recepciója, illetve Lucian Blaga magyar recepciójának, egyáltalán írói lanszírozásának története – az, hogy a Blaga *Zamolxe* című drámáját Janovics Jenő már 1924-ben bemutatta, Bárd Oszkár magyar fordításában, románul viszont csak az 1970-es években került színpadra először – ide is tartozhat.

Nekem különben a román–magyar irodalmi kapcsolatok témakörével nagyon régi a találkozásom: még az ötvenes évekre nyúlik vissza, az ESPLA időszakára. Akkoriban mellesleg az is volt az álmunk, hogy a szocializmus majd békét teremt, és normális viszonyt a románok és magyarok között. Aztán kiderült, hogy ez az egész illúzió volt. Nekem mindenestre már akkor volt néhány ilyen témájú írásom, és volt egy antológia is, amelyet 1956-ban szerkesztettem meg, *Dunának, Oltnak egy a hangja* volt a címe, s magyar és román írók szövegeit tartalmazta a két nép közös múltjának momentumairól. Ezt, miközben én, „magyar nacionalizmus” vádjával a börtönben ültem, a feleségem nevére adták ki, mert a témára szükségük volt. Aztán amikor 1964-ben hazakerültem, éppen akkoriban halt meg Kakassy Endre, aki szintén börtönt járt előzőleg, és miután kiszabadult, szintén rákapcsolt a román irodalomra, mégpedig olyan eredményesen, hogy egy nagy Eminescu-monográfiája az Akadémia díját is megkapta. Az ő halála után ez a „státus” ott maradt betöltetlenül a romániai magyar irodalmi sajtóban. Abban az időben ugye minden román irodalmi évfordulóról kötelező módon meg kellett emlékezni, és akkor az *Utunk*, a *Korunk*, az *Igaz Szó* engem annyi megbízással látott el, hogy feladhattam a vízvezeték-szerelői karrieremet, és elkezdtem ebben a témakörben dolgozni. Közben a hatvanas évek vége felé a román komparatiztikát is engedték magához térni – annak komoly két világháború közti előzményei voltak –, és ezeknek a cikkeknek az alapján Engel Károly mellett, aki szintén sokat publikált a román–magyar irodalmi kapcsolatok témakörében, amellet akadémiái kutató is volt, engem is elkezdtek meghívni mindenféle akadémiái rendezvényekre. Amikor pedig eldöntötték, hogy megíratnak egy nagy akadémiái traktátust a román irodalom külföldi recepcióinak összefoglalásáról, ebbe mi ketten írtuk a magyar vonatkozásokat összegező fejezeteket. Én ezekben a cikkekben általában próbáltam nem csupán reprodukív módon viszonyulni az adott témákhoz, hanem saját, komparatiztikai szempontú összevetésekkel is kísérleteztem. Aztán történt, hogy – egy másik kapcsolatom vonalán – a nyolcvanas évek elején meghívást kaptam egy irodalom-antropológiai kongresszusra Québecbe. Persze szó sem lehetett arról, hogy útlevelet kapjak (nem is tudtam volna megszólalni sem angolul), de tetszett a kihívás, és írtam egy összehasonlító tanulmányt, Tamási Áron, Pavel Dan és Erwin Wittstock emberképéről. Ez meg is jelent a konferencia kötetében. Közben összeállt 1976-ban a Daciánál egy tanulmánykötetem, a *Találkozások*, és 1989-ig viszonylag

rendszeresen írtam még hasonló témákról, 1990 után pedig már inkább csak alkalmasszerűen, mert a Polis Kiadó működtetése eléggé lekötötte az időmet. Másrészt úgy láttam, hogy román részről már kevésbé mutatkozik érdeklődés az efféle témák iránt. Az utolsó huszonöt évben tehát már kevesebb ilyen írásom született. De épp az elmúlt hetekben keresett meg egy román barátom, Valentin Trifescu, aki a Sapiențián tanít, hogy a diákjaival lefordítanak románra az én könyvemet. Annyit kértem csak ennek kapcsán, hogy ha valóban lehetőség nyílna a román nyelvű megjelenésre, akkor revideálhassam ezeket a szövegeimet, egészíthessem ki őket, ahol szükséges. Mert az mindig fontos, hogy az ember a saját kritikai szűrőjén utólag megmérje a régebbi írt szövegeit. Több könyvem kéziratát is elküldtem egyébként, amíg tehettem, Egyed Péternek – így az '56-os kötetemet is olvasta és véleményezte. A most megjelent könyvem kéziratát is elküldtem neki, arra már a betegsége miatt nem kaptam választ, de mint kiderült, a *Corollarium* című, számomra összeállított kötetet még megmutatta neki a szerkesztő, Bartha Katalin Ágnes. Számomra az ő halála nagyon nagy veszteség, mert kezdve attól, hogy 1980-ban odakerült a Kriterionhoz, és tíz évet együtt dolgoztunk ott, utána is nagyon jó kapcsolatban maradtunk, úgyhogy nagyon fájjalom az ő elmenetelét – mindazokét egyébként, akik a közelmúltban távoztak, Kallós Zoltán, Asztalos Lajos, Kántor Lajos, Horváth Andor, Kányádi Sándor, Jancsik Pál, Kiss János, Bréda Ferenc és most Egyed Péter.

– Épp ehhez a névsorhoz is kapcsolódna az utolsó kérdésem: Dávid Gyula szerkesztésében jelent meg ugyanis 2018-ban a Száz év kaland című könyv, Kántor Lajos és Láng Gusztáv közös kötete. A szerzők szándéka szerint nyilván az is egy összegzésnek készült. Mi az, amit Gyula bácsi abból a könyvből a legfontosabbnak tart?

– A legfontosabbnak azt tartanám, hogy ne emlegessék a másik Kántor–Lánggal együtt. Ezt már a kézirat első átnézése után mondtam Hajdú Áronnak, a könyv kiadójának, aki „új Kántor–Lángként” említette, hogy ne tegyék a kettőt egymás mellé, mert az a mostani kötetnek a hátrányára szolgál. Amaz egy módszeres irodalomtörténet, ez pedig cikkeknek, tanulmányoknak a gyűjteménye, és azon az alapon, hogy ki mindenki nincs benne, vagy ki mindenki van benne súlyának meg nem felelő arányban, nagyon el lehetne verni rajta a port. Az új könyv bizonyossága mindamellett annak, hogy a szerzők az 1973-as kötet után is nyomon követték az irodalmi életet, fontos momentumokban fontos könyvekről fontos dolgokat mondtak – ez kétségtelen –, és ebben a megközelítésben kell ezt a könyvet nézni.

Ami viszont a mostani könyvnek egy nagyon továbbgondolandó hozadéka, az az erdélyi magyar irodalom mibenlétére vonatkozik. Hiszen azokon a szerzőkön kívül, akik tényleg hitelesen ide tartoznak, vannak a könyvben olyan fejezetek, amelyek kitágítják a fogalom körét. Az élet maga is kitágította nyilván a fogalmat, egyrészt azok felé, akik elszármaztak innen, és erdélyi témákat írnak meg, mint amilyen Tompa Andrea, Bartis Attila vagy Dragomán György, másrészt azok felé, akik messziről, de figyelemmel követték az erdélyi magyar irodalom életét, mint Ilia Mihály vagy Cs. Szabó László és Poszler György. Én egyébként Csapody Miklóst is közé-

jük sorolnám könyvei, publikációi alapján. Egy olyan könyv tehát ez, amelynek a megközelítésein el kell gondolkodnunk, számolnunk kell vele.

Különben szerkesztőként is érdekes munka volt, és annak nagyon örültem utólag, hogy Lajossal még akkor végig tudtam beszélni a kötetet, amikor én kéziratban az első olvasat után láttam az anyagot. Volt akkor egy nagy kibeszélésünk, annak az alapján ő még javított, módosított rajta, és annak nyomán alakultak ki azok a ciklusok is, amelyek a kötet szerkezetét adták. Amikor aztán – még Lajos életében – megkaptam tőle a végleges, javított kéziratot, már csak arra kellett vigyázni, hogy az elvégzett javítások mindenhol át is vezetődjenek, és persze Láng Gusztival is tanácskoztam még bizonyos dolgokról.

Én nagy örömmel és élvezettel dolgoztam ezen a könyvön: mindig azt mondtam, hogy a szerkesztőnek az a kivételes ajándék adatik meg, hogy akkor olvashat el valamit, amikor még bele lehet nyúlni: lehet rajta javítani. Az, hogy ezt a szerző mennyire fogadja el vagy sem, az persze rajta múlik, de az ember mindenesetre azzal a tudattal eresztheti útjára a könyvet egy ilyen folyamat után, hogy ez a lehető legjobb kézirat.

Kérdezett **Balázs Imre József**

ZUH DEODÁTH

A CÉDÁK MI MAGUNK VAGYUNK

■ Nemes László második nagyjátékfilmjét nemcsak a *Saul fia* (2015) szinte megszámlálhatatlan elismerése által generált, az alkotók nagyszerűségét beburkoló sejtelmes kód tette a várakozás tárgyává. Hanem a film marketingjének érdekeit szolgáló, célzatosan elhelyezett nyilatkozatok és interjúk tömege is.¹ Az amerikai filmek profizmusát jó értelemben másoló, elnyújtott és a rendező által személyesen vezényelt casting azt volt hivatott megmutatni, hogy nem jólétben elpárnásodott arcú, elvékonyodott hangszálú fiatalokra van szükség ahhoz, hogy a 20. század elejének Budapest-jét színre vigyük. Nélkülözésben megedzett emberek kerestetnek, mert a filmre vitt arcoknak hiteleseknek kell lenniük. Hitelesnek kell lennie ugyanakkor a történelmi környezetnek, mert ezt diktálja a filmkészítők ethosza. Ahogy a *Saul fiának* forgatásakor még az auschwitz-birkenai tűzzománc szabványtáblákat is újragyártották, a filmkészítők itt is komolyan felkészültek a korból és a helyszínekből. Vagy legalábbis így tűnt.

Egy kritikában két dolgot szokás mindenképpen tenni. Fogódzót kell nyújtani az olvasónak a film cselekményéhez, majd pedig az érdemek lajstromozása után a hibákról illik szólni (ha vannak). Én sem teszek másként. Nemcsak az objektív elvárások nagyságának köszönhető azonban, hogy itt a hibák kerülnek túlsúlyba, hanem a jól előkészített marketing által magasra helyezett mérce tette a legrosszabbat a filmnek. Azért, mert kultúrtörténeti távlatot adott neki. Pontosan arról van szó, amit a *Saul fia* egy nehéz témaválasztás után jól meg tudott ragadni. Az a vészidőszak egy olyan aspektusát hangsúlyozta, amely főleg a téma történészei számára volt nyilvánvaló. A *Sonderkommandók* működésével kapcsolatos kérdések irodalmi alapja ráadásul a háború után Nagyváradra hazatérő, soátúlélő orvos, Nyiszli Miklós könyve volt, amelyet éppen a film bemutatójának éve körül adtak ki újra, tudományos alapossággal újraserkesztve és gazdagon annotálva.² A film sajátos nyelve ezzel felhívta a figyelmet valamire, amiről többeknek és többet kellene tudniuk, ráadásul mindezt úgy, hogy a film a téma kutatásával párhuzamosan haladt.

Ha a *Napszállta*t erős kritikával illetem, az elsősorban ennek köszönhető: megnyit egy a kultúrtörténeti perspektívát, majd ezt megmagyarázhatatlan módon elkeni. Ez persze nem jelenti azt, hogy a filmtörténet egy bizonyos aspektusa tekintetében ne lenne másképpen is kérdéses az, amit a technikailag magasan képzett és ezen kérdésekben végletekig professzionalista³ Nemes és stábjá letesz az asztalra.

A legnagyobb probléma, hogy az alkotók, miközben szándékosan egy jól dokumentálható helyre és egy jól dokumentált, a viták keresztútjében

Napszállta (Laokoön Filmgroup/Playtime Production 2018, 144'). Színes, magyar film. Rendezte Nemes László. Forgatókönyvírók Nemes László, Clara Royer, Matthieu Taponier. Producerek Rajna Gábor, Sipos Gábor. Operatőr Erdély Mátvás.

álló korszakba helyezik történetüket, sem erről a korszakról, sem pedig az ezzel kapcsolatos vitákról nem gondolnak sokat. A film fő mondanivalója az, hogy a csillogó felszín alatt ott volt az a romlás, amely utána két világhéghöz, népiértásokhoz, sorstragédiákhoz és az ember méltóságának sárba tiprásához vezetett. A 20. század eleji boldog „békeidő” mítosz, annak békéje egy távlati nézőpontból végrehajtott konstrukció. A civilizáció máza alatt a barbárság masszája húzódott meg. Ezt a roppant sablonos, elméletileg minden érettségizett európai fiatal által ismert tézist hivatott megmutatni Leiter Írisz története, aki Triesztból tér vissza 1913-ban Budapestre, hogy nyomába eredjen gyökereinek és családja tragikus sorsának.

Az érettségizett fiatalok ugyancsak ismerhetik Thomas Mann *A varázshegy* című jelentékeny művét, és ismerhetik annak sajátos történetmesélési technikáját, amelyet a film vége is megidéz azzal, hogy egy hosszú snittben végigvezeti a nézőt az időközben kitört első világháború egyik mély, mocskos, vizes lövészárkán. De amíg Mann regénye a legrafináltabb dialógusokkal viszi végig az olvasót a davosi szanatóriumon, a budapesti világot csak tömondatok adják vissza. Mintha a szereplők gyengén iskolázott, a nyelvet annak elemi funkcióira redukáló, szegényes szókincsű emberek lennének, akiknek a látás még adott, de a beszéd már meghaladná képességeiket.

El kell ismerni, hogy ha az alkotás gondolati előzményekben nem is bővelkedik, de explicit filmes előzményei számosak. Mint ahogyan azt többen kiemelték,⁴ a *Napszállta* Nemes 2007-es *Türelem*⁵ című rövidfilmjével kezdődő, az operatőrrel való szoros együttműködésre épített filmnyelvi vízió újabb megvalósulása. A főszereplő arcát filmező vagy őt követő, a „tarkójára tapadt” kamera nem a főhős által látott világot jeleníti meg, hanem azt akarja, hogy azt éljük át, amit ő élhetett volna át.⁶ Ahogyan a főhős tágra nyitott szemmel jár a világban, ugyanúgy tágra nyitják a kamera rekeszt, hogy a tűélesen látható emberi arc a világ homályos forgatagának előterébe kerüljön. Ehhez nem is kívánok többet hozzáfűzni. Az sem célom, hogy a Leiter Íriszt alakító Jakab Juli játékaival foglalkozzam. Ezt nálam alkalmasabb kritikusok már megtették.

A *Napszállta* bevallottan filmes utalásokkal dolgozik. Nemes a *Virradatot*⁷ és a *Kék bársonyt*⁸ említi, de nem irreleváns az *Andalúziai kutyát*⁹ felidézni vagy behódolni a fogyasztói társadalom körüti gyermekeinek, akik a moziból kitódulva a *Harcosok klubját*¹⁰ vették a szájukra. A film leg erősebb utalásai szerintem mégsem ezek, hanem, bármennyire is fenntartom gondolati deficitjeiről adott diagnózisomat, egy olyan műre vonatkoznak, amely nagyon is gondolati, és a filmművészetről írták. Balázs Béla 1924-es, elsősorban bécsi újságcikkeire alapuló könyve, *A látható ember* alapját képező élmények csak részben származnak a bécsi emigráns magyar újságíró mozi- és filmstúdió-látogatásaiból. Nagyban merítették abból a budapesti világból, amelyet 1919-ben otthagyni kényszerült, amelyben felnőtt, amelyhez vonzódott, de amelyből eltűnni látta a játékot, a csodát, a mesét, a misztikumot. Az, amit ezzel szemben a filmben mint a művészet új formájában látott, lehetőség volt.

Mint írja, „a könyvnyomtatás feltalálása idővel olvashatatlaná tette az emberek arcát. Annyi mindent olvashattak nyomtatásban, hogy minden más közlési formát elhanyagoltak.” Így történhetett, hogy „a kultúrának ez az útja részben az egyén elszigetelődéséhez, magára maradásához vezetett”.

De „éppen a filmművészet biztat azzal, hogy megvált a bábeli átoktól. Hiszen most alakul ki a világ valamennyi filmvásznán az első nemzetközi nyelv: az arcjáték és a mozdulatok nyelve.”¹¹

A film munkamódszere a fiziognómia és az ezt elmélyítő mimika vizsgálata azáltal, hogy a kamera a főhős arcán folyamatos premier plánba helyezi. És hogy a párhuzam egyre kísértetesebb legyen, Balázs figyelmét elsősorban a kor nagy színészeinek, például Asta Nilsennek az arcjátéka keltette fel. Ezek engedtek betekintést azokba a rejtett dimenziókba, amelyekbe a szó kultúrája már nem tudott behatolni.

A szépíró, esszéista Balázs azonban éppen azt kifogásolta a szó és a fogalmi megismerés általa is magas szinten űzött kultúrájában, hogy a világról bizonyos releváns információkat nem volt képes közvetíteni. Vagyis pont azt, amit Nemes filmjében magam is kifogásolok. És ez még mindig nem lenne akkora baj, mint az, hogy a *Napszállta* a világot, amelyet megjelenít, teljesen funkció nélkül el is torzítja.

A film tele van csúnya történeti tévedésekkel. 1913-at írunk, a magyar főváros kezd metropolisszá válni, de abban nyoma sincs aszfaltnak, sem vasúti pályaudvarnak. A városban nincs rendőrség, nincs adminisztráció, sőt állam sincs. Az állam ugyanis, miközben akár kartácstűzzel nyom el, mindig ad is valamit: ha nem mást, valami rendet, bármilyen rossz is legyen az. Itt nincs ilyesmi. Kosztümben járó emberek vannak, akik uralkodni akarnak, és kosztümbös alávetettek vannak, akik ettől az uralomtól szenvednek. A rendet fenntartani csak úgy lehet, ha a gazdagok – ki más? – privát, erőszakos, pisztolyos kopókat fizetnek meg erre a célra. Mindez csak jótékony stilizálás, vethetné ellen valaki. Csakhogy a stilizálás még visszatetszőbb, amikor kiderül, hogy a Budapestet lenéző, pökhendi, perverziókra hajlamos, főleg németül beszélő arisztokraták és a magyarul egy mukkot sem tudó (vagy így beszélni nem hajlandó) osztrák császári és magyar királyi herceg kizsákmányoló, csak a csatlósokat megtűrő viselkedése ellen nem lehet ellenkezni. Amilyen mértékben a gazdagok kizsákmányolják a kisembert, ők ugyanolyan mértékben képtelenek ellenállni. Ha mégis meg akarják védeni magunkat, csak az önbíráskodás marad.

Nagy baj, hogy a nagyvárossá vált Budapest világát sikerült a rossz és jó emberek között őrlődő Robin Hood-i főhős élményvilágára redukálni, de ez mégsem lenne akkora baj, ha a rendező bevallottan nem törekedett volna hitelességre. Egy ponton viszont mégiscsak megjelenik az állam. Feltűnik a film első felében egy iskolaépület, az alkotás sokat méltatott látványvilágának egyik nem lényegtelen eleme.

A Rajk László által jegyzett látványterv bizonyos sztenderdek szerint lenyűgöző. Sajnos mégis megvan a veszélye annak, hogy azokat nyűgözi le, akik nem ismerik a kort és a helyet, amelyet érzékeltetni hivatott. A világ, amelyet láttat, egy imaginárius Budapest, ezért természetesen vannak benne olyan elemek, amelyek valóságosak, és vannak olyanok, amelyeket a film kedvéért kellett létrehozni. A lényeg, hogy felismerjük, hol járunk. Ezzel – első látásra – nincsen semmi baj. A Leiter-kalapszalont például nagyrészt, ha nem teljes egészében, meg kellett építeni, de Leiter Írisz iskoláját már megépítette Budapest Főváros megbízásából Lajta Béla 1912-ben, és ma is áll a Vas utcában a filmforgatás egyik primer helyszínén, a VIII. kerületi Palotanegyed városrészben. Ebben az iskolában – egyébként

rendszeresen, de – már közvetlenül előtte is forgattak filmet, Denis Villeneuve *Szárnyas fejvadász 2049*-ét.¹² Az épület tehát magyar és amerikai production designert egyaránt megihletett.

Csakhogy a vadnyugati porba vont tér a habos-szecessziós kalapszalonn előtt és az ipari alumíniumkapus premodern, kubusos tömegű iskola, ahol Írisz furamód a születési papírjai után kutat, nem illenek egymáshoz. Azért nem, mert az egyik (a poros tér és a megújulás felé törekvő, de alapvetően kétszáz éves kereskedelmi ethoszt tükröző szalon) technikailag és tárgyi kultúrájában pont abba a félfajlett világba tartozik, amelyet a film hangulatában át szeretne adni. A szögletes-technokrata iskola pedig ebben az elmaradott világban valóságos science fiction. Nem passzol. És ez nem is lenne baj, ha itt fiktív térről beszélnénk. Fiktív, fura, romlott világok vannak. A *Szárnyas fejvadász 2049* disztópikus világa ilyen. Csakhogy ez itt nem bármelyik virtuóz módon összerakott világ, amely romlott. Hanem pontosan az, amelyik 1913-ban van, amelyik osztrák–magyar, monarchia és romlott.

Az a szerencse, hogy a korabeli valós civilizatorikus viszonyok ismerete keveseknek adatott meg, és egyébként még kevesebbeket érdekel. Így nyugodtan lehet olyan látszatot kelteni, mintha ez a felszín alatt megbújó problémának lenne a jele. Csakhogy ez objektíve a történeti megfigyelések torzítása. Intuitíve pedig redundáns: a felszín alatti romlásnak a felszín alatt kell lennie. Azt finoman érzékeltetni kell, hiszen nincs egyértelműen szem előtt. A por finom, viszont már ott van a felszínen, és mindent, de mindent beteríti.

A történeti anyag bizonytalan és dilettáns kezelése ráadásul több veszéllyel is jár, mert itt olyan filmet láthatunk a 20. század elejéről, amelyet várhatóan sokan megnéznek majd. Így sokaknak lesz az a perpciója, hogy az első világháború pszichológiai okai és az első világháború pszichológiai következményei – legalábbis Magyarországon – azonosak. A magyar társadalom 1918-ra beteljesedett brutalizálódását a magyar társadalom 1913-ban már visszafordíthatatlan brutalitása okozta. A közben eltelt öt évnek érdemben ehhez nem volt mit hozzátennie. Egyvalami változott csak: a rohamsisak formája.

Az írás elején Balázs Bélát említettem. Azt állítottam, hogy nála a film visszahelyezi elveszett jogaiba az arc rezzenéseinek és a test mozdulatvilágának kifejezőkészségét és a nyomtatott szövegek kultúrája előtti ősi emberi nyelvet (a mimika nyelvét). Erre a nagyon is metafizikus gondolatra azonban Balásznak éppen azért volt szüksége, mint ahogy Robert Musil írta róla recenziójában: hogy az ipari forradalmak utáni világban a pénz és a vasbeton takarásából kiemelje és ismét előtérbe állítsa az érző, szenvedő és világra számtalan módon, minden idegszálával reagáló embert.¹³ Mivel az ember elidegenedett a világtól, amelyben él, egyre kevesebb esélye van arra, hogy arról újfajta és releváns tudást szerezzen. A film viszont olyan művészet hivatott lenni, amelynek ilyen tudást kell közvetítenie. A szavak nélkül is előálló moziélmény, a főhős arcán végigfutó érzelmek megjelenítése nem öncél, hanem olyan ismereteket akar átadni, amelyeket máshonnan már nem szerezhetünk meg.

Elemezzük ebben a szellemben – záratként – a film egyik jelenetét: amikor Brill Oszkár Íriszt vissza kívánja küldeni Triesztbe, és kikíséri egy

hajóállomásra, a történelem és földrajz ismerője előtt nevetségessé teszi a filmet. Budapestről Triesztbe utazni hajóval nem könnyű dolog. Le kell csordogálni a Dunán a horvátországi Almásig, onnan gőzgép kell felvonatasson a Dráva felső szakaszáig, hogy aztán Dél-Tirolból egy gyors szánon vagy számárháton fussunk le az Adria egyik öblének sziklás partjaira.

De tegyük fel, hogy az egyszeri nézőt hidegen hagyják a történeti tények, és belefáradt a tékép nézegetésébe. Hiszen erre minden joga megvan, ideje viszont egyáltalán nincs. Ő hangulatokat, érzelmeket akar! A ringó hajó visszariasztja Íriszt, miközben a családját övező titok úgy vonzza magához, mint egy mágnes. Pedig mennyi titkot és mennyi elmélyülési lehetőséget rejt magában egy ilyen hajóút. És mennyire riasztó lehet egy csúhögő, sínpárra szorított vasúti kocsi, amelyet a gőzös, Kanizsán keresztül egy átszállással, néhány óra alatt a Trieszti öböl partjára húz, hogy majd ott elképesztő operativitással az utasokat egy egészségtelen ipari csarnokba okádja. Az elidegenítő nagyváros hatalmas pályaudvaráról kifutó, tömör acél, búzló gép helyett a főhős a város szövetében lapangó titkok okainak megfejtését választja. Hiteles motiváció lett volna. Az alkotókat pedig még azzal sem vádolhatták volna a kockafejű történések, hogy nevetségessé teszik ipari kulturális örökségünket.

De ezzel szemben mégis mivel bővítettük ismereteinket erről a világról? Miben mondtunk újat arról, amit fogalmakba és információk tömegébe csomagolva már-már alig láthatunk? A *Napszállta* legnagyobb hibája, hogy miközben úgy tesz, mintha a film legautentikusabb eszközeivel éppen ennek a problémának eredne nyomába, csekély erőfeszítést sem tesz arra, hogy valami újat mondjon. Mert ahhoz, hogy új válaszokat adjunk, először is válaszolni kell megtanulnunk.

A *Saul fia* kapcsán kiemeltém: a film egyik érdeme az volt, hogy felhívta a figyelmet a film tárgyához kapcsolódó problémákra és az ehhez járuló új belátásokra. Ha innen közelítjük meg, akkor a *Napszállta* is felhívja valamire a figyelmet: világunkban a legtágabbra nyitott pupillával járunk, de nem értjük az emiatt körülöttünk és a háttérben örvénylő eseményeket. Valami megakadályoz, hogy gondoljunk is róluk valamit. Csak-hogy ez a világ viszont a mi világunk, és nem a kontrasztokkal teli, utolsó előtti századforduló világa. Ha a felszín alatt már akkor ott volt a romlás, akkor vajon miben élünk most, amikor erről a romlásról már szabatosan gondolkodni sem tudunk?

■ JEGYZETEK

1. Itt csak egynéhányat sorolnék fel. Kimerítően beszél a szereplőválogatásról az alábbi podcast: <https://www.mixcloud.com/vferi/filmklub-podcast-29-nemes-jeles-1%C3%A1szl%C3%B3/>; Lásd még a magyarországi bemutató előtt készült interjúkat: https://hvg.hu/kultura/20180823_Nemes_Jeles_Laszlo_Ennek_a_lanynak_olyan_tartomanyai_vannak_ami_egy_kincs_ <http://mnf.hu/hu/hirek/akepeslapgeneralas-nem-az-en-stilusom-interju-nemes-jeles-laszloval>.

2. Dr. Nyiszli Miklós: *Doktor Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitzi krematóriumban*. Szerk. és bevezette Vági Zoltán. Magvető, Bp., 2016. 2., javított kiadás. Eredetileg: Nagyvárad, a szerző kiadása, 1946.

3. A filmet 35 és 65 mm-es felvételgépekkel, nyersanyagra, jelentős részben eredeti helyszíneken, nagy látvány- és jelmeztervezői apparátussal forgatták.

4. Lásd Polák Zsóka: *A szalon, ahol kalapokat igen, válaszokat viszont nem kapunk*. <http://www.filmtejt.ro/cikk/a-szalon-ahol-kalapokat-igen-valaszokat-viszont-nem-kapunk-sunset-napszallta-kritika>; Soós Tamás Dénes: *A Nyugat alkonya*. Filmvilág 2018. 10. sz. 10–11.

5. *Türelem* (2007, 14'). Színes, magyar film. Operatőr: Erdély Mátyas.

6. Vö. Gyenge Zsolt: *Budapest Bécs kurvája lett*. <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/7477/nemes-laszlo-napszallta>

7. *Sunrise* (1927, 95'), Fekete-fehér, amerikai némafilm. Rendezte Friedrich Wilhelm Murnau.
8. *Blue Velvet* (1986, 120'). Színes, amerikai film. Rendezte David Lynch.
9. *Un chien andalou* (1929, 21') Fekete-fehér, francia film, Rendezte Luis Buñuel. A párhuzamról lásd Nagy Gabriella: A szem (A Napszálltáról). <http://www.litera.hu/hirek/a-szem-utja>
10. *Fight Club* (1999, 151'). Színes, amerikai film. Rendezte David Fincher.
11. Balázs Béla: *A látható ember*. In: *Uő: A látható ember – A film szelleme*. Gondolat, Bp., 1984. 17, 22, 23.
12. *Blade Runner 2049*. (2017, 164'). Színes, amerikai film. Rendezte Denis Villeneuve.
13. Vö. Robert Musil: *Ansätze zu neuer Ästhetik. Bemerkungen über die Dramaturgie des Films*. In: *Gesammelte Werke*. VIII. Rowohlt, 1998. Eredetileg: 1925.

KÉSZ ORSOLYA

LAKÁSMAGÁNY

Szeifert Natália: *Az altató szerekről*

■ A 20. század elejétől kezdve hiába zajlottak le a különböző „szexuális forradalmak”, alakultak át a nemi szerepek, kérdőjeleződtek meg a szexuális normák, került terítékre a monogám és a heteroszexuális kapcsolatok alternatíváiról való gondolkodás, máig erősen élnek bizonyos, a szexualitással kapcsolatos tabuk és sztereotípiák. A gyerekek, az idős emberek szexualitásáról és nemi életéről például egyáltalán nem „illik” beszélni, és bár a tudományos diskurzusok körében mára már jelentős előrelépések történtek, a közbeszédben a nők szexuális aktivitása még mindig sokkal inkább az elhallgatás tárgyának számít, mint mondjuk a férfiaké.

Michel Foucault óta tudjuk, hogy a szexualitásról és a szerelemről való beszéd alapvetően három nyelvi utat követ: a vulgaritását, a klinikai nyelvhasználatát vagy a szimbolikus beszédét, amelyek megkerülésével a legutóbbi évtizedek magyar nyelvű szépirodalma igencsak sokat foglalkozott. Ennek a tendenciának a kezdőpontját Nádas Péter életművéhez szokás kötni, aki az érzékiség, az érzékien létező test megszövegesíthetőségének egy új alternatíváját kínálta, és egyszerűsmind egyfajta nyelvi felszabadulást hozott a testről való beszédben akkor, amikor a magyar irodalom számára a testiség ábrázolása még

sok tekintetben nagyon is problematikusnak tűnt. Az utóbbi években azonban egyre gyakrabban jelennek meg olyan művek, amelyek hangsúlyos törekvése a női testtel való foglalkozás, például Király Kinga Júlia, Tompa Andrea, Tóth Krisztina, Szécsi Noémi, Kiss Noémi, Karafiáth Orsolya szövegei.

Szeifert Natália *Az altató szerekről* című harmadik kötete is sok tekintetben ebbe a sorba illeszkedik. A regény két elbeszélő-főhős történetét mondja el egyes szám első személyben. A harminc év körüli Zelma és a negyven fölötti Zsuzsa élettörténete húsz számozott fejezetben bomlik ki, oly módon, hogy az egyes egységekben először mindig Zelma, aztán Zsuzsa mesél, a szólamváltást pedig (a két első fejezetet leszámítva, amely nincs is számozva, és ahol a főhősök neve jelenik meg határként) csillag jelöli.

Ez az a speciális eset, amikor a kritika feladata nem föltétlenül a regényben található melléfogások vagy botlások megmutatása, mert bár vannak ilyenek is (például a zárófejezetek nem eléggé kidolgozottak, ahogy a Holland-szál sem), az ezekről való beszéd kitakarná Szeifert Natália kötetének érdemeit. Így mindössze egyet emelnék ki, amely hatással van ugyanakkor az ábrázolt világra és a hivatkozott érdemekre: a két pesti nő szólamai

(nyelvhasználata, tudása, temperamentuma stb.) nem különülnek el kellőképpen egymástól, amit viszont indokolnának az elbeszélők helyzetéből fakadó különbségek: a szereplők életkora, társadalmi, szociális és anyagi differenciák, élettapasztalataik stb.

A regényben a női szexualitással kapcsolatos két véletlet követhetjük végig: egyrészt ott van a folyamatosan a kielégülést hajszoló, szexfüggő Zelma, másrészt pedig Zsuzsa, aki nem tudja megélni saját szexualitását (csak később, a házasságán kívül), nem ismeri a testét, stb. A nyelv, amit a testük és szexuális élményeik, intim tapasztalásaik leírására használnak, mégis elég hasonló, pusztán azt tapasztalhatjuk, hogy a Zelma-számban az erről való beszéd gyakrabban jelentkezik, de végül is ez mennyiségi kérdés. Ez alól kivétel például Zsuzsának a terhességtől való félelme, visszatérő álmai arról, hogy egy torzszülöttet hord ki, a szülés utáni reflexiók a saját testére vagy magányára vonatkozóan, a szülést követő időszak fizikailag és lelkileg is megterhelő jelenei. Van ennek egyébként a Zelma élettörténetében is egy tükörcsünet, amikor gyermekként legjobb barátnőjével, Marával eljátszanak egy szülést. Vagy éppen jól eltalált epizód az is, amikor Zsuzsa férje nemi szervét igyekszik megnevezni, amely során a szexualitás obszcénnek ítélt szókincsének spontán használata teljesen naturalisnak és normálisnak hat: „a lába között volt valami, amit nem is tudtam, minek illik nevezni, az orvos fütyinek nevezte, ez egy kisleány, mondta. Jézusmária, kisleányt fogok szülni? Bandi úgy mesélte a társaságnak egyik szombat, hogy tökös gyerek, töke van, de még mekkora! És megmutatta a

képeket a sárga lényről. Jézusmária, ez tényleg túlzás, a gyereked faszával verni a csalánt! Ami azt illeti, Bandinak nem is nagyon lett volna oka rá, hogy a sajátjával dicsekedjen. [...] Bandi átlagos szerzősága, szóval a farka, a péniszem nem tökéletesen megfelelt, eszembe sem jutott egész odáig, amíg a még meg sem született fia tökösségét nem kezdte emlegetni, hogy talán valamivel nem teljesen elégedett saját magán.” (92–93.)

A teremtett nyelv és prezentált világ így mégiscsak emancipatorikus – a szövegek esetenkénti egyhangúságának ellenére is –, hiszen természetes módon beszél az olyan eseményekről, mint az első menstruáció, a maszturbáció, a szülés, a szexuális eredetű problémák, függőségek stb. Így az alcím, *Ágyregény*, amelyet elsőre kissé hatásadásnak érezhetünk, a regény végére teljesen megtalálja a jelentéseit, ugyanis nemcsak a különböző szexuális vagy testi élményekkel áll kapcsolatban, hanem az álmatlanság problémájával is, amely a regényben szintén hangsúlyos kérdés. Ahogy Szilágyi Zsófia az ÉSKvartett beszélgetésén a kötet kapcsán megjegyzi, az álom fontos irodalmi téma, nagyon terhelt jelentésmézeje van, és fontos vonatkozása, hogy ez egyes irodalmi művek szereplői nagyon gyakran az álmaikon keresztül értik meg magukat, álmukban szembesülnek fontos dolgokkal. De gondolhatunk Freud álomelemzéseire, vagy általában arra a pszichoanalitikus felfogásra is, amely szerint az álmokon keresztül betekínthetünk a tudattalanba, így azért is lehet a fiziológiai vonatkozásokon túl probléma a szereplők álmatlansága, mert mintha el mennének vágva ettől a megértési és traumafeldolgozási lehetőségtől.

A női szexualitás különböző formáiról való beszéd mellett tehát az is rendkívül fontos, hogy a regény a krónikus alvászavarról úgy beszél, mint ami egy széles társadalmi réteget érintő probléma, de ami nem betegség, hanem sokkal inkább egy rövidebb vagy hosszabb ideig fennálló szimptóma, amelyet különböző események és állapotok váltanak ki, például a gyász, a depresszió stb., és amelyet gyakran kevésbé veszünk komolyan, sőt előfordul, hogy szinte észrevétlenül jelentkezik és szokunk hozzá. Zelma történetében ez akkor következik be fokozatosan, miután elveszíti mindkét szülőjét, és egyedül kezd élni, állandó munkahelye nem lévén pedig elszakad mindenféle közösségtől, Zsuzsa életében akkor, amikor először gyanakodni kezd jogász férje, Bandi kétes üzleteire és arra, hogy szeretőt tart. Mindkét nő esetében arról van szó, hogy bár szednek altatókat és antidepresszánsokat, a „gyógyulást” más szerektől remélik: így a regény címébe emelt altató szerek nemcsak a pirulák, hanem azok a pótcselekvések is, amelyek hozzásegíthetik őket az alváshoz vagy kitöltik az ébrenlét óráit, Zelma esetében például a pornó, az alkalmi szexpartnerek, a drogfogasztás vagy az alkohol.

Ami a két nőt összeköti, az tehát egyrészt az alvásproblémájuk, másrészt a magány. Zsuzsa esetében a társas magány, amit Bandi mellett él meg, az egyébként is magába forduló Zelma pedig a szülők elvesztése után nem képes visszaintegrálódni semmilyen közösségbe. A két szereplő sok tekintetben egymás ellenpólusaként működik, mégis az útjaik nagyon hasonló problémákhoz vezetnek, például Zelma szexuálisan tapasztalt, függőségi prob-

lémái vannak, az egzisztenciája bizonytalan, családja nincs, ezzel szemben Zsuzsának (férjének köszönhetően – az anyagi viszonyaik leírásából az derül ki, hogy a felső középosztály részei) biztos egzisztenciája van, család veszi körül, az ő szexualitással kapcsolatos problémája pedig éppen a tapasztalatlanságából fakad. Az érintkezési pontok a kettejük történetében nagyon elegánsan vannak egyébként megoldva: a ház alakú mesekönyv, amely mindkét nő gyerekkorát meghatározza, és amelyet Zelma apja, más tárgyaival együtt, valószínűleg abban az Antik nevű kávézóban vásárolt, ahol évekkel később Zsuzsa és Zelma találkoznak egy rövid időre, és felismerik egymásban az álmatlant; aztán valószínűsíthető, hogy Zelma egyik szexuális kapcsolata Zsuzsa fia, illetve Zsuzsa balesetekor a fiatal költő papírlapokra írt versei kirepülnek a csomagtartóból, és Zelma szedi össze őket, majd rakja ki újra a szomszéd Cseressel.

A regényben különben elég sokat olvasnak, Zelma idős apjának és szintén idős családi barátainak olvas fel, majd meséket egy rádióadásban, később végső stádiumban lévő betegeknek a kórházban, kéziratokat korrektúráz, mégis inkább a zene szervezi a mindennapjait. Bár zongoratanárnő anyja akarata ellenére sosem lesz zongorista, például a szólamában nagyon gyakoriak a tempójelek, amelyek az egyes cselekvéseit követik, de feltűnően sokat hallgat zenét is. Zsuzsáé az Antik, ahol hetente felolvasóeseteket rendeznek, rengeteg könyv veszi körül, ő maga is gyakran olvas, amikor épp nem bír elaludni. Ezeknek az olvasási eseményeknek azonban nincs a cselekvésen túlmutató jelentősége, mégis oly gyak-

ran kerülnek elő, hogy az olvasónak hiányérzete támadhat, hogy ezzel nem kezdett többet a szerző.

Valószínűleg az álmatlanságból fakad az is, hogy a regényt kevésbé az idő szervezi, sokkal inkább a terek: azokat is csak ritkán lehet lokalizálni, de például a cselekmény idejére is csak következtethetünk (a szereplők gyerekkora valószínűleg '89 előttre esett). Ez néha azt eredményezi, hogy a retrospektív elbeszélés jelenidejűnek hat. Bár Zelma gyakran sétál vagy utazik különböző tömegközlekedési eszközökön, mégis a regény nagy része rendkívül szűk terekben zajlik, még akkor is fullasztónak és fojtogatónak érzékeljük őket, ha egyébként tágasak, például Zsuzsák óriási lakóháza vagy Zelma lakása, amit azonban a szülők tárgyai tesznek zsúfolttá és szűkössé – az az érzésünk támad, mintha a tárgyak folyamatosan ránehezednének a lakójukra. Mindkét záró szólam végül is az ezekből a terekből és ezzel együtt élethelyzetekből való kiszabadulás gesztusaként is értelmezhető: Zelma kisebb, immár saját lakásba költözik, Zsuzsa pedig szertője elutazását követően lomtalanításba kezd az Antikban, és visszatér az összeköltözéskor elzárt baba-
házakhoz – hogy a lakásmagányból és álmatlanságból való kiszabadulás végül mennyire lesz sikeres, azt persze nem tudjuk.

IMPÉRIUMVÁLTÁS TÖRTÉNELMI HÁTTÉRREL

Romsics Ignác: *Erdély elvesztése, 1918–1947*

■ „Semmi sincs nagyobb szükségünk, mint magunk és környezetünk reális megismerésére” – írta Makkai László az 1944-ben megjelent *Erdély története* című könyvének előszavában. Megállapítása több mint 70 év elteltével sem vesztett időszerűségéből. A sokak által „Tündérkert”-nek is nevezett Erdély 20. századi történelméhez ugyanis – a tudásszerzés lehetőségeinek jelentős kibővülése ellenére – a magyar köztudatban számos makacsul továbbélő tévhit, illúzió vagy összeesküvés-elmélet kapcsolódik. Erdély és ezzel együtt a Felvidék, Délvidék és Burgenland elvesztése, az ezt eredményező tria-

noni békeszerződés, annak okai, az oda vezető út megítélése kapcsán még ma sincs társadalmi konszenzus Magyarországon, sőt mintha ettől egyre távolodnánk.

Romsics Ignác monográfiája Erdély Romániához kerülését tárgyalja. A szerző a rá jellemző tárgyilagosságot, de korántsem száraz vagy szenvtelen stílusban kíséri végig 452 oldalon keresztül Erdély 1918 és 1947 közötti történetét, kitekintve az ezt megelőző időszakokra is. Bízvást állíthatjuk, hogy a háromkötetes *Erdély története* 1986-os megjelenése óta ez a legfontosabb és a legtöbb új kutatási eredményt felmutató szintézis e kérdéskörben.

Egyszemélyes összefoglaló, akár csak a 2017-ben kiadott *Magyarország története* című nagyszabású munkája. Míg az utóbbit tudományos igényességgel megírt ismeretterjesztő műnek szánta a szerző, addig az *Erdély elvesztése* kifejezetten szakmunka, amit azonban a történelem iránt érdeklődő nagyközönség is haszonnal forgathat. Ezt jelzi az is, hogy a mű hosszú ideig vezette a Bookline eladási sikerlistáját a történelem kategóriában.

A téma nem idegen Romsics számára, hiszen a magyarság 20. századi legnagyobb traumája, Trianon kérdése végigkísérte munkásságát az utóbbi két évtizedben. Tanulmányokat írt és kötetet szerkesztett erről, 2001-ben pedig nagy sikerű, azóta több kiadást is megért monográfiát jelentetett meg a kérdésről (*A trianoni békeszerződés*. Osiris Kiadó, Bp., 2001). Az 1947-es párizsi békeszerződés, az ún. „második Trianon” történetét is behatóan tanulmányozta, erről szintén írt monográfiát (*Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Osiris Kiadó, Bp., 2006).

Téved azonban, aki azt gondolná, hogy Romsics legújabb könyve a korábbi műveibe foglalt gondolatok megismétlése lenne. Ez azért nincs így, mert egyrészt a kötet tematikája jóval átfogóbb a korábbiakénál, másrészt pedig a szerző időközben újabb levéltári alapkutatásokat végzett, tekintélyes mennyiségű korabeli sajtóanyagot, visszaemlékezéseket, naplókat, magyar és idegen nyelvű szakirodalmat nézett át, és így jelentősen kibővített forrásbázis állt a rendelkezésére.

A könyv nemcsak a két békeszerződésről szól, hanem – amint már említettük – az előzményeket, a történelmi háttérrel is felvázolja. A szerző egész a korai középkorig

megy vissza, és röviden összefoglalja Erdély népeinek történetét. A románságról szólva ismerteti az úgynevezett dákoromán kontinuitás elméletét is, amely szerint Erdély őslakosságát a románok képezik. A magyar történészek ezzel szemben azt vallják, „hogy a forrásokban oláhnak vagy vlachnak nevezett románság nem őslakos, hanem bevándorló népesség a Kárpát-medence keleti felében”. (22.) Ezt támasztja alá az a tény, hogy az oklevelekben a 13. század elejéig egyszer sem bukkannak fel románok, ettől kezdve viszont egyre gyakrabban. A középkor végén Erdély lakosságának többségét a becslések szerint még a magyarok alkották, a 16–18. században azonban „a történelmi magyar állam szempontjából kifejezetten sorsdöntő változások következtek be” – írja. (26.) Jelentősen módosultak az etnikai arányok, és ennek nyomán többségbe kerültek a románok: a 18. század közepétől Erdélyben már ők alkotják a lakosság több mint felét.

A szerző külön alfejezetben tér ki a 18. századtól kibontakozó magyar, német és román nacionalizmusra, bemutatva azok főbb jellegzetességeit. Kiemeli: a 19. sz. első felében a magyar politikai elit – tévesen – azt hitte, hogy a polgári átalakulás keretében nyelvi-etnikai különbségekre való tekintet nélkül végrehajtandó liberális jogkiterjesztés fejében a nemzetiségi lakosság hajlandó lesz magyarosodni, vagy legalábbis elfogadja a magyart a közélet nyelveként. Ez azonban nem így történt, amint azt az 1848–1849-ben bekövetkezett események is bizonyítják. A románok anyanyelvük használatát követelték „minden dolgokban”, továbbá számarányuknak megfelelő képví-

seletet, román iskolák létesítését, „a nép felfegyverkezését, vagyis nemzeti őrsereget”, és a leghatározottabban ellenezték Erdély és Magyarország unióját. Ez utóbbit a szászok is elutasították, és ragaszkodtak régi privilégiumaikhoz.

A világosi fegyverletételt követően az emigrációba kényszerült magyar vezetők – elsősorban Kossuth Lajos – eljutottak a decentralizált államszervezet és a demokratikus önkormányzatiság koncepciójához. Az 1867-es kiegyezés után viszont a magyar politikai elit túlnyomó többsége visszatért a magyar nemzetállamiság nemzetiségi szempontból némileg toleránsabb reformkori koncepciójához. Ezt tükrözte az 1868-as nemzetiségi törvény, amely különösen a nyelvhasználat terén számos külön jogot biztosított a nem magyar népeknek, de nem ismerte el őket önálló politikai entitásként. Ez pedig elfogadhatatlan volt számukra. Erdélyben a magyarok és a románok közötti szembenállás antagonisztikus jelleget öltött, a Kárpátokon túl pedig Ion Câmpineanu már az 1830-as években felvetette Erdély és a román fejedelemségek egyesítésének lehetőségét.

Romsics ezt követően Románia első világháborús részvételét ismerteti magyar, román és angol nyelvű szakirodalom alapján, de francia, illetve brit levéltári forrásokat is felhasznál. Hangsúlyozza, hogy a román kormány célja kezdettől fogva Erdély megszerzése volt, erre azonban csak az antant hatalmak győzelme esetén mutatkozott esély. Románia – mint ismeretes – 1916 nyarán lépett be a háborúba. Hadserege azonban rövid időn belül megsemmisítő vereséget szenvedett, majd 1918. május 7-én különbékét kötött a központi hatal-

makkal, és ezzel kivált a hadviselő államok sorából. Ion I. C. Brătianunak, a román politikai élet tényleges irányítójának így elsősorban azért kellett a továbbiakban küzdenie, hogy meggyőzze egykori szövetségeseit: kényszerhelyzetben írták alá a békét, és az 1916-os titkos szerződés területi ígérvényei továbbra is érvényesek.

A mű gerincét, leghosszabb és egyben legizgalmasabb részét a második fejezet képezi. Ebben a szerző az 1918–1920-as erdélyi impériumváltás stációit követi nyomon, elsősorban saját kutatásai alapján. Az olvasó szemei előtt filmként peregnek le a három rendkívül „sűrű” év eseményei és folyamatai: a vesztes háborút követő 1918. őszi összeomlás, a Károlyi-, majd a Berinkey-kormány intézkedései, a különféle nemzeti tanácsok, illetve nemzet- és polgárárségek megalakulása, az Erdélyben kitört zavargások és az elkövetett atrocitások, a helyi román hatalomátvitel, a román katonai megszállás, a párizsi békekonferencia, a Tanácsköztársaság megalakulása, a trianoni békeszerződés, valamint annak kihatása az erdélyi magyarság sorsára.

Olvasás közben eljátszhatunk a gondolattal, hogy vajon adódott-e olyan alkalom az egymást viharos gyorsasággal követő események során, amikor okosabb és előrelátóbb politikai döntésekkel meg lehetett volna akadályozni az ország szétesését, vagy legalábbis minimalizálni lehetett volna a területi veszteségeket. Ez persze csak utólagos találgatás, hiszen tudjuk, hogy a történelemben a „végeredmény” soktényezős, kiszámíthatatlan összefüggések nyomán alakul ki, az okok és következmények nem láncszerűen követik egymást, hanem inkább bonyolult hálózatot alkotnak.

Helytelen, sőt rendkívül káros döntésnek bizonyult például a Károlyi-kormány 1918. október 31-i, Linder Béla hadügyminiszter javaslatára elfogadott határozata az azonnali fegyverletételről. Amint Romsics Ignác írja, a hadsereg bomlását nem Linder rendelete idézte elő, de kétségkívül az is elősegítette. (99.) Vissza-visszatérő kérdés történészek között, hogy indokolt volt-e Károlyi Mihály pacifista és feltétlen antantbarát magatartása, nem kellett volna-e már 1918 őszén határozott lépéseket tennie Magyarország területi integritásának fegyveres védelme érdekében. Károlyi ugyanis abban bízott, hogy a békekonferencia Magyarországra nézve kedvező döntést hoz majd, és az új, demokratikus magyar vezetést nem fogják felelőssé tenni elődei politikája miatt. Száz év távlatából ma már nyilvánvaló, hogy ez naiv optimizmus volt részéről, de ami az utókor számára evidencia, a kortársak szemében nem feltétlenül az.

Továbbgondolva a kérdést: ha lett is volna akarat és elszántság a Károlyi-kormányban a fegyveres védekezésre, fel tudott-e volna állítani 1918 őszén egy ütőképes hadsereget, és ha igen, az mekkora eséllyel száll szembe az antant által támogatott román, szerb és cseh katonasággal. A válaszokat nem tudjuk, az viszont kétségtelen, hogy a megmaradt hadsereg fegyelme teljesen felborult, a katonák négy év háborúskodás után már nem akartak harcolni. Romsics idézi Apáthy István kormánybiztos visszaemlékezését, amely szerint 1918. november elején „[a] kolozsvári vasúti állomáson ezrével keresztülvonuló katonákat nem volt mód visszatartani. Hiába vártuk őket meleg étellel, kávéval; hiába

kötöttük lelkükre a haza védelmét; mindenik sietett tűzhelyéhez és oda, ahol a 300 koronát fölvehette. [...] A katonai fegyelem és igazgatás egyszerűen csődöt mondott.” (99.) Decemberre sem javult számottevően a helyzet: az időközben felállított Székely Hadosztály toborzóakciói a viszonylag magas zsold ellenére szerény eredménnyel jártak.

A kilátástalanságot és a kormány tehetetlenségét jól tükrözte a minisztertanács december 18-i ülése, ahol „a vérontás elkerülése végett” egyhangúlag tudomásul vették Kolozsvár katonai kiürítésének szükségességét, azért, hogy a román hadsereg Henri Berthelot francia tábornok jóváhagyásával néhány nap múlva akadálytalanul bevonulhasson oda. A kormány addigi konfliktuskerülő magatartásában 1919. január végén állt be változás. Ekkor úgy döntöttek, hogy engedélyezik az előrenyomuló román hadsereggel szembeni helyi jellegű katonai ellenállást, amely kisebb sikereket is eredményezett. A teljes fordulat azonban csak március elején következett be, amikor Károlyi Szatmárnémetiben kijelentette: ha a párizsi békekonferencia „Magyarország földarabolása mellett döntene, akkor mi végszükség esetén még fegyverrel is fölszabadítjuk ezt az országot”. (219.) Ekkorra azonban a történelmi Erdély területe már román katonai megszállás alatt volt, a frontvonal Arad, Bihar, Szilágy vármegyék határánál húzódott.

Megválaszolhatatlan kérdés az is, hogy miként alakult volna az ország helyzete, ha az ún. semleges zóna kialakítását előíró és ezáltal a román csapatok újabb 100 km-es előrenyomulását biztosító Vix-jegyzék hatására a Berinkei-kormány nem mond le 1919. már-

cius 20-án, és nem adja át a hatalmat a szociáldemokratáknak (valójában a kommunistáknak), hanem – amint azt Tombor Jenő alezredes, a Hadügyminisztérium hadművelleti osztályának vezetője is javasolta – fegyveres védekezésre hívja fel az egész országot. A könyvből kiderül, hogy erre az esetre francia, szerb és román hadosztályokból álló, legalább 100 ezer főnyi szövetséges haderő bevetését tervezte az antant. „Az ekkor rendelkezésre álló magyar haderőnek ez mintegy két-háromszorosát tette ki, az erdélyi fronton állomásozó két hadosztálynak pedig közel ötszörösét.” (227.) Újabb felvetés, hogy az 1919. március 21-én hatalomra jutott Tanácsköztársaság tényleges vezetőjének, Kun Bélának sikerült-e volna javítani Magyarország szorult helyzetén, vagy legalábbis időt nyernie azzal, ha április elején elfogadja az antant új javaslatát, amelyet Jan Smuts tábornok nyújtott át neki. Ebben egyebek mellett az állt, hogy az ún. semleges zóna határait a magyarokra nézve kedvezőbben húzzák meg, és a román csapatok állását 70-80 kilométerrel keletebbre tolják a Vix-jegyzékben foglaltakhoz képest. A megegyezés azonban elmaradt, a román hadsereg pedig francia segédlettel április 14-én támadásba lendült, és május elsejére az egész Tiszántúlt elfoglalta.

Romsics Ignác részletesen bemutatja, miként zajlott le az impériumváltás helyi szinten is. Kolozsvárra például 1918. december 24-én vonult be a román hadsereg. „Súlyosabb incidens nem történt” – tájékoztatta a kormányt a város rendőrkapitánya aznap este. „Arról, hogy mi zajlott a magyar lelkekben és szívekben, a hivatalos jelentések természetesen nem szóltak, és nem olvashatunk erről a saj-

tótudósításokban sem” – írja Romsics. A korabeli naplók és egyéb személyes dokumentumok alapján azonban erről is képet alkothatunk. „Emlékezetes, fájdalmas, soha el nem felejthető karácsony” volt ez – jegyezte fel például a neves színházi és filmrendező, Janovics Jenő. (153.) Nagyváradra az első román egységek 1919. április 20-án, húsvét vasárnapján vonultak be a magyar vörös hadsereg helyébe. A városparancsnokká kinevezett román tábornok első dolga volt, hogy másnap közhírré tette: „Nagyvárad a mai naptól kezdve Nagy-Romániához tartozik.” A szerző kutatásai olyan részterületekre is kiterjedtek, amelyeket mások eddig nem, vagy csak részben tártak fel. Így például olvashatunk az 1918–1919-es bánági helyzetről, a Zsil-völgyi etnikai jellegű villongásokról és az 1919. januári erdélyi vasutassztrájkáról, a szintén 1919-es ún. sóvidéki lázadásról vagy a román–magyar államszövetség tervéről, amelynek külön alfejezetet szentel Romsics.

Megismerkedhetünk a korabeli események főszereplőivel és dilemmáikkal, gyakori kétségeikkel vagy éppen csalódásaikkal. Elénk tárul például az elmúlt évtizedek során feledésbe merült Vincze Sándor alakja is. Vincze, a kolozsvári Munkásbiztosító Pénztár fiatal és agilis igazgatója az 1918–1919-es évek egyik fontos közéleti szereplője volt Erdélyben, majd a Tanácsköztársaság idején Budapesten. 1918 őszén az Erdélyi Nemzeti Tanács egyik alelnökévé választották, decemberben pedig az Apáthy István által megszervezett Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság elnöki ügyosztályának a vezetője lett. Az 1918. október 30-i kolozsvári népgyűlésen kiadta a jelszót, hogy „teremtsük meg a három er-

déli nemzet testvéri egységét és igazi egyenjogúságát”. Naiv optimizmussal úgy vélte, „a magyar, a román és a szász nép testvéri egyetértésben újra nagygyá, szabaddá és gazdaggá fogja varázsolni Erdélyt”. (93.) Internacionalista szemléletét azonban már decemberben kénytelen volt feladni, mivel belátta, hogy „a román katonaproletárság szolidaritásában való reménysége minden alapot nélkülöző vakhit volt csupán”. (144.) Kolozsvár román megszállását követően még kiábrándultabb lett, mivel a román parancsnokok úgy viselkedtek, „mint a hódító szokott viselkedni a meghódítottakkal”. Csalódott egykori román barátaiban és jó ismerőseiben is, akik az új helyzetben – idézi Romsics Vincze Sándor visszaemlékezését – „[p]ontosan olyan elnyomók lettek, mint amilyenek magyar elődeik voltak”. (154.) Ezért, miután arról értesült, hogy le akarják tartóztatni, 1919. december 31-én – álruhában, feleségét hátrahagyva, a szociáldemokrata vasutasok segítségével – nagy titokban felszállt a pesti gyorsra, és soha többé nem tért vissza Kolozsvárra.

A végleges magyar–román határvonalról az I. világháborút lezáró párizsi békekonferencia döntött. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés értelmében a Romániához került magyarországi terület-rész csaknem 103 ezer négyzetkilométert tett ki. Az erdélyi magyar tisztviselők és közalkalmazottak kisebb része már korábban beletörődött az impériumváltásba, és letette a román hatóságok által követelt hűségesküt, a többség azonban kitarzott a magyar állam iránti lojalitása mellett. 1921 tavaszán azonban mindhárom erdélyi magyar egyház vezetője, a katolikus, a református és az unitárius püspök is letette az

addig megtagadott esküt. Példájukat sokan mások is követték, és ezzel több mint kétéves átmeneti idő után befejeződött Erdélyben az impériumváltás időszaka.

A könyv harmadik és egyben utolsó, az előzőnél jóval rövidebb fejezetének címe: *Trianon másodikor*. A szerző ebben áttekinti az erdélyi magyarság helyzetét a két világháború között, elemzi a második bécsi döntést és annak következményeit, kitér az Erdéllyel kapcsolatos, második világháború alatti elképzelésekre, továbbá az 1944/45-ben bekövetkezett újabb észak-erdélyi impériumváltásra. Bemutatja a nagyhatalmak álláspontját a magyar–román határvita kapcsán, végül pedig ismerteti az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződést, amely magyar–román viszonylatban is visszaállította a trianoni határokat. „A párizsi békeszerződés 1947-es parlamenti vitájával – írja Romsics – Erdély és a román–magyar határ kérdése hosszú időre kikerült a közfigyelem előteréből. A többpárti demokráciát 1948–1949-ben Magyarországon is egypárti diktatúra váltotta fel, amely [...] egészen az 1970-es évekig azzal számolt, hogy a szocializmus körülményei közepette a nemzetiségek asszimilálódnak fognak, és idővel maguk a nemzetek közötti különbségek is eltűnnek.” (416.)

Könyvét a szerző azzal a józan megállapítással zárja, hogy „[á]llamjogilag Magyarország számára Erdély kétségkívül elveszett: 1920-ban ideiglenesen, 1945 után véglegesen”. Ez azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy Erdélyt mint szülőföldet és hazát is fel kellene adni az ott élő magyaroknak. Kós Károlyt idézi, aki szerint a „Tündérkert” mindig „azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot és ezt

a pszichét vállalták, és azoké lesz a jövőben is, akik ezt a jövőben is vállalni fogják”. (419.)

Makkai László a már említett művében azt írta, hogy „a múltnak kendőzetlen ismeretére való törekvés” vezette írás közben, és „[h]a a magyar önismeret útján egyetlen lépést is tehetett előre, talán nem végzett felesleges munkát”. Rom-

sics Ignác nem tesz ilyen kinyilatkoztatást, de nyugodtan kijelenthetjük, hogy az Erdély elvesztéséről szóló könyvével – annak tudományos hiánypótló jellegén túl – egy valós alapokon nyugvó, korszerű, 21. századi magyar történeti tudat megalapozását is szolgálja.

L. Balogh Béni

KELET-EURÓPAI NEMZETISÉGI MOZAIK

Lucian Boia: *În jurul Marii Uniri de la 1918. Națiuni, frontiere, minorități* (Az 1918-as nagy egyesülés. Nemzetek, határok, kisebbségek)

■ Lucian Boia, napjaink legfelkapottabb román történésze, a Bukaresti Egyetem professzora. Az elmúlt két évtized alatt több mint 30 könyvet írt, legutóbbi kötete az alább ismertetett, kis terjedelmű, ismeretterjesztő jellegű munka, amelyben a szerző – ahogyan azt az eddigiekben is tette – a „megszokott” román történeti diskurzustól elütő módon boncolgatja a történelmi kérdéseket.

1918-ban megszületett Nagy-Románia, amely a történelem során először foglalta magába a romániség többségét. Teljesült az évszázados álom. Ám a centenáriumra való lázas készülődés közepette Boia felhívja a figyelmet ennek az örömnepnek a hiányosságaira: az ország legszámottevőbb nemzeti kisebbsége képtelen örülni ennek az eseménynek. És mindezt nem a rosszindulatnak tulajdonítja, hanem a

történelmi tapasztalatok természetes velejárójának.

1918-ban ugyanis nemcsak Nagy Románia született meg, hanem egy jóval kisebb Magyarország is. A kelet-európai birodalmak felbomlottak, ez különösképpen igaz Ausztria–Magyarországra, amely megszűnt létezni. A specifikus kelet-európai etnikai viszonyok miatt azonban nem sikerült homogén nemzetállamokat kialakítani, milliók kerültek kisebbségi sorba.

A kötet öt fejezete számos statisztikai adatot felhasználva próbálja meg az olvasók tudatában lévő, a nagy egyesülésre vonatkozó ismeretanyagot árnyalni, nem tagadja azt, hogy ezt az évszázados évfordulót meg kell ünnepelni, csupán a realitások belátására hívja fel a figyelmet. Tart attól, hogy az egyre jobban integrálódó Európában Románia továbbra is megragad a saját

tosan román történelemnél, és ez az évforduló is a már sokszor ismételt klisék ünnepe lesz, ekképpen pedig magába fordulva elszigetelődik, és ilyenformán az ünnep nem válhat igazi örömmünneppé. A fejezetek lapjai között számos, igényes kivitelezésű, színes, főként etnikai térkép található, amelyek segédanyagként szolgálnak a könyv olvasása során.

Az első, bevezető fejezetben Boia azzal vádolja a román történetírást, hogy nem képes elszakadni a kommunista időszakban jól bejáratott kliséktől és mítoszoktól, amelyek a román nemzetépítés részévé váltak. Míg a román történeti tudatban, az első világháborúban való részvétel automatikusan elvezetett Nagy-Románia létrejöttéhez, a neves román történész felvázolja a lehetséges alternatívákat is. A fejezetet elolvassva rádöbbenünk, hogy az 1918-as országbővülés „csodával határos módon” jöhetett létre, a körülmények olyan együttállásának köszönhetően, amelyekre a háború kezdetekor senki nem számíthatott. A neves román történész nem ítéli el a nemzetépítés szimbolikus, ugyanakkor egysíkú elemeit sem, mondván, hogy minden nemzetnek szüksége van mítoszokra, ám felhívja a figyelmet az előítéletektől mentes történetírás szükségességére is. Ezáltal válhat Románia az egyre inkább központosuló Európa részévé, és változhat meg az az gyakran hangoztatott klisé, miszerint Románia egyetlen jó szomszédja a Fekete-tenger.

Az első fejezetet egy 1902-es Európát ábrázoló etnikai térkép zárja le, amely egyúttal be is vezet a második, *Etnii și națiuni* (Etnikumok és nemzetek) című fejezetbe, amely Kelet-Európa nagyfokú etnikai sokszínűségének okait elemzi.

Ez a sokszínűség napjainkra veszített volumenéből, azonban ma is számottevő. Száz évvel ezelőtt azonban jóval mozaikszerűbb etnikai viszonyok jellemezték ezt a térséget, amelyet ennek megfelelően nem nemzetállamok, hanem birodalmak fogtak össze, mégpedig igen időtálló módon. Megismerhetjük a régi birodalmak modernizációs tervezeit, ám a szerző rávilágít azok megvalósításának lehetetlen voltára is. Külön-külön elemzi Kelet-Európa államait és Románia régióit, felhívva a figyelmet a románok által lakott területek közötti kulturális és etnikai törésvonalakra is. A jobb megérthetőséget őt, színes térképmelléklet hivatott elősegíteni.

A harmadik fejezet, *Țări și frontiere* (Országok és határok) címmel az első világháborúban meghúzott államhatárok jogosságát veszi górcső alá, kiemelve a különböző nézőpontok közötti különbségeket (történelmi és etnikai jog), valamint azokat a szempontokat, amelyek szerint ezeket a határokat meghúzták. Boia véleménye szerint mindig a győztesek javára jártak el, lehetett volna etnikailag igazságosabb határokat húzni, kiemeli az utódállamok etnikai sokszínűségét, amelyek ilyen módon „kis Ausztria–Magyarországokra” hasonlítottak. Az új államok törékeny voltát jelzi, hogy azok közül egyedül Románia létezik ma is többé-kevésbé az akkor meghúzott határai között.

Az utolsó előtti fejezet a kisebbségek kérdéskörét vizsgálja. A könyv szerzője szerint az elmúlt évszázadban a nemzetiségi mozaik Kelet-Európában veszített sokszínűségéből, részletesen tárgyalja mind az erre a régióra, mind a Romániára vonatkozó folyamatokat, ame-

lyeknek eredményeképpen kialakult a mai helyzet, és Románia nagyfokú románosodása végbe ment. Hatalmas számokról olvashatunk itt, megdöbbentő méretű népességcserékről, amelyek nagyrészt a második világháború termékei, de nem csak.

A legutolsó, ötödik fejezetben – *În loc de concluzii: 1 Decembrie versus Trianon* (Következtetés helyett: December 1. vs. Trianon) – felhívja a figyelmet azokra a gyűlöletkeltő sajtóhangokra, amelyek éppen akkor kezdik leginkább féltetni Erdélyt Magyarországtól, amikor Erdély a leginkább románná vált. Úgy gondolja, abszurd elképzelés elvárni a magyaroktól, hogy a románsággal együtt örüljenek, hiszen az évszázados történelmi tudatot nem lehet megváltoztatni. Lerombolja a félelem illúzióját, arra szólít fel, hogy nem szabad megragadni a

múltban, a határok átszabása helyett azok eltűnésére kell gondolni, egy integrálódó Európában.

A kötet rendkívül tanulságos lehet románoknak és romániai magyaroknak egyaránt, hiszen könnyen érthető nyelven fogalmazza meg világos üzenetét, ugyanakkor számos téves elképzelésről rántja le a leplet. Románokat és magyarokat közelebb visz egymáshoz az érzelmi térben, és magyarázatot ad Kelet- és Nyugat-Európa nemzeti-ségi viszonyainak különbözőségére is. Meglátásom szerint Boia ugyanakkor vészharangot is kongat ezzel a munkájával: ha az állam nem tesz hathatós intézkedéseket a kisebbségei védelmében, azok óhatatlanul felmorzsolódnak, és nem gazdagít(hat)ják tovább az ország kulturális sokszínűségét.

Pataki Szabolcs

„FINIS HUNGARIAE” – TRIANON A KORTÁRSÁK SZEMSZÖGÉBŐL

Kunt Gergely – L. Balogh Béni – Schmidt Anikó
(szerk.): *Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések,
levelek*

■ A trianoni békeszerződésről az aláírása óta eltelt közel száz esztendő során már számos diplomácia-, jog-, illetve politikatörténeti munka született. A kérdéskörrel foglalkozó kutatók elsődlegesen a hivatalos dokumentumokra (jegyzőkönyvek, memorandumok, szerződések, jelentések) alapozva vizsgálták az események menetét és hatásait, kiemelt figyelmet szentelve az ún. „nagy személyiségek” szerepének bemutatására. Mindezekkel szemben lényegesen csekélyebb azon művek száma, melyekben hangsúlyosabban jelentek meg az „egyszerű” emberek Trianonnal kapcsolatos gondolatai, tapasztalatai, érzelmei. A Magyar Nemzeti Levéltár és a Libri Kiadó *Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések, levelek* címet viselő közös kiadványa a kortársi tapasztalatok, „az egyéni ízű és zamatú személyes elbeszélések” újrafelfedezését tűzte ki céljául, főképpen a „hétköznapi”, tehát a politikai döntéshozatalban részt nem vevő egyének nézőpontjára koncentrálván.

Az igényes kivitelezésű, hiánypótló kötetet Kunt Gergely, a Miskolci Egyetem oktatója, valamint L. Balogh Béni és Schmidt Anikó, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának munkatársai szer-

kesztették, együttműködésben az Ablonczy Balázs vezette Trianon 100 MTA-Lendület Kutatócsoporttal.

A túlnyomó többségükben eddig kiadatlan, most először publikált forrásokra támaszkodó mű három nagy részre tagolódik: 1. naplók, 2. visszaemlékezések, 3. levelezések, egyéb személyes és félhivatalos dokumentumok. A gondos szerkesztők minden egyes szemelvényt a szerzője életrajzával, továbbá részletes magyarázó jegyzetapparátussal láttak el. A könyvben éppúgy helyet kaptak az „egyszerű” emberek (egyetemi hallgató, tanítónő, hivatalnokok) benyomásai, mint a „fontos” személyiségek (parlamentari politikusok, arisztokraták, főispánok) véleményei, megjelenítve a korabeli honi társadalom minél szélesebb rétegeinek reakcióját a történelmi Magyarország összeomlására. A beválogatott feljegyzések két évtized történelmét ölelik fel, mivel a legkorábbi közülük Thirring Gusztáv földrajztudós-demográfus 1917. október végi visszaemlékezése, a legkésőbbi pedig Páldi Vilmos felvidéki tanító 1939 júniusáig papírra vetett vázlatos memoárja, a felső-magyarországi impériumváltástól kezdve az első bécsi döntéssel (1938 novembere) bezárólag.

A *Trianon* arcaiban közölt írá-
sok egyik különlegességét az adja,
hogy a szerkesztők a női nézőpont
bemutatásának a korábbiaknál na-
gyobb teret szántak. Elsősorban
arisztokrata hölgyektől fennmaradt
iratokba nyerhetünk betekintést
ezáltal. Például ifjabb gróf András-
sy Gyula feleségének, Zichy Eleo-
nórának magánlevelekkel kiegészít-
ett izgalmas naplójába, amely az
1919-es esztendő fordulatokban
bővelkedő politikai viszonyait tag-
lalta. Az 1919–1922 közötti nyu-
gat-magyarországi helyzetet há-
rom, szintén főnemesi származású
nő, Batthyányné Coreth Mária Te-
récia, Batthyány Lujza, valamint
Esterházy Mária hercegnő tolmá-
csolásában ismerhetjük meg.

A nem arisztokrata asszonyok
által jegyzett szövegek közül finom
derű lengi át az 1921-ben Bánffy-
hunyadról áttelepült, és hosszú hó-
napokig vagonlakóként élő Czucza
Emma naplóját. Ennek szemlélteté-
sére idézhető a napló 1921. június
24-i beírása, amikor a tanítónő a
pápai pályaudvaron egy tetszetős
vasúti kocsit pillantott meg. „Üveg-
ablaka van. Érdeklődtem, nem kap-
hatnám-e meg. Hogyan gondolok
ilyent, hiszen az versenylovaknak
való?! Bocsánatot kérek, hogy rá
mertem vetni a szemem! Versenyló
– és egy menekült tanítónő? [...] Nem
keseredtem el. Dehogy! Vissza-
felé menet magamban jót kacagtam.
Úgy hallom, nagyon lement az álla-
tok ára, vele együtt az enyém is...”

A zágrábi egyetemi tanulmá-
nyait 1918-ban befejező, és a dél-
szláv hatalomátvételt a horvát fő-
városban végigélő Tarczay Gizella
naplója ugyancsak több figyelemre
méltó gondolatot tartalmaz. Ezek
közül külön is említést érdemel,
hogy miután IV. Károly császár és
király 1918. október 16-án szövet-

ségi állammá nyilvánította Ausztri-
át, Wekerle Sándor magyar minisz-
terelnök pedig a budapesti képviselők-
házban bejelentette a perszo-
náluniót s vele a dualizmus rend-
szerének végét, Tarczay családod-
tan állapította meg: „Más körülmé-
nyek között hogy tudnánk örülni
ennek a vívmánynak! 400 évnyi
keserves együttlét után végre me-
gint független a magyar! De megke-
seríti ezt az örömet az a sok ellen-
ség, amely tulajdon hazánkban
reánk acsarkodik.”

A könyv másik nagy erénye az,
hogy nemcsak a magyarok jutnak
benne szóhoz, hanem a nemzetisé-
gek is. Marko Protić szerb ortodox
esperes, Alexandru Vaida Voevod
román politikus, illetőleg Lucian
Blaga román költő-filozófus emlék-
irataiból világosan kirajzolódik,
hogy amíg mi fájó tragédiaként él-
tük és éljük meg Trianont, addig
legtöbb szomszédunk számára az a
függetlenség megszerzésének és a
nemzeti üdv történet betetőzésének
a jelképe.

Protić, a szabadkai pravoszláv
egyházközség feje „felszabadulás-
ként” tekintett a szerb csapatok vá-
rosba történő bevonulására. 1918.
november 13-án egy Lazar Stipić
nevű helyi horvát újságíróval várta
a vasútállomásra megérkező kato-
naságot. „Az óra 6 óra 35 percet
mutatott, amikor Laza[r] vidáman
azt mondta: Finis Hungariae! Eb-
ben a pillanatban megörvendezte-
tett minket a mozdony, amelyen
egy sajkacsás [a szerb hadsereg
posztóból készített sapkája – G. M.]
katona állt, kibiztosított puskával”
– fogalmazott az ortodox pap.

Protićnál jóval ismertebb alakja
volt a honi nemzetiségi társadalom-
nak Alexandru Vaida Voevod, aki a
Román Nemzeti Párt színeiben fog-
lalt helyet a magyar országgyűlés-

ben. Az *Önéletrajzi vázlat* című memoárjának legszürrealisabb jelenete 1918. október 18-án játszódott le a képviselőházban. Miközben a frontokon az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének helyzete kétségbeejtő volt, a régi világ pedig viharos gyorsasággal roskadt össze, ő a parlament büféjében békésen libamájat fogyasztott, egy pohár sör kíséretében. Közvetlenül azután, hogy felszólalásában önrendelkezési jogot követelt a hazai románságnak.

Másfél hónappal e képviselőházi beszédet követően, december 1-jén Gyulafehérváron került sor a magyarországi románok nemzetgyűlésére, ahol a küldötteik kinyilvánították elszakadási szándékukat a magyar államtól. Lucian Blaga ugyan a gyűlésterembe nem jutott be, ám egész nap a résztvevők között tartózkodott. Szavai szerint: „Abban az időben még nem voltak mikrofonok, a szónokok, mivel-hogy hangjuk nem ért el mindenkihez, emelvénytől emelvényig mentek, így sokszorozva meg szavaik visszhangját. Azon a napon ismertem meg, mit jelent a nemzeti lelkesedés, az őszinte, önkéntelen, ellenállhatatlan, belülről jövő, mindenkit magával ragadó lelkesedés.”

A magyar közösségek sokkal inkább félelemmel és elkeseredéssel, semmint lelkesedéssel fogadták 1918 végén Erdély román uralom alá kerülését. Amikor a román haderő birtokba vette Kolozsvárt, mérhetetlen szomorúsággal jegyezte fel naplójába az agg unitárius püspök, Ferencz József: „1918. december 24-én a románok megszállották Kolozsvárt. Karácson szombatján angyalok járása helyett kucsmás oláh katonák. [...] Könnyeimmel írtam e sorokat is, s valószínűleg azok már nem apadnak el, amíg én élek.”

Összegzőképpen bátran kijelenthető, hogy a *Trianon arcai* igényes forrásválogatással gyarapította a történelmi Magyarország felbomlásáról szóló irodalmat. Úgy véljük, hogy a békeszerződés centenáriumaához közeledve e mű méltó figyelemre tarthat majd számot a történelmünk iránt érdeklődők legszélesebb körében. A kötet kiválóan alkalmas arra is, hogy a történelemtanárok egyes szemelvényein keresztül emberközelibb képet nyújtsanak diákjaiknak a tárgyalt időszakról, ami a könyv szerkesztőinek egyik célkitűzése volt.

Gali Máté

János Fodor

■ ***Hungarian National Policy Attempts and the Romanian Standpoint in Autumn 1918***

Keywords: *national claims, national policy attempts of the Károlyi government, assemblies: Marosvásárhely (Târgu-Mureș), Gyulafehérvár (Alba Iulia), Kolozsvár (Cluj)*

By the autumn of 1918, it has become clear that the Austro-Hungarian Empire has lost the war. Several international and internal political processes have rendered the chronology of autumn and winter of 1918 especially intense and dense. The Empire suffered not only a military but also a political collapse. With the dissolution of the dual monarchy, the regime change and the change of political rule have also commenced. Furthermore, as a result of the 14 Wilsonian point, various national demands made their appearance. Proposing a democratic system, the Károlyi government attempted to deal with the national issue using several methods. At the same time, in Transylvania, three great assemblies were held, Marosvásárhely (Târgu-Mureș), Gyulafehérvár (Alba Iulia), Kolozsvár (Cluj). These were the defining moments that influenced later developments. Their effects reach until today, both from the point of view of memory policy and the point of view of legal reference.

János Főcze

■ ***Árpád Paál and the Romanian Army. The 1918-1919 Change of Power in Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc)***

Keywords: *change of power in Transylvania, 1918-1920, Árpád Paál, deputy chief of the county of Udvarhely (Odorheiu Secuiesc), independent and neutral Republic of Szeklers*

The period of the change of power in Transylvania and the town of Székelyudvarhely in 1918-1920 is thoroughly documented and presented by Hungarian historiography. This paper sheds light on a rarely and tangentially discussed dimension of the events. Using the archival findings concerning the orders

and reports of the occupying Romanian military officers and the already existing historical works it is possible to carefully reconstruct the series of events of those days. The internal debates of the Romanian officers about the handling of the situation of the public servants opposing the occupation and the various alternatives before their internment present interesting additions to our previous knowledge. Secondly, the paper concentrates on analysing the plan of Árpád Paál, the deputy chief of the county of Udvarhely, for an independent and neutral Republic of Szeklers. Paál imagined this utopian state to be in good relations with Hungary and Romania. Analysing the chaotic period of this years, we witness not just the end of an era and the beginning of a new one, but also many individual fates.

Barna Gottfried

■ ***The Formation of the Szekler Regiment***

Keywords: *military policy, Szekler Regiment, the 38th Regiment, Transylvania, defence of the Szeklerland*

Collapse. This is probably the best word for describing the processes of the last trimester of 1918 in the Austro-Hungarian Empire and the Hungarian Kingdom. The military and political leadership of the Empire could not have messed up the Habsburg Empire more efficiently. Far from stopping the erosion, it unwillingly intensified its effects. The political leadership also failed along with the military defeat. The situation was the same in Hungary. The failure of the entire Hungarian political elite and the establishment of the Hungarian National Council, with its first measures, further deepened the crisis. At the same time, it was also the realization of the ideal of 1849. An independent Hungary fell into their lap. One could go on enumerating the further results of the new regime, but there weren't any. The failure and the lack of results of the military policy was complete. They did not succeed in equipping even one of the eight regiments allowed by the Belgrade military convention. The only refreshing exception was

the 38th Regiment, renamed to Szekler Regiment on 20 January 1919. This military unit can be viewed as called to life by the necessity of defending the country's territorial integrity, protecting Transylvania and the Szeklerland. Its existence and history could provide the opportunity to analyse the issue of armed defence of this period.

Ignác Romsics

■ ***The Staking of Romania's Western Borders at the Paris Peace Conference***

Keywords: *Romania's western borders, Paris Peace Conference, Grand Trianon pavilion of Versailles, 4th June 1920*

Ignác Romsics' essay deals with the staking of Romania's western borders by the Paris Peace Conference in 1919-1920. After presenting the structure and the functioning of the Peace Conference, the question of the Banat is examined. Following the hearing of the Romanian and the Yugoslav Peace Delegations, the representatives of the Great Powers (the United States, Great Britain, France and Italy) decided for the partition of the region. The western strip (about 1/3 of the whole territory), inhabited mostly by Serbians, went to Yugoslavia, the middle and eastern 2/3 became part of Romania. In the next part of his essay, the author focuses on the stakeout of the new Romanian-Hungarian frontier. Although the Romanian delegation insisted on the line promised to Romania in 1916 by the Entente powers, the Peace Conference modified it in the favor of Hungary. In spite of that, the decision makers handed over not just areas that were inhabited predominantly by non-Hungarian ethnic groups but also cut off substantial areas that were primarily Hungarian-inhabited. These latter areas included, in the west, the district centered around Szatmárnémeti (Satu Mare), Nagyvárad (Oradea) and Arad; in the east, the so-called Szeklerland. Altogether, the whole area of 102,787 square kilometers acquired from Hungary had a population of approximately five and one-half a million, of whom 3,208,000 were Romanians,

1,353,000 were Hungarians, and 544,000 were Germans (census of 1930). The Hungarian Peace Delegation was confronted with this settlement only in January 1920. In the last section of the essay those counter-arguments are treated by which the representatives of Hungary tried to rebut the above border proposals. Their efforts remained, however, unsuccessful. The peace treaty was signed on 4th June 1920 in the Grand Trianon pavilion of Versailles, and the Hungarian National Assembly gave its formal assent to it on 13 November 1920.

Sándor Szakály

■ ***The Dissolution of the Austro-Hungarian Empire. The Military Collapse***

Keywords: *Austro-Hungarian Empire, military collapse, Padua armistice, Belgrade military convention*

On 3 November 1918, the representatives of the Austro-Hungarian Empire have signed the armistice agreement in Padua with the envoys of the Entente powers. Thus, the conflict subsequently known as the Great War ended with the military defeat of the great European power. The Imperial and Royal army, the Hungarian Honvéds and the Austrian Landwehr were unable to further defend the empire, although the Austro-Hungarian troops have, almost without exception, occupied their defensive positions on the territories of hostile countries. However, wars can be decided not only on military fronts, but also in the hinterlands. From this perspective, the question is whether there are possibilities for the production of an adequate number of industrial articles and whether the military industry is capable of fulfilling the needs of the troops. In our case, the hinterland was clearly incapable of this and depleted its resources during the five years of war. Furthermore, a large part of the multinational population did not want to maintain the empire. Due to all these factors, one of Europe's greatest empires suffered a collapse, and new, growing countries have risen on its ruins.

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:
Kovács Kiss Gyöngy

Antal Róbert-István (1992) – doktorandus, Eszterházy Károly Egyetem, Eger
Balázs Imre József (1976) – egyetemi docens, BBTE, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár
L. Balogh Béni (1961) – levéltáros, PhD, MNL Országos Levéltára, Budapest
Dávid Gyula (1928) – irodalomtörténész, szerkesztő, PhD, Kolozsvár
Demény Péter (1972) – költő, szerkesztő, Látó, Marosvásárhely
Erdész Ádám (1956) – történész, PhD, igazgató, MNL Békés megyei Levéltára, Gyula
Fodor János (1989) – történész, PhD, egyetemi tanársegéd, BBTE, Kolozsvár
Főcze János (1991) – történész, doktorandus, Eszterházy Károly Egyetem, Eger, munkatárs, MNL Országos Levéltára, Budapest
Gali Máté (1988) – történész, PhD, tudományos munkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest
Gottfried Barna (1964) – főlevéltáros, MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza
Gyárfás Elemér (1884–1945) – jogász, közgazdász, politikus
Janovics Jenő (1872–1945) – színész, rendező, színiigazgató
Kész Orsolya (1994) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár
Keszthelyi György (1955) – költő, Kolozsvár
Kovács Kiss Gyöngy (1960) – történész, PhD, főszerkesztő, Korunk, Kolozsvár
Márki Sándor (1853–1925) – történetíró, egyetemi tanár, az MTA tagja
Molnár Gusztáv (1948) – esszéíró, geopolitikus, ny. egyetemi docens, Partiumi Keresztény Egyetem, Csömör
Pataki Szabolcs (1994) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
Romsics Ignác (1951) – történész, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Egyetem, Eger
Szakály Sándor (1955) – történész, az MTA doktora, főigazgató, VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest
Szentes Zágon (1976) – képzőművész, fotográfus, Kolozsvár
Zud Deodáth (1982) – posztdoktori kutató, MTA BTK Filozófiai Intézet, Budapest

TÁMOGATÓK

25na
Nemzeti Kulturális Alap

CONSILIUL JUDEȚEAN
CLUJ

MINISTERUL CULTURII SI
IDENTITĂȚII NAȚIONALE

Hungarian American
Coalition

ROMÂNIA
1918-2018 | SAZBATORIN IMPRONIA

„[1919] Szeptember 30. Az egész város tudja, hogy ma lesz az utolsó magyar előadás a Hunyadi téri gyönyörű színházpalotában. *Hamlet* előadása van kitűzve. [...] Október 1. Már hét órákor özönlött a közönség a színház felé. Mindenki ott akart lenni ezen a nagy búcsún. Csodát vártak. Mikor már az utolsó helyig megtelt a nézőtér, úgy rendelkeztem, hogy jegy nélkül is be kell mindenkit engedni. Pillanatok alatt megtelt a széksorok közötti térségek, még a zenekari helyiség is. Szorosan egymáshoz simulva, lihegve, hegyénbátán állottak az emberek. S mindenki fekete ruhában volt. [...] Következett a nagy monológ. És én elfelejtettem mindazt, amit tudós dramaturgiai professzoraimtól hallottam a színiakadémián, hogy ez a monológ önmagát marcangoló, magába mélyedő elmélkedés. Kiállottam a sugólyuk elé, a nézőtér felé harsogva a kérdést: »Lenni vagy nem lenni – ez itt a kérdés!« Pillanatnyi megdöbben némaság után fergetegként robbantak ki a szenvedélyek. A karzatról éles női hang törte meg először a csendet: – Élni akarunk! S utána kétezer torok dübörögte, harsogta felszabadultan, ujjongva, reménykedően: – Élni akarunk! A rendőri készültség ekkor katonai segítséget kért a színház elé. [...] minden kapun át benyomultak a rendőrök, a katonák és rekedt szidalmak között, gumibotokkal, puskatussal verték ki a közönséget. Ütötték-verték, kit hol találtak.”

(Janovics Jenő)

ISSN 1222 8338

S (EJ)
500 FT

SCHIMBAREA AUTORITĂȚII STATALE
ÎN TRANSILVANIA (1918-1920)
TRANSFER OF POWER – STATE SUCCESSION
IN TRANSILVANIA (1918-1920)